

**Міністерство освіти і науки України
Академія педагогічних наук України
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Академії педагогічних наук України
та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка**

**Н. П. Краснова,
Л. П. Харченко,
В. М. Пігіда**

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

*Навчально-методичний посібник
до семінарських занять і самостійної роботи
для студентів спеціальності „Соціальна робота”*

**Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2010**

УДК 316.61(076.6)
ББК 74.60р3
К78

Рецензенти:

- Зверєва І. Д.** – доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту проблем виховання.
- Савченко С. В.** – доктор педагогічних наук, професор, в.о. ректора Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

К-78 **Краснова Н. П., Харченко Л. П., Пігіда В. М.**

Соціалізація особистості : навч-метод. посіб. до семінарських занять і самост. роботи для студ. спец. „Соціальна робота” / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, В. М. Пігіда ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 178 с.

Навчально-методичний посібник містить структуру та програму курсу „Соціалізація особистості”, лекційний матеріал, плани семінарських занять, теоретичний матеріал для підготовки до семінарських занять, завдання до модульних контрольних робіт, глосарій, а також рекомендовану літературу з дисципліни.

Призначено для студентів спеціальності „Соціальна робота” денного та заочного відділення.

УДК 316.61(076.6)
ББК 74.60р3

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 3 від 30 жовтня 2009 року)*

© Колектив авторів, 2010
© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010

ЗМІСТ

Передмова	4
Структура курсу і розподіл годин	5
Програма курсу „Соціалізація” особистості	6
МОДУЛЬ 1	
Лекції № 1–2. Загальна характеристика процесу соціалізації	10
Лекції № 3–4. Соціалізація дітей та молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності	17
Лекції № 5–6. Соціалізація студентської молоді	27
<i>Плани семінарських занять</i>	
Семінар № 1. Загальна характеристика процесу соціалізації	35
Семінар №2. Мегафактори соціалізації	44
Семінар №3. Макрофактори соціалізації	56
<i>Завдання до модульної контрольної роботи №1</i>	70
МОДУЛЬ 2	
Лекції № 7–8. Комунікація як основа процесу соціалізації.....	78
Лекції № 9–10. Людина у процесі соціалізації	89
Лекції № 11–12. Підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності	100
<i>Плани семінарських занять</i>	
Семінар № 4. Мезофактори соціалізації	109
Семінари №5–6. Мікрофактори соціалізації	126
<i>Завдання до модульної контрольної роботи №2</i>	159
Література з дисципліни	167
Глосарій	171

ПЕРЕДМОВА

В останні десятиліття поняття „соціалізація” дедалі активніше використовується як наукова категорія представниками широкого спектру наук – філософії, соціології, психології, політології, педагогіки, соціальної роботи та соціальної педагогіки. Особливий інтерес вона представляє для соціальних працівників та соціальних педагогів.

На кожному віковому етапі розвитку особистості на неї здійснюють вплив безліч різних факторів, починаючи від членів сім'ї, групи одноліток, сусідів та колег по роботі, і закінчуючи глобальними світовими процесами. При чому цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. З іншого боку, людина не є істотою пасивною. Поруч із впливом на неї різних факторів, вона сама може впливати на власне життя та на життя оточуючих.

Для соціального працівника надзвичайно важливим завданням є визначити, які саме фактори соціалізації і яким чином здійснюють вплив на конкретного клієнта. Більш того, нерідко саме соціальний працівник у змозі вплинути на покращення умов соціалізації певної людини або певного мікросоціуму. Отже, для здійснення практичної діяльності спеціалісту із соціальної роботи необхідно мати цілісне уявлення про сутність процесу соціалізації, знати, як правильно створити всі необхідні умови для забезпечення успішної соціалізації особистості та інтеграції її у суспільство. Неприпустимим є допущення будь-якої помилки при організації цього складного і безперервного процесу, адже це може спричинити виникнення у особистості певних відхилень у характері чи поведінці. І в такому випадку людині буде важко адаптуватися у соціальному середовищі та включитися у суспільне життя.

Цей навчально-методичний посібник призначений для майбутніх соціальних працівників і має своєю метою ознайомлення студентів із сутністю процесу соціалізації людини, її етапами, засобами, агентами, механізмами; формування цілісного уявлення про вплив різних факторів соціалізації на особистість; надання фахових знань про організацію процесу соціалізації дітей та молоді у контексті соціально-педагогічної діяльності, про основи соціально-педагогічної віктимології, профілактики та попередження віктимізації особистості.

СТРУКТУРА КУРСУ І РОЗПОДІЛ ГОДИН

№ п/п	ТЕМА	Денне відділення				Заочне відділення				
		Ауд. заняття				Ауд. заняття				
		Всього	у тому числі			Самостійна робота	Всього	у тому числі		
			лекції	семінари				лекції	семінари	
МОДУЛЬ 1										
1.1.	Загальна характеристика процесу соціалізації	10	4	2	4	9	2		7	
1.2.	Мегафактори соціалізації	6		2	4	8			8	
1.3.	Макрофактори соціалізації	6		2	4	9	2		7	
1.4.	Соціалізація дітей та молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності	7	4		3	7			7	
1.5.	Соціалізація студентської молоді	7	4		3	7			7	
МОДУЛЬ 2										
2.1.	Мезофактори соціалізації	5		2	3	9	2		7	
2.2.	Мікрофактори соціалізації	7		4	3	9	2		7	
2.3.	Комунікація як основа процесу соціалізації	8	4		4	8			8	
2.4.	Людина у процесі соціалізації	8	4		4	8			8	
2.5.	Підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності	8	4		4	7			7	
	ВСЬОГО	72	24	12	36	81	8	–	73	

ПРОГРАМА КУРСУ «СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ»

МОДУЛЬ 1

Тема № 1. Загальна характеристика процесу соціалізації

Визначення і сутність соціалізації. Суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний підходи до визначення соціалізації. Співвідношення пристосування і відокремлення людини в умовах конкретного суспільства.

Складові процесу соціалізації. Стихійна соціалізація. Відносно спрямована соціалізація. Відносно соціально контрольована соціалізація. Самозміна людини.

Етапи соціалізації. Співвідношення етапів соціалізації з віковою періодизацією життя людини. Завдання різних етапів процесу соціалізації.

Фактори соціалізації. Мегафактори соціалізації. Макрофактори соціалізації. Мезофактори соціалізації. Мікрофактори соціалізації.

Агенти соціалізації. Класифікація агентів соціалізації за сімейною приналежністю, за віком, за роллю, яку вони відіграють.

Засоби соціалізації. Формальні та неформальні негативні санкції, вироблені у суспільстві.

Механізми соціалізації. Психологічні механізми: імпринтинг, екзистенціальний натиск, наслідування, ідентифікація, рефлексія. Соціально-педагогічні механізми соціалізації: традиційний, інституціональний, стилізований, міжособистісний.

Тема № 2. Мегафактори соціалізації

Космос (Всесвіт) як мегафактор соціалізації. Дослідження впливу Космосу на соціалізацію людей В. Бехтеревим, А. Чижевським, П. Лазаревим, К. Вентцелем.

Планета, світ як мегафактори соціалізації. Глобалізація умов соціалізації. Глобальні проблеми людства. Диференціація умов соціалізації. Приклади глобального впливу на соціалізацію.

Інтернет як мегафактор соціалізації. Види представлення інформації в Інтернеті. Користувачі мережі Інтернет. Мотивація користування Інтернетом. Потенційні небезпеки для соціалізації особистості, що криються в мережі Інтернет.

Тема № 3. Макрофактори соціалізації

Країна як макрофактор соціалізації. Основні характеристики країни як географічно-культурного феномену: державний суверенітет, географічне положення, природно-кліматичні умови, національний характер жителів країни.

Етнос як макрофактор соціалізації. Біологічна складова. Соціально-культурна складова. Менталітет етносу.

Суспільство як макрофактор соціалізації. Гендерна структура суспільства і соціалізація. Вікова структура суспільства і соціалізація. Соціальна структура суспільства і соціалізація. Економіка і соціалізація.

Держава як макрофактор соціалізації. Держава і стихійна соціалізація. Держава і відносно соціально спрямована соціалізація. Держава і відносно соціально контрольована соціалізація.

Тема № 4. Соціалізація дітей та молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності

Соціалізація особистості як предмет вивчення соціальної педагогіки. Осмислення феномену соціалізації як педагогічного явища. Параметри значущості соціалізації для процесу виховання особистості.

Співвідношення понять «соціалізація» та «соціальне виховання», «соціальний розвиток». Особливості процесу соціалізації, які дозволяють відмежувати його від виховання. Принципи діяльності соціального педагога у реалізації соціалізуючого процесу: принцип системності; принцип діяльності; принцип двосторонньої взаємодії; принцип особистої активності та вибірковості.

Система соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю. Мета соціально-педагогічної діяльності. Провідні принципи соціально-педагогічної діяльності гуманізм, демократизм, компетентність. Функції соціального педагога. Напрямки, сфери та зміст соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю.

Тема № 5. Соціалізація студентської молоді

Особливості соціалізації студентської молоді. Види соціалізації студентів. Етапи соціалізації студентів: адаптаційно-ознайомчий; основний виховний; завершальний. Соціальне оточення студентів. Модель єдиного соціалізаційного поля особистості студента.

Значення позанавчальної діяльності у процесі соціалізації студентства. Науково-дослідницька діяльність. Суспільно-політична діяльність. Художньо-естетична діяльність. Трудова (частково трудова) діяльність. Історико-культурна та етнографічна діяльність. Фізкультурно-спортивна діяльність. Організаційно-управлінська діяльність. Особистісно-орієнтований підхід до виховання та організації поза навчальної діяльності у ВНЗ.

МОДУЛЬ 2

Тема № 6. Мезофактори соціалізації

Регіон як мезофактор соціалізації. Географічні регіони і стихійна соціалізація. Географічне розташування. Природно-кліматичні особливості регіону. Соціально-економічні особливості регіону. Соціально-демографічні особливості регіону. Етнічний склад населення регіону. Адміністративні регіони і відносно соціально спрямована соціалізація. Адміністративні регіони і відносно соціально контрольована соціалізація. Регіональна політика у сфері виховання.

Тип поселення як мезофактор соціалізації. Особливості сільських поселень. Сільський спосіб життя і соціалізація. Особливості життя у місті. Класифікація міст. Місто і стихійна соціалізація. Особливості проживання у селищі.

Субкультура як мезофактор соціалізації. Ознаки субкультури. Просоціальні, асоціальні та антисоціальні субкультури. Субкультура і стихійна соціалізація. Субкультура і відносно соціально контрольована соціалізація.

Тема № 7. Мікрофактори соціалізації

Сім'я як мікрофактор соціалізації. Типи сімей. Функції сім'ї. Сімейне виховання, його стилі.

Сусідство та мікросоціум як мікрофактори соціалізації. Визначення понять сусідство та мікросоціум. Характеристики мікросоціуму. Мікросоціум і стихійна соціалізація. Сусідство і стихійна соціалізація. Відносно соціально контрольована соціалізація у мікросоціумі.

Групи однолітків як мікрофактор соціалізації. Класифікація груп однолітків. Міжособистісні відносини у групах однолітків. Соціалізуючі функції групи однолітків. Група однолітків і відносно соціально контрольована соціалізація.

Організації як мікрофактор соціалізації. Визначення та ознаки організації. Поняття колективу. Виховні організації та їх типи. Функції виховних організацій у процесі соціалізації. Соціальне виховання: організація соціального досвіду, освіта, індивідуальна допомога. Корекційне виховання. Державні та приватні організації, їх типи. Організації і стихійна соціалізація. Відносно соціально контрольована соціалізація в організації. Релігійні організації. Соціалізуючі функції релігійних організацій. Релігійне виховання. Добровільні організації, їх типи. Добровільні організації як фактор відносно соціально контрольованої соціалізації. Добровільні організації як фактор стихійної соціалізації. Дитячі і юнацькі добровільні організації та соціалізація. Контркультурні організації як фактор десоціалізації. Десоціалізуючий характер контркультурних організацій. Диссоціальне виховання.

Тема № 8. Комунікація як основа процесу соціалізації

Міжособистісна комунікація. Загальне поняття про спілкування. Зміст спілкування між людьми. Засоби спілкування. Спілкування і стихійна соціалізація. Формування комунікативної культури як завдання відносно соціально контрольованої соціалізації.

Засоби масової комунікації, їх значення у житті людини. Види ЗМК. ЗМК і стихійна соціалізація. ЗМК і відносно соціально контрольована соціалізація.

Комп'ютер і соціалізація його користувачів. Комунікативні можливості у використанні комп'ютера. Комп'ютер і стихійна соціалізація. Психологічна залежність від комп'ютерних ігор та інтернет-адикція. Комп'ютер і відносно соціально контрольована соціалізація.

Тема № 9. Людина у процесі соціалізації

Людина як жертва несприятливих умов соціалізації. Види й типи жертв несприятливих умов соціалізації. Об'єктивні фактори перетворення людини в жертву несприятливих умов соціалізації. Віктимогенність. Віктимізація. Віктимність. Фактори віктимізації. Соціально-педагогічна віктимологія.

Людина соціалізована. Поняття соціалізованості. Ознаки пристосування та відокремлення людини у суспільстві. Ставлення людини до себе. Відносини із самим собою. Ставлення людини до світу. Відносини зі світом. Феномен мобільності соціалізованості людини. Культурний шок. Ресоціалізація.

Тема № 10. Підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності

Концепція «блокового» навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності. Лекційний блок. Блок індивідуальної роботи. Блок семінарських і практичних занять. Блок педагогічної практики. Блок самостійної роботи студентів.

Використання активних методів навчання під час підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності. Вирішення соціальних і педагогічних завдань. Аналіз проблемних ситуацій. Ділові ігри: ситуаційні, функціональні, комплексні.

МОДУЛЬ 1

ЛЕКЦІЇ № 1–2

ТЕМА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: сформувати у студентів цілісне уявлення про процес соціалізації особистості, розглянути існуючі підходи до його розуміння, з'ясувати основні завдання різних етапів соціалізації, визначити її фактори, агенти та засоби.

План

1. Визначення поняття «соціалізація»
2. Завдання різних етапів соціалізації
3. Фактори соціалізації
4. Агенти та засоби соціалізації

Основні поняття: соціалізація, мега-, макро-, мезо-, мікрофактори соціалізації, агенти соціалізації.

Основна література

1. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навчально-методичний посібник / А. Й. Капська – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
2. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
3. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учебное пособие / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учебник для студентов высших педагогических учебных заведений / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.

Додаткова література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г. М. Андреева – М. : ВЛАДОС, 2001. – 218 с.
2. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола – К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.
3. Коваль Л. Г. Социальная педагогика / Л. Г. Коваль – К. : Знання, 1997. – 263 с.

4. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посібник / Л. Г. Коваль, І. А. Зверева, С. Р. Хлеб'юк – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
5. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон – М. : Просвещение, 1967. – 289 с.
6. Кривов Ю. И. О месте понятия «социализация» в современной педагогике / Ю. И. Кривов // Педагогика. – 2003. – №5. – С. 11-22.

Теоретичний матеріал

1. Визначення поняття «соціалізація»

Поняття «соціалізація» було вперше введено в наукову систему понять американським соціологом Ф. Гідінгсоном у кінці XIX століття, який тлумачив його як «процес розвитку соціальної природи людини». І лише в середині XX століття цей термін набув офіційного статусу теоретичного поняття. З'являються різні підходи до цієї проблеми. Б. Скінер, В. Уолтерс розглядають соціалізацію як процес соціального навчання. Ч. Кулі, Дж. Мід досліджують соціалізацію як результат соціальної взаємодії людей. Т. Парсонс, Р. Мертон сприймають соціалізацію як процес рольового тренування. У соціально-педагогічній науці останніх років проблему соціалізації активно розробляє А. Мудрик. Він визначає соціалізацію як розвиток і самозміну людини у процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах.

Соціалізація представляє собою двосторонній процес, що включає, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з другого боку, процес активного відтворення системи соціальних зв'язків індивіда за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. При цьому індивід, оволодіваючи новими ролями і правилами, оволодіває водночас здатністю створити щось нове, удосконалювати і перетворювати себе і світ.

Зміст процесу соціалізації визначається тим, що кожне суспільство зацікавлене в тому, щоб його члени успішно оволодівали ролями чоловіка та жінки (статеворольова соціалізація), могли та хотіли компетентно брати участь у виробничій діяльності (професійна соціалізація), створювали міцні сім'ї, засвоювали сімейні ролі (сімейна соціалізація), були законослухняними громадянами (політична соціалізація) і т.д. Все це характеризує людину як об'єкт соціалізації. Однак людина стає повноцінним членом суспільства, виступаючи не лише об'єктом, але і суб'єктом соціалізації.

Як суб'єкт людина у процесі соціалізації засвоює соціальні норми та культурні цінності у нерозривній єдності з реалізацією своєї активності, саморозвитком і самореалізацією у суспільстві.

2. Завдання різних етапів соціалізації

Розвиток особистості у процесі соціалізації відбувається у ході вирішення людиною ряду завдань. Умовно можна виділити три види завдань кожного віку чи етапу соціалізації: природно-культурні, соціально-культурні та соціально-психологічні.

Природно-культурні завдання передбачають досягнення на кожному віковому етапі певного рівня фізичного і сексуального розвитку, що має

нормативні відмінності у тих чи інших регіонально-культурних умовах (різні темпи статевого дозрівання, еталони поведінки чоловіка та жінки у різних етносах та регіонах і т.д.).

Соціально-культурні завдання (пізнавальні, морально-етичні, ціннісно-змістовні) є специфічними для кожного вікового етапу у конкретному соціумі у певний період його історії. Ці завдання об'єктивно визначаються суспільством у цілому, регіональним та найближчим оточенням людини. Соціально-культурні завдання мають ніби два шари. З одного боку, це завдання, що пред'являються людині у вербалізованій формі інститутами суспільства, з іншого – завдання, що сприймаються нею із суспільної практики, звичаїв, психологічних стереотипів безпосереднього оточення. При цьому, ці два шари не співпадають між собою, а нерідко навіть суперечать один одному.

Соціально-психологічні завдання включають становлення самосвідомості особистості, її самовизначення у актуальному житті та на перспективу, самоствердження, які на кожному віковому етапі мають специфічний зміст та способи вирішення.

Самосвідомість особистості розглядається як досягнення нею у кожному віці певної міри самопізнання, міри само сприйняття, наявності відносно цілісної Я-концепції та певного рівня самоповаги.

Самовизначення особистості передбачає знаходження нею певної позиції у різних сферах актуальної життєдіяльності і вироблення планів на майбутнє. Так, у молодшому шкільному віці дитині необхідно знайти індивідуально прийнятну та соціально схвалювану позицію у новій соціальній ситуації – ситуації вступу до школи. Вона повинна визначити відносини із однолітками та дорослими, перебудувати у зв'язку з цим уже наявну в нього систему відносин. У підлітковому віці особливого значення набуває пошук позиції серед одноліток своєї статі, що доповнюється у ранній юності визначенням позиції у відносинах з однолітками протилежної статі. У молодості необхідно знайти свою позицію у сімейній та трудовій сферах і т.д.

Самоствердження особистості означає реалізацію людиною своєї активності у значущих для неї сферах життєдіяльності, що задовольняє її потребам. При цьому необхідно, щоб успішність цієї реалізації визнавалася та схвалювалася значущими для людини особами. Так, у підлітковому віці особливого значення набуває самоствердження через досягнення автономності від дорослих. У ранній юності самоствердження досягається через отримання певної автономії від одноліток при збереженні зв'язку із значущими дорослими. У зрілому віці – через отримання почуття продуктивності, відчуття контролю над ситуацією. А у похилому віці – через почуття задоволення від прожитого життя. Самоствердження особистості може мати різні форми: соціально цінні, соціально корисні, соціально прийнятні, а також асоціальні та антисоціальні.

3. Фактори соціалізації

Фактор (від лат. *factio* – роблю) – це умова, рушійна сила, причина якогось явища, процесу. Вивчаючи соціалізацію людини, слід визначити, в яких умовах відбувається цей процес.

Фактори соціалізації особистості в узагальненому вигляді можна об'єднати в чотири групи.

1. Мегафактори (мега – дуже великий, загальний) – космос, планета, світ, Інтернет, які тією чи іншою мірою прямо, а в основному через інші групи факторів впливають або можуть впливати на соціалізацію усіх жителів Землі.

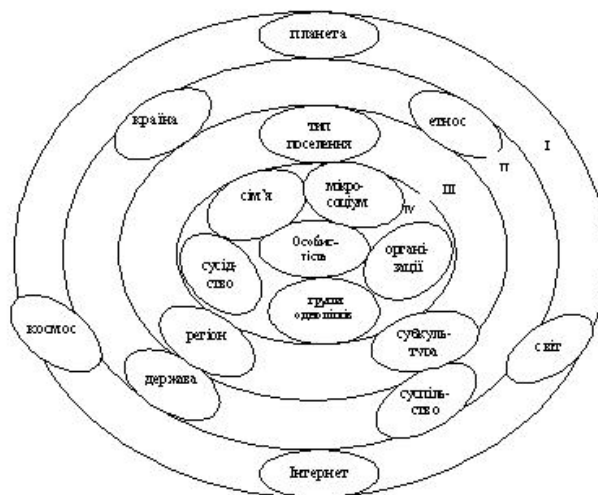
2. Макрофактори (макро – великий) – країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію людей, що живуть у певних країнах (цей вплив має як прямий характер, так і опосередкований іншими групами факторів).

3. Мезофактори (мезо – середній, проміжний) – умови соціалізації великих груп людей, що відрізняються за місцевістю та типом поселення, у яких вони живуть (регіон, село, місто, селище), за приналежністю до тих або інших субкультур.

4. Мікрофактори – фактори, що безпосередньо впливають на конкретних людей, які з ними взаємодіють, – сім'я, сусідство, групи однолітків, виховні організації, релігійні організації, різні суспільні, державні та приватні організації, мікросоціум.

Вплив на особистість різних факторів соціалізації можна представити схематично, де:

- I – мегафактори;
- II – макрофактори;
- III – мезофактори;
- IV – мікрофактори.

4. Агенти та засоби соціалізації

Мікрофактори впливають на розвиток людини через так званих **агентів соціалізації**, тобто осіб, у безпосередній взаємодії з якими протікає її життя. На різних вікових етапах склад агентів специфічний.

За сімейною приналежністю це можуть бути батьки, інші члени родини (дідуся й бабусі, тітки й дядьки, брати й сестри, інші родичі), а також неродичі (сусіди, товариші по грі, учителі).

За своїм віком агенти соціалізації можуть бути дорослими, однолітками, старшими або молодшими партнерами.

У молодості до числа агентів входять також чоловік або дружина, колеги по роботі та ін. У зрілому віці додаються власні діти, а в похилому – і члени їхніх родин.

За своєю роллю у соціалізації агенти розрізняються залежно від того, наскільки вони значимі для людини, як будуватиметься взаємодія з ними, у якому напрямку і якими засобами вони здійснюють свій вплив.

Соціалізація людини здійснюється широким універсальним набором засобів, змістовно специфічних для того або іншого суспільства, соціального шару або віку людини.

До них можна віднести:

- способи вигодовування дитини та догляду за нею;
- мову і мовлення агентів соціалізації;
- формовані побутові та гігієнічні вміння і уявлення;
- продукти матеріальної культури, що оточують людину;
- елементи духовної культури (колицькі пісні, казки, прикмети, забобони, звичаї, добутки літератури і мистецтва та ін.);
- стиль і зміст спілкування у родині, у групах однолітків, у виховних та інших організаціях;
- методи заохочення і покарання у родині, у групах однолітків, у виховних, професійних та інших організаціях;
- послідовне залучення людини до численних видів і типів відносин в основних сферах її життєдіяльності: спілкуванні, грі, пізнанні, предметно-практичній та духовно-практичній діяльності, спорті, а також у сексуальній, сімейній, професійній, рекреаційній, суспільній, релігійній та інших сферах.

Кожне суспільство, кожна держава, кожна соціальна група виробляють у своїй історії набір позитивних і негативних формальних і неформальних **санкцій** – способів переконання, приписань і заборон, мір примуса та тиску аж до застосування фізичного насильства, системи способів вираження визнання, відмінності, нагород.

Так, **формальні негативні санкції** – це цілий арсенал покарань, передбачених приписаннями закону, а саме всякого роду застереження, зауваження, штрафи, арешт, позбавлення цивільних прав, конфіскація майна, страта, відлучення від церкви, накладення покаяння і т.п.

Неформальні негативні санкції – це вираження подиву, глузування, відмова подати руку, моральний осуд, відмова підтримувати товариські відносини, недоброчинні плітки і т.п.

За допомогою цих способів і мір поведінки людини та цілих груп людей приводиться у відповідність із прийнятими у даній культурі зразками, нормами, цінностями.

ЛЕКЦІЇ № 3–4
ТЕМА: СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета: розглянути соціалізацію дітей та молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності, сформулювати у студентів уявлення про співвідношення поняття «соціалізація» з поняттями «соціальне виховання» та «соціальний розвиток», надати базові знання про систему роботи соціального педагога з дітьми та молоддю.

План

1. Соціалізація особистості як предмет вивчення соціальної педагогіки
2. Співвідношення понять «соціалізація» та «соціальне виховання», «соціальний розвиток».
3. Система соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю.

Основні поняття: соціально-педагогічна діяльність; мета, принципи, напрямки, етапи, сфери, зміст соціально-педагогічної діяльності; професійні якості соціального педагога.

Основна література

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : науково-методичний посібник / Т. Ф. Алексєєнко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навчально-методичний посібник / А. Й. Капська – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
3. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навчально-методичний посібник / М. П. Лукашевич – К. : Академвидав, 1998. – 308 с.
4. Новикова Л. И. Школа и среда / Л. И. Новикова – М. : Знание, 1985. – 80 с.
5. Социализация молодёжи : учебник / Под ред. В. Т. Лисовского. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1996. – 460 с.
6. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

Додаткова література

1. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола – К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.
2. Коваль Л. Г. Социальная педагогика / Л. Г. Коваль – К. : Знання, 1997. – 263 с.
3. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник / Л. Г. Коваль, І. А. Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.

4. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
5. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.

1. Соціалізація особистості як предмет вивчення соціальної педагогіки

Соціальна педагогіка представляє собою галузь педагогіки, яка досліджує соціальне виховання як соціальний інститут, тобто виховання усіх вікових груп та соціальних категорій людей, яке здійснюється у різних організаціях: і у спеціально створених для цього, і у тих, для яких виховання не є основною функцією (підприємства, військові частини тощо).

Предметом дослідження соціальної педагогіки як науки є процес і результат соціалізації людини різних вікових періодів і в різних соціальних середовищах та ситуаціях. У цьому полягає одна з її відмінностей і специфіка стосовно інших галузей педагогіки. Сутнісна характеристика соціальної педагогіки вибудовується на цілісному образі особистості на всіх етапах її життєвого шляху і в різних умовах життєдіяльності, в сукупності дії зовнішніх і внутрішніх факторів, які детермінують особливості соціалізації особистості. Стратегічним завданням соціальної педагогіки є вивчення виховного потенціалу суспільства, тенденцій і проблем соціалізації особистості в різних соціальних середовищах і визначення умов оптимізації соціалізаційного процесу.

Соціальна педагогіка в останнє десятиліття намагається осмислити феномен соціалізації як явище педагогічне. Соціалізація, розглянута в контексті педагогіки, передбачає виділення щонайменше трьох основних параметрів своєї значущості для процесу виховання особистості.

Перший – це параметр цілепокладання. Сучасне розуміння цілей виховання передбачає більш широкий погляд на життєве самовизначення людини, на виділення в якості мети самореалізації людиною власних сил і здібностей. Необхідне осмислення того, що виховує не тільки школа й сім'я, а й те соціокультурне середовище й відносини, у які реально включена особистість. Інакше кажучи, ідея виховання повинна бути зорієнтована на встановлення взаємозв'язку соціалізації та спеціально організованого педагогічного процесу.

Другий – це осмислення соціалізації як педагогічного явища в контексті пошуку нового змісту виховання. Визнання пріоритету загальнолюдських і національних цінностей у процесі виховання потребує обґрунтування аксіологічних орієнтирів цього процесу, визначення способів включення в національний і суспільний соціальний досвід.

Третій параметр педагогічного значення визначається пошуком результативних способів привласнення особистістю соціального досвіду. Потребує спеціального педагогічного осмислення технологія освоєння достатнього набору «ситуацій соціального досвіду», що дозволяють перейняти й прийняти позицію суб'єкта соціалізації.

2. Співвідношення понять «соціалізація» та «соціальне виховання», «соціальний розвиток»

З метою розкриття змісту соціалізації дітей та молоді в контексті соціально-педагогічної діяльності слід простежити співвідношення цього поняття з поняттями «соціальне виховання» та «соціальний розвиток».

Практика роботи соціального педагога доводить, що соціалізацію не можна зводити до поняття «соціальне виховання» ні у вузькому, ні у широкому розумінні, в якому воно часто використовується. Виховання передбачає перш за все систему спрямованих впливів, за допомогою яких прагнуть сформувати в особистості певні риси і якості, завдяки яким людина долучається до культури і стає повноцінним членом суспільства. Отже, можна назвати такі особливості процесу соціалізації, які дозволяють відмежувати його від виховання:

- відносна стихійність цього процесу, яка характеризується не завжди передбаченим, цілеспрямованим впливом середовища;
- механічне засвоєння соціальних норм і цінностей, яке відбувається в результаті діяльності і спілкування особистості, взаємодії з мікро- і макросередовищем;
- зростання в міру дорослішання самостійності особистості щодо вибору соціальних цінностей і орієнтирів, середовища спілкування, якому віддається перевага.

Соціальний розвиток дітей та молоді можна розуміти як об'єктивний і водночас керований процес взаємодії кількісних, якісних змін соціальних характеристик молодого покоління в ході його становлення як суб'єкта суспільного життя. Можна сказати, що поняття «соціальний розвиток» і «соціалізація» де в чому співпадають, але в них по-різному розставлені акценти: провідна роль активності особистості більш виразно представлена в ідеї розвитку, а в соціалізації у центрі уваги знаходиться соціальне середовище і його вплив на особистість. Хоча в науковому тлумаченні соціалізації передбачається розуміння особистості перш за все як активного соціального суб'єкта, спроможного впливати на суспільне життя. З метою реалізації соціалізуючого процесу соціальний педагог має дотримуватися наступних **принципів**:

- **принцип системності**, який передбачає вплив на особистість як мікро-, так і макросередовища, які тісно взаємодіють, взаємовпливають і взаємодетермінують одне одного;
- **принцип діяльності**, що обумовлює активну взаємодію особистості з іншими людьми, в якій індивід вступає в ході діяльності і спілкування, тобто наявний неперервний цілісний процес засвоєння особистістю об'єктивної дійсності завдяки включенню в діяльність;
- **принцип двосторонньої взаємодії** особистості і соціального середовища, взаємообумовленість процесу входження особистості в систему суспільних відносин і водночас відтворення цих відносин в системі сімейних, товариських, навчальних, виробничих та інших зв'язків;

- **принцип особистої активності та вибірковості** дозволяє розглянути людину не як пасивну ланку у процесі соціалізації, а як особистість, спроможну активно діяти і самостійно обирати соціальні умови власного розвитку.

3. Система соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю

У процесі соціально-педагогічної діяльності відбуваються зміни в усіх учасників суб'єкт-суб'єктної і суб'єкт-об'єктної взаємодії, а також умов самої діяльності: набуваються нові знання, соціальний і професійний досвід, зростає ступінь самостійності особистості, її здатність контролювати своє життя і ефективно вирішувати виникаючі проблеми; оптимізуються умови життєдіяльності, в яких полегшуються адаптація та індивідуалізація.

Однак, безпосередньо соціально-педагогічна діяльність спрямовується на дітей і молодь, які потребують допомоги у процесі соціалізації. До таких відносяться, насамперед, ті, хто має особливі потреби, пов'язані з особливостями розвитку чи обставин сімейного і особистого життя, а саме: інваліди; обдаровані; із затримкою психічного розвитку (ЗПР); педагогічно-занедбані, в тому числі "діти вулиці" і неповнолітні-засуджені; маргінали; жертви фізичного, психічного і сексуального насилля; діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, а також всі ті, хто потрапив у складну життєву ситуацію і потребують кваліфікованої допомоги, підтримки чи супроводу. Їх вікові і соціально-педагогічні особливості, а також конкретні виховні середовища і соціальні ситуації, в яких вони перебувають, впливають на вибір відповідних цілей, завдань, змісту і засобів соціально-педагогічної діяльності. В цілому **соціально-педагогічна діяльність** являє собою складну систему взаємопов'язаних компонентів, а саме: мети, принципів, напрямків, етапів, сфери, змісту, форм, методів і прийомів, професійних якостей та тих зв'язків, які пов'язують їх у єдине ціле.

Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у:

- сприянні в адаптації і позитивній соціалізації особистості шляхом допомоги їй у засвоєнні соціальних норм і цінностей;
- створенні умов для психологічного комфорту і безпеки дитини;
- задоволенні потреб особистості у вмінні ефективно розв'язувати життєві проблеми;
- попередженні негативних явищ у сім'ї, школі, іншому найближчому соціальному оточенні.

Провідні **принципи** соціально-педагогічної діяльності – гуманізм, демократизм, компетентність. **Гуманізм** тісно пов'язується з вірою у потенційні можливості і зі стимулюванням активності тих, з ким працює соціальний педагог, а також покладається в основу надання їм допомоги в розвитку самопомоги, що визначається переконанням у тому, що:

- для суспільства цінною є кожна людина;

- ефективність допомоги можлива тільки за активної участі у цьому процесі того, на кого вона спрямована;
- в оцінці якості наданих послуг і допомоги, насамперед, необхідно орієнтуватися на думку тих, хто їх отримує.

Відсутність активності особистості у допомозі собі може сприяти розвитку таких негативних особистісних якостей і соціальних наслідків, як споживацтво, утриманство. Відсутність активності у діяльності соціального педагога може призвести до втрати сприятливих обставин у вирішенні проблем, зокрема: часу, довіри, авторитету, партнерів. Принцип **демократизму** передбачає:

- створення умов для активної взаємодії і забезпечення діалогу сторін з різними позиціями, інтересами;
- інтеграцію різнорідних зусиль і спільних підходів з метою розв'язання соціально-педагогічних завдань;
- розвиток волонтерського руху;
- забезпечення прямого і зворотного зв'язку учасників взаємодії;
- розширення джерел отримання необхідної інформації про стан процесів, які регулюють соціально-педагогічну діяльність.

Згідно принципу **компетентності** для забезпечення соціально-педагогічної діяльності необхідні:

- професійна підготовленість фахівця;
- вміння обирати оптимальні варіанти соціально-педагогічної діяльності і забезпечувати їх кваліфіковану реалізацію;
- досвід професійної діяльності.

Основними **функціями** діяльності соціального педагога є: діагностично-прогностична, посередницька, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна, попереджувально-профілактична, евристична.

Названі функції наповнюються конкретним **змістом** діяльності, а саме:

- діагностично-прогностична передбачає вивчення дитини, її становища і станів у різних виховних середовищах і ситуаціях, відносин у сім'ї, школі, з дітьми в різних групах, індивідуальних можливостей і потенцій виховного середовища;
- посередницька полягає у координації і об'єднанні зусиль різних спеціалістів і організацій, які спроможні захистити права дитини, встановити її статус, допомогти у розв'язанні актуальних проблем;
- корекційно-реабілітаційна спрямовується на пошук шляхів і варіантів виходу з життєвої кризи, соціально-педагогічну підтримку і супровід;
- охоронно-захисна полягає у захисті прав і інтересів дитини, соціально-педагогічній роботі з сім'єю;
- попереджувально-профілактична передбачає спрямування діяльності дитини на вивчення і дотримання соціальних норм, проведення змістовного дозвілля, самоаналіз і самовиховання; вивчення і поширення кращого досвіду соціального виховання;

- евристична спрямовується на допомогу в створенні умов для розвитку здібностей і талантів дитини.

У своїй сукупності такі функції передбачають завдання з'ясування потреб і проблем, включення проблемних особистостей у довкілля, процеси соціалізації шляхом навчання і виховання; соціально-правову турботу про дітей і їх правовий захист; соціально-реабілітаційну допомогу обдарованим, фізично і психічно нездоровим особам у спеціалізованих закладах і за спеціальними методиками.

Зважаючи на різноманітність потреб і проблем осіб, соціально-педагогічна діяльність здійснюється за наступними **напрямами**:

- профілактика відхилень у соціальному розвитку особистості від загальноприйнятих норм, девіантної і делінквентної поведінки, яка виявляється у попередженні правопорушень шляхом превентивного виховання;
- реабілітація дітей, в розвитку яких встановлені ті чи інші відхилення у соціальному розвитку, шляхом встановлення індивідуальних проблем і потреб і застосування адекватних методик допомоги і самопомоги у корекції чи компенсації вад розвитку, створення сприятливого психологічного мікроклімату і формування у кожного позитивної "Я-концепції";
- ресоціалізація осіб, які втратили стабільні соціальні зв'язки і позитивні соціальні орієнтири, зокрема тих, хто відбуває покарання у пенітенціарних установах або переніс тяжкі фізичні і психічні травми, шляхом психокорекції і соціально-педагогічної допомоги у подоланні життєвої кризи, розвитку комунікативної культури, здобутті освіти і професії, підготовки до життя на волі, відновленні втрачених соціальних зв'язків, правового виховання, працевлаштування;
- захист прав і інтересів дітей шляхом підтримки, супроводу і соціально-педагогічного патронату сім'ї, інституалізації чи деінституалізації дитини, розвитку сімейних форм виховання, відстоювання прав дитини у різних соціальних інститутах.

Ці напрями реалізуються у різних сферах діяльності та розкриваються у відповідних етапах, до яких відносяться наступні: діагностичний, соціально-педагогічного прогнозування, соціально-педагогічного моделювання, апробації технології і безпосередньої діяльності (процес реалізації обраної соціально-педагогічної технології), результативний (оцінка і аналіз отриманих результатів діяльності, визначення наступних перспектив).

Діагностика передбачає:

- вивчення індивідуальних особливостей і можливостей особистості (клієнта), її позитивних потенцій щодо самореалізації;
- вивчення особливостей найближчого соціального середовища;
- з'ясування індивідуальних відхилень у соціальному розвитку і зумовлених цим соціальних проблем;
- створення соціально-педагогічної характеристики особистості;
- визначення потреб конкретної особистості.

Одним із найбільш складних етапів фахової діяльності є **прогнозування** можливого соціального розвитку особистості і можливої соціально-педагогічної їй допомоги, оскільки потребує наступного: глибоких знань із педагогіки і психології; здібності до глибокого аналізу; достатньо повної інформації про дитину (клієнта); соціального і педагогічного досвіду, а також розвинутої інтуїції. У своїй сукупності ці властивості фахівця сприяють і забезпечують прийняття професійно компетентного рішення щодо внутрішніх потенцій конкретної особистості і можливої ефективності зовнішніх впливів у розв'язанні її проблем і задоволенні нагальних потреб. Його соціально-педагогічна діяльність на етапі прогнозування передбачає:

- осмислення ситуації соціального розвитку конкретної особистості (наприклад, дитини), встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
- оцінку власних педагогічних можливостей (педагогічної компетентності) і умов виховання;
- визначення кола осіб, спроможних надати дитині допомогу;
- планування діяльності.

На етапі **моделювання** соціально-педагогічна діяльність тісно пов'язана з результатами попередніх етапів і спрямовується на:

- створення цілісного уявлення про ціль, завдання, зміст, методи і прийоми взаємодії з тими, на кого спрямовується така діяльність;
- визначення способів соціально-педагогічного захисту;
- вибір найбільш оптимальної або вироблення адекватної до проблеми соціально-педагогічної технології;
- визначення умов її реалізації.

Процес реалізації обраної соціально-педагогічної технології відбувається у ході її **апробації і безпосередньої діяльності по впровадженню**. Етап вирізняється індивідуалізацією виховного процесу, оскільки передбачає застосування індивідуально-підібраних технологій, адекватних до проблем і потреб клієнтів. Найбільш значимими і відповідальними завданнями цього етапу є:

- встановлення зворотного зв'язку з об'єктом соціально-педагогічної діяльності (досягнення взаєморозуміння);
- включення об'єкта у процес саморозвитку і самовиховання;
- набуття досвіду спілкування;
- уточнення технології відповідно до конкретної соціально-педагогічної ситуації;
- педагогічна корекція і реабілітація;
- моніторинг результативності окремих комплексів педагогічних заходів.

Оцінка і аналіз отриманих результатів діяльності, визначення наступних перспектив здійснюються на результативному етапі соціально-педагогічної діяльності. Їх необхідність зумовлюються потребою:

- визначення, якою мірою вдалося вирішити соціально-педагогічну проблему;

- з'ясування позитивних і негативних аспектів використаної технології, можливих варіантів її реалізації;
- виявлення ролі і власної діяльності клієнта як суб'єкта самовдосконалення;
- визначення динаміки змін в особистості, на яку була спрямована соціально-педагогічна діяльність;
- аналізу набутого нового досвіду соціально-педагогічної діяльності.

Ці етапи діяльності є обов'язковими у соціально-педагогічній діяльності, оскільки їх дотримання забезпечує як отримання об'єктивного знання про стан соціально-педагогічного явища, так і професійне в нього втручання з метою зміни на краще.

Соціально-педагогічна діяльність передбачає обов'язкову наявність у фахівців **професійних умінь**: аналітичних, прогностичних, проектувальних, рефлексивних, комунікативних.

За своєю суттю професійні уміння соціального педагога характеризують фахівця соціальної сфери та відображають його особливості як людини, так і спеціаліста у взаємозв'язку внутрішньої і зовнішньої культури.

Сфери і зміст професійної діяльності соціального педагога:

Загальноосвітні заклади – дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні школи, ліцеї, гімназії. Діяльність спрямовується на: організацію позанавчальної діяльності школярів, їх дозвілля; первинну профілактику шкідливих звичок і асоціального способу життя; індивідуальну, групову та консультаційну роботу з дітьми та їхніми батьками; координацію виховних зусиль вчителів, батьків, різних соціальних інститутів у розв'язанні соціальних проблем учнів і їхніх сімей;

Спеціальні навчально-виховні заклади – школи-інтернати, Будинки дитини, Дитячі будинки, Дитячі будинки змішаного типу. Діяльність спрямовується на: адаптацію дітей до змінених умов життя і вимог закладу; організацію позанавчальної діяльності вихованців, їх дозвілля і оздоровлення; індивідуальну роботу по стимулюванню розвитку і його корекцію; соціально-педагогічне консультування батьків; координацію зусиль різних фахівців у визначенні статусу дитини, наданні їй необхідної медичної, юридичної, психологічної і матеріальної допомоги; інтеграцію вихованців спеціалізованих освітніх закладів у суспільство.

Реабілітаційні заклади – центри соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх, центри психолого-педагогічної допомоги, кризові центри, притулки для неповнолітніх, соціальні готелі. Діяльність спрямовується на: встановлення статусу і відновлення документів особи (клієнта); вивчення фізичного та психічного стану, ступеня дезадаптованості; адаптацію клієнтів до змінених умов життя; включення у процес самообслуговування, навчальної, пізнавальної, трудової, ігрової діяльності; організацію дозвілля; забезпечення соціально-психологічної реабілітації клієнтів закладів, допомогу і підтримку у подоланні проблем і виході із складних життєвих обставин та станів залежності

(третинна профілактика), стимулювання їх індивідуально-корекційного розвитку; інтеграцію у суспільство;

Спеціалізовані служби центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) – служби соціальної підтримки сімей, служби психологічної допомоги «Телефон довіри», консультативні пункти для ін'єкційних споживачів наркотиків, служби вторинної зайнятості молоді та ін. Діяльність спрямовується на соціальний захист і соціально-педагогічну роботу з сім'ями "групи ризику", "дітьми вулиці" з метою захисту прав, надання допомоги, підтримки і забезпечення соціально-психологічного супроводу; інституалізацію дітей, покинутих, вилучених із неблагополучних сімей чи з вулиці; влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування на виховання у сім'ї або дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ); створення оптимальних умов перебування і організацію фахової допомоги у спеціалізованих службах і закладах; організацію дозвілля дітей і молоді за місцем проживання та залучення волонтерів; допомогу у працевлаштуванні молоді через центри зайнятості.

Пенітенціарні установи – виправно-виховні колонії для неповнолітніх. Діяльність спрямовується на подолання життєвої кризи і зниження агресивності у засуджених, їх правову просвіту, залучення до суспільного життя виправно-виховної колонії, виховання навичок і умінь несилового розв'язання конфліктів, їх підготовку до життя на волі, обговорення можливих варіантів життєвого влаштування, ресоціалізацію, загальноосвітню підготовку і отримання професії.

За місцем проживання – соціально-педагогічна робота у мікрорайоні. Діяльність спрямовується на організацію змістовного дозвілля шляхом залучення до такої діяльності волонтерів, створення єдиного виховуючого середовища, організацію взаємодії державних і недержавних організацій у вирішенні соціальних проблем дітей і молоді, підвищення ролі і контролю громадськості за процесом соціалізації підростаючих поколінь.

Загалом змістовно соціально-педагогічну діяльність можна визначити як допомогу в позитивній соціалізації особистості, зокрема в інтеграції дитини у суспільство, допомогу в її розвитку, вихованні, освіті, професійному самовизначенні. До сфери соціально-педагогічної діяльності включені практично всі виховні середовища і наступні категорії соціальних груп та осіб: учнівська молодь; неблагополучні, багатодітні, молоді, неповні та прийомні сім'ї; батьки-вихователі та діти у дитячих будинках сімейного типу; сім'ї, в яких батьки інваліди або виховують дитину інваліда; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти та молодь з функціональними обмеженнями; жертви насилля у сім'ї або жертви торгівлі; діти-вулиці – бездоглядні й безпритульні; діти і молодь з девіантною поведінкою і неповнолітні засуджені тощо.

Таким чином, загальна мета соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю полягає у створенні оптимальних умов для соціалізації особистості.

ЛЕКЦІЇ № 5–6
ТЕМА: СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Мета: сформувати у студентів цілісне уявлення про процес соціалізації студентської молоді, визначити його особливості, з'ясувати вплив позанавчальної діяльності на соціалізацію студентів.

План

1. Особливості соціалізації студентської молоді.
2. Значення позанавчальної діяльності у процесі соціалізації студентства.

Основні поняття: мезосоціалізація, ейкуменна соціалізація, політична соціалізація, економічна соціалізація, етнокультурна соціалізація, позанавчальна діяльність.

Основна література

1. Воспитательный процесс в высшей школе : его эффективность : социологический аспект / Е. А. Якуба, В. Л. Арбенина, А. И. Андрищенко и др. – К. : Вища школа, 1988. – 275 с.
2. Галузинский В. М., Евтух М. Б. Основы педагогики и психологии высшей школы в Украине : учеб. пособ. / В. М.Галузинский, М. Б. Евтух – К. : ИНТЕЛ, 1995. – 168 с.
3. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В. С. Курило – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с.
4. Пути реализации воспитательного потенциала вуза : методология, методика, опыт / И. С. Тарапов, В. И. Гигринов, Н. Ф. Николаевский и др. – Харьков : Вища школа, 1988. – 192 с.
5. Савченко С. В. Социализация студенческой молодежи в условиях регионального образовательного пространства / С. В. Савченко – Луганск : Альма-матер, 2003. – 406 с.
6. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Л. А. Аза, Н. А. Бегака, В. И. Казачков и др. – К. : Вища школа, 1991 – 110 с.

Додаткова література

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : науково-методичний посібник / Т. Ф. Алексеенко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Грищенко Н. А. Технологія формування просоціальних особистісних смислів студентської молоді у виховному процесі ВНЗ / Н. А. Грищенко // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2008. – № 2. – С. 21 – 25.
3. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.

4. Севаст'янова О. Студентська молодь у контексті суб'єкт-суб'єктних соціалізаційних виховних впливів у ВНЗ / О. Севаст'янова // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2008. – № 3. – С. 14 – 20.
5. Сороковых Г. Суб'єктно-деятельностных поход к личностно-профессиональному развитию студентов / Г. Сороковых // Педагогика. – 2004. – №1. – С. 62 – 68.
6. Социализация молодёжи : учеб. / Под ред. В. Т. Лисовского. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.

Теоретичний матеріал

1. Особливості соціалізації студентської молоді

Особливістю соціалізації у вищому навчальному закладі є первісне нівелювання різних за соціальним статусом абітурієнтів та засвоєння ними нової соціальної ролі – студентства. Цей процес включає в себе: адаптацію у студентському субкультурному середовищі; професійну підготовку; особистісний розвиток у поза навчальній діяльності; залучення до нового соціального прошарку – інтелігенції.

Дослідники визначають десять основних характеристик, що відображають особливості соціалізації студентської молоді у єдиному соціалізаційному просторі:

1. Центральною, суспільно значимою є спрямованість процесу соціалізації, яка може носити антисоціальний, нейтральний та соціально значущий характер. Останній слід розглядати як єдиний прийнятний шлях студентської соціалізації.

2. Вікові межі студентства сягають 18-25 років (90% усієї студентської молоді).

3. Серед загально визнаних видів соціалізації для студентської молоді найбільш характерними є мезосоціалізація, ейкуменна, політична, економічна, етнокультурна соціалізація.

Мезосоціалізація молоді – це конкретно-історичний процес становлення та розвитку молодого покоління у сім'ї, сфері охорони здоров'я, освіти, виховання, вільного часу, а також створення власної молоді сім'ї.

Ейкуменна соціалізація молоді – це природно-історичне становлення молоді у певному природному середовищі, освоєння та реалізація нею соціокультурно визначених ейкуменних статево-орієнтованих програм взаємодії з природою, формування конкретно-історичної ейкуменної свідомості, а також відповідних форм і методів життєдіяльності.

Політична соціалізація молоді – це процес розвитку, в ході якого молоді люди сприймають ідеї, політичну позицію та поведінку, типове для певної спільноти.

Економічна соціалізація молоді – залучення молодих індивідів до самостійної економічної діяльності, освоєння ними певних професій і спеціальностей, систематична участь у виробленні матеріальних та/або духовних.

Етнокультурна соціалізація молоді – це засвоєння та реалізація нею молодіжних культурно-національних статево-орієнтованих програм, формування біосоціальних здібностей молодих індивідів до збереження як національної культури даного народу перш за все, так і інтернаціональних елементів культури, відтворення вже сформованих традицій і розвиток новацій, підтримка міжнаціонального спілкування і збагачення культур.

4. Основною для студентів є частково трудова соціалізація.

5. Серед існуючих класифікацій та підходів до механізмів соціалізації особливу увагу слід звернути на педагогічні механізми, які визначаються

парадигмальними уявленнями про розвиток особистості, характер педагогічної діяльності, а також специфікою особистісно орієнтованого підходу до організації виховного процесу у вищому навчальному закладі. Такими механізмами у системі вищої освіти виступають поза навчальна діяльність, діалогічне спілкування, особистісно орієнтована ситуація, самовиховання.

6. Процес соціалізації студентства ми розглядаємо через призму регіонального освітнього простору, тому саме мезофактори, які відображають специфіку регіону, визначають специфіку та особливості студентської соціалізації.

7. У процесі соціалізації молоді людини можна виділити п'ять провідних соціалізаційних інститутів – сім'я, школа, вищий навчальний заклад, неформальні об'єднання, трудові колективи. Для студента головну роль відіграє саме вищий навчальний заклад.

8. У процесі соціалізації студентів виділяють три основних етапи:

Адаптаційно-ознайомчий етап, який охоплює перший курс навчання. Його головне завдання – створення комфортної психоемоційної атмосфери, що сприятиме швидкій адаптації абітурієнтів до нового для них студентського життя. На цьому етапі вирішуються завдання вивчення особистості студентів, їх схильностей, індивідуальних особливостей. Деканатами створюються психологічні «візитівки» студентів-першокурсників, які відображають особливості їхніх характерів, емоційної сфери, схильностей до того чи іншого виду поза навчальної діяльності. Головна увага приділяється організації різних видів поза навчальної діяльності, за допомогою яких можна повніше розкрити індивідуальність студента.

Основний виховний етап (2-4 курси навчання). На цьому етапі основні зусилля сконцентровані на подальшому розвитку особистості студента, на корекції її окремих якостей. Особливістю даного етапу є організація виховної роботи на максимально високому рівні із залученням студентів до різних виховних структур (гуртки, секції, клуби, навчальні товариства і т.п.). Ускладнення завдань професійного становлення потребує використання адекватних форм виховної роботи, постійного оновлення її змісту, орієнтації на стимулювання емоційної сфери учасників виховного процесу. Важливою умовою успішної реалізації вказаного етапу є творче включення студентів до організації та проведення виховних заходів. Це сприяє формуванню студентського колективу, який ґрунтується на взаємній повазі, почутті гордості за належність до колективу групи, факультету, університету в цілому.

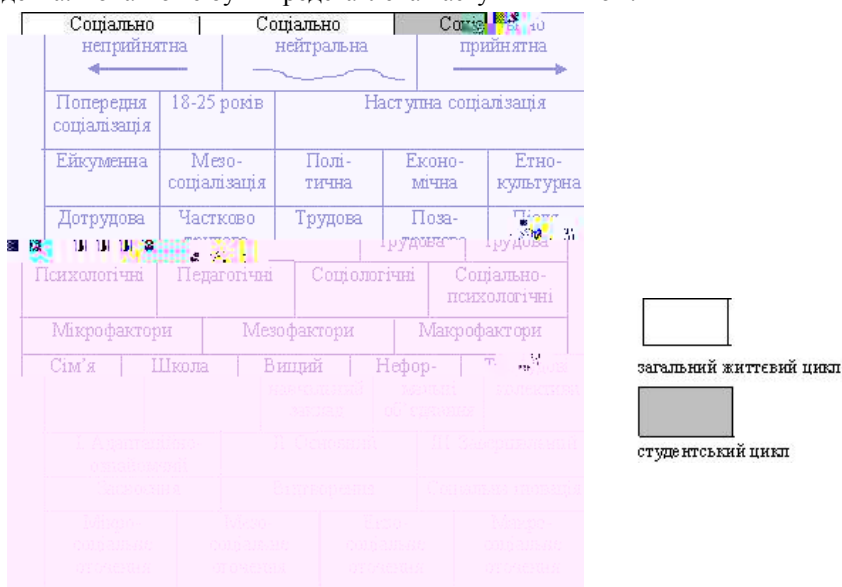
Завершальний етап (5-ий курс навчання). На цьому етапі закінчується професійно-особистісне становлення студентів. У ході навчання, оволодівши значним науково-методичним багажем, студенти стають активними суб'єктами виховного процесу, який здійснюється у різних видах позанавчальної діяльності та у процесі соціальної творчості. Активізується громадянське становлення студентів, до цього періоду належить дієва участь багатьох із них у політичному та громадському житті поза межами вищого навчального закладу. У цей час

починає формуватися власний професійний «почерк» майбутнього спеціаліста-інтелігента. Великого значення набуває неформальне зацікавлене спілкування студентів із своїми викладачами, завдання яких полягає в тому, щоб запевнити випускника у правильності вибору професії, допомогти розкритися його схильностям, вберегти від розчарування та прикrostі перших невдач у професійній діяльності.

9. Зміст процесу соціалізації можна представити у вигляді тріади взаємообумовлених та взаємопов'язаних процесів, з одного боку засвоєння та відтворення, з іншого – відносно нового змістовного компоненту – соціальних інновацій, які не можуть бути виведені із звичайного засвоєння досвіду. Студентська інноватика, представлена у вигляді різних громадських структур, політичних об'єднань, творчих груп, проектів, програм, акцій, заходів, з педагогічної точки зору містить провідні механізми особистісного розвитку. Вона у переважній більшості є соціально значимою, передбачає вдосконалення у різних видах діяльності, а також є особистісно орієнтованою, передбачає внутрішню мотивацію, що не потребує зовнішнього примусу. Студентська інноватика представляє собою особливий вид творчої діяльності, зверненої до соціуму, що робить її одночасно і фактором особистісного розвитку студентів, сприяє підвищенню їхньої соціалізованості.

10. Різноманітним є соціальне оточення студентів. При організації педагогічного впливу на соціалізацію воно є більш варіативним і більш технологічним з педагогічної точки зору.

С. Савченко розробив модель єдиного соціалізаційного поля особистості студента. Вона може бути представлена наступним чином:

2. Значення позанавчальної діяльності у процесі соціалізації студентства

Важливу роль у соціалізації студентів відіграє позанавчальна діяльність. Її основними видами є:

Науково-дослідницька діяльність включає в себе реалізацію лабораторних, психологічних, педагогічних та інших творчих програм і експериментів, роботу в студентському науковому товаристві, написання наукових статей, участь в експедиціях тощо.

Суспільно-політична діяльність передбачає роботу в органах студентського самоврядування, співробітництво з молодіжними та політичними організаціями, участь у виборчих кампаніях, членство у виборчих органах поза навчальним закладом, діяльність у студентських спілках.

Художньо-естетична діяльність – це участь у художній самодіяльності, КВК, робота у різних творчих гуртках та об'єднаннях, літературна та художня творчість.

Трудова (частково трудова) діяльність охоплює роботу у волонтерському загоні, участь у студентських трудових загонах, роботу в оздоровчих таборах, різні види комерційно-трудової діяльності.

Історико-культурна та етнографічна діяльність включає членство у національно-культурних гуртках та об'єднаннях, фольклорні, історико-культурні експедиції, вивчення забороненого та забутого літературного спадку земляків, відновлення славних імен та пам'яті земляків.

Фізкультурно-спортивна діяльність представляє собою відвідування спортивних секцій, участь у спортивних змаганнях, заняття спортом поза навчальним закладом, керівництво спортивними секціями школярів та молоді, захоплення різними видами єдиноборств, спортивний туризм, професійний спорт.

Організаційно-управлінська діяльність – це специфічний вид діяльності, яким займається невелика за кількістю група активістів, які безпосередньо є лідерами студентства у масштабах навчального закладу, району, регіону.

Традиційно вказаним провідним видам позанавчальної діяльності відповідають напрямки виховної роботи у вищому навчальному закладі, які розширюють та конкретизують ці види. Необхідно пам'ятати про те, що проведення будь-якого масштабного виховного заходу передбачає гармонійне поєднання багатьох видів позанавчальної діяльності, які конкретизуються через організаційні, політичні, культурно-естетичні, трудові компоненти.

Позанавчальна діяльність за своєю сутністю, цілями, технологічними особливостями, характером взаємовідносин, що виникають у процесі її здійснення найбільше гармоніє з принципами особистісно орієнтованого підходу. Це пояснюється її безпосередньою спрямованістю на особистість, внутрішньою мотивацією, зацікавленістю студента в тому чи іншому її виді.

Її особливість у тому, що для студентів вона виступає як діяльність добровільна, заснована на внутрішній мотивації, а для навчального закладу – залишається функціональною, заданою зовнішніми обставинами – Уставом, Законом про вищу освіту, вимогами Міністерства освіти та науки України, власними планами виховної роботи.

У сучасному вищому навчальному закладі вона виступає з одного боку невід'ємною частиною способу життя студентів, критерієм їх соціальної активності та рівня соціалізованості, з іншого – об'єктом професійних занять викладачів, важливою складовою «якості навчального закладу».

Позанавчальна діяльність у системі вищої освіти має виражену тенденцію до зростання як за своїм обсягом (кількісний параметр), так і за своїм значенням (якісний параметр). Це пов'язане з активною оптимізацією процесу навчання, що без сумніву призведе до збільшення поза навчального часу студентів, а отже поставить завдання оновлення усієї змістовно-технологічної бази поза навчальної роботи.

Змістовна основа позанавчальної діяльності представлена своєрідним конгломератом різних видів діяльності, у якому об'єднуючим критерієм виступає їх просторове відношення до навчального процесу – усі вони знаходяться за його межами і по відношенню до нього вторинні. Ігнорування цього положення призводить до порушення ієрархічної структури видів діяльності, характерних для системи вищої освіти.

Позанавчальна діяльність як генератор виховних відносин у вищому навчальному закладі має системоутворюючі якості, завдяки яким створюється та підтримується внутрішня єдність та стійкість процесів навчання та виховання у сучасній українській вищій школі. Ця особливість змушує ставитися до організації поза навчальної діяльності у вищому навчальному закладі як до найважливішого компоненту всієї системи професійної підготовки незалежно від спеціальності та рівня акредитації.

З педагогічної точки зору позанавчальна діяльність у сучасному вищому навчальному закладі представляє собою наукомісткий, високотехнологічний процес, який у конкретній виховній ситуації передбачає гармонійне поєднання багатьох видів діяльності, представлених у вигляді організаційних, політичних, культурно-естетичних, трудових та інших компонентів. Об'єднуючим для них може бути особистісно-орієнтований підхід до виховання, який визначає його цілісність, безперервність, відтворюваність, технологічність, прогностичність та спадковість – характеристики, що відображають рівень розвитку виховної системи вищого навчального закладу.

За своєю сутністю, характером та спрямованістю позанавчальна діяльність близька, але не тотожна виховній роботі. Остання представляє собою більш широке поняття, і її завдання можуть бути реалізовані як у ході навчального процесу, так і поза ним. Позанавчальна діяльність в основному спрямована на вирішення виховних завдань, здійснення яких передбачає використання форм, не пов'язаних із процесом навчання та заснованих на особистих перевагах та

інтересах. Це дає студенту свободу вибору, якої він позбавлений у навчальному процесі, що актуалізує механізми саморозвитку, самореалізації, самовизначення, саморегуляції.

Ще одна особливість позанавчальної діяльності витікає з порівняння з навчальною роботою. Якщо остання передбачає наявність викладачів, то ступінь участі педагогів у поза навчальній роботі суворо не регламентовано і служить показником їхньої педагогічної культури та посадової відповідальності. Особистісно орієнтований підхід до виховної роботи передбачає не лише їхню участь, але і побудову при цьому партнерських, довірливих стосунків зі студентами, заснованих на взаємній повазі та зацікавленості. Студенти розглядаються не як майбутні спеціалісти, а як молоді люди, для яких життєво важливим є спілкування з досвідченими, цікавими педагогами, що відповідають їм такою ж увагою та щирістю.

Виступаючи складовою частиною навчально-виховного процесу та підсистемою виховної роботи у вищому навчальному закладі, позанавчальна діяльність передбачає наявність складної структурної організації, ієрархії різних ланок та систем, багаторівневого проектування цільового, змістовного, операціонального, критеріально-оціночного компонентів. Це забезпечується за рахунок: особливим чином організованої методичної, правової, технологічної, кадрової, фінансової, матеріальної, виховної композиції; максимальної участі у ній усіх суб'єктів навчально-виховного процесу; включення до сфери виховання усього соціально-культурного потенціалу регіону; багатоманітності та динаміки зв'язків та відносин, що функціонують усередині виховного простору вищого навчального закладу.

Найважливішою важливістю позанавчальної діяльності є її висока потенційна можливість ефективно впливати на процес соціалізації студентства. Це пояснюється синтезом цільових установок особистості, спрямованих на реалізацію та гармонізацію своїх потреб, та можливостями їх максимального задоволення у особистісно орієнтованому освітньому середовищі. Іншими словами, поза навчальна діяльність у вищому навчальному закладі є процесом цілеспрямованого створення умов для соціально прийнятної соціалізації студентства шляхом проектування виховного середовища, у якому культивується самостійна інноваційна діяльність студентів.

Перераховані вище особливості позанавчальної діяльності представляють собою не застиглий алгоритм, а динамічний соціально-педагогічний конструкт, у якому в залежності від умов конкретного вищого навчального закладу одні особливості набувають більшого значення, інші навпаки мають слабо виражений характер. Та всі вони визначаються природою вузівської освіти і їх врахування при проектуванні системи поза навчальної діяльності, що забезпечує можливість управління процесом соціалізації, є обов'язковим.

СЕМІНАР № 1

ТЕМА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: визначити сутність соціалізації як розвиток та самозміну людини у процесі засвоєння і відтворення культури; засвоїти, що процес соціалізації особистості феномен дуже складний, який має свої етапи, охарактеризувати особливості кожного етапу; розкрити універсальні психологічні та соціально-педагогічні механізми соціалізації особистості.

План

1. Сутність процесу соціалізації та її складові
2. Етапи соціалізації
3. Механізми соціалізації

Методичні рекомендації:

Вивчаючи сутність процесу соціалізації, важливо зрозуміти суб'єкт-об'єктний та суб'єкт-суб'єктний підходи, а також, що вкладають у них Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, У. Томас, Ф. Знавецький.

Для майбутніх соціальних працівників необхідно зрозуміти, як співвідносяться етапи соціалізації та вікова періодизація життя людини, а також уявити особливості процесу соціалізації на кожному етапі та її механізми.

Запропоновані нижче завдання допоможуть краще орієнтуватися у навчальній літературі з питань загальної характеристики процесу соціалізації.

Основні поняття: соціалізація, імпринтинг, екзистенціальний натиск, наслідування, ідентифікація, рефлексія.

Завдання до заняття:

Завдання № 1.

На основі рекомендованої літератури зробити портрет студента спеціальності „Соціальна робота” як об'єкту та суб'єкту соціалізації.

Завдання № 2.

Виконати творчу роботу (повідомлення-роздум) на тему: „Особливості соціалізації членів моєї сім'ї”.

Завдання № 3.

Підготувати анотацію публікацій, які Вас зацікавили, з проблем соціалізації особистості (не менше 5 джерел). Організувати обговорення.

Завдання №4.

Визначити та обгрунтувати, які механізми соціалізації є найбільш оптимальними для соціальних працівників у процесі взаємодії з клієнтом: підлітком, юнаком та людиною похилого віку.

Міні-практикум.

Дискусія „Людина”

Колись Платон визначив поняття „людина” так: „Людина – це істота на двох ногах та без пір’їв”. Діоген, заперечуючи Платону, кинув до його ніг обципане курча зі словами: „Ось твоя людина”. Тоді Платон уточнив визначення: „Людина – це двонога безпір’єва істота з широкими нігтями”.

З давнини визначення поняття „людина” намагалися дати багато мислителів. Ось декілька з них:

1. „Людина – це істота, яка усміхається” (Ф. Рабле).
2. „Людина – це істота, яка постійно обманює себе та інших” (Ж. Кардан).
3. „Людина – це істота, яка здатна до купівлі та продажу” (Аль-Фарабі).
4. „Людина – це єдина істота, яка повинна працювати” (І. Кант).
5. „Тільки людина вперше підіймається до знань про себе, особистісного „Я”, тільки людина є духом, який має думку” (Ф. Гегель).
6. „Людина є зусилля бути людиною, якщо його нема, то неминуча деградація” (М. Мамардашвілі).
7. „Людини немає. У пошуках її знаходять матерію, дух, лик Божий. Є спроба до людини, яка видає себе за неї” (В. Кувакін).

Питання для обговорення:

- Що можна заперечити авторам?
- Ці визначення вірні?
- Якщо визначення не є вірними, то в чому помилка?
- Яке визначення Вам подобається більш за все і чому?
- Який вислів і як співвідноситься із процесом соціалізації?

Основна література

1. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола– К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.
2. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
3. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик– М. : Академия, 1997. – 312 с.

5. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.

Додаткова література

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : наук.-метод. посіб. / Т. Ф. Алексеенко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г. М. Андреева – М. : ВЛАДОС, 2001. – 218 с.
3. Коваль Л. Г. Социальная педагогика / Л. Г. Коваль – К. : Знання, 1997. – 263 с.
4. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник / Л. Г. Коваль, І. А.Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
5. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон – М. : Просвещение, 1967. – 289 с.
6. Кривов Ю. И. О месте понятия «социализация» в современной педагогике / Ю. И. Кривов // Педагогика. – 2003. – №5. – С. 11 – 22.

Теоретичний матеріал

1. Сутність та складові процесу соціалізації

Існує два підходи до розуміння процесу соціалізації:

1. Суб'єкт-об'єктний підхід: передбачає пасивну позицію людини у процесі соціалізації, а саму соціалізацію розглядає як процес адаптації людини до суспільства, що формує кожного свого члена відповідно до притаманної йому культури (тобто суспільство – суб'єкт впливу, а людина – його об'єкт). Представники даного підходу: Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, Дж. Х. Баллантайн та ін.

2. Суб'єкт-суб'єктний підхід: передбачає, що людина бере активну участь у процесі соціалізації і не лише адаптується до суспільства, але і впливає на свої життєві обставини та на себе саму. Представники даного підходу: У. І. Томас, Ф. Знанецький, Ч. Х. Кулі, Дж. Г. Мід та ін.

Відповідно до суб'єкт-суб'єктного підходу **СОЦІАЛІЗАЦІЯ** – це розвиток і самозміна людини у процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах.

Сутність соціалізації полягає у співвідношенні пристосування і відокремлення людини в умовах конкретного суспільства.

Пристосування – це процес і результат зустрічної активності суб'єкта і соціального середовища. Пристосування передбачає узгодження вимог та очікувань соціального середовища стосовно людини з її установками і соціальною поведінкою, узгодження самооцінки і прагнень людини з її можливостями та з реальностями соціального середовища.

Отже, пристосування – це процес і результат становлення індивіда соціальною істотою.

Відокремлення – процес автономізації людини у суспільстві. Результат цього процесу – потреба людини мати власні погляди та наявність таких (ціннісна автономія); потреба мати власні прихильності, обрані незалежно від оточуючих (емоційна автономія); потреба самостійно вирішувати питання, що торкаються її особисто, здатність протистояти тим життєвим ситуаціям, які заважають її самовизначенню, самозміні, самореалізації, самоствердженню (поведінкова автономія).

Отже, відокремлення – це процес і результат становлення людської індивідуальності.

Таким чином, у процесі соціалізації закладений внутрішній, до кінця не розв'язний, конфлікт між мірою пристосування людини до суспільства та ступенем відокремлення її у суспільстві. Ефективна соціалізація передбачає певний баланс пристосування та відокремлення.

Процес соціалізації людини умовно можна представити як сукупність чотирьох складових:

1. **Стихійна соціалізація** у процесі стихійної взаємодії людини із суспільством і стихійним впливом на неї різних, зазвичай різноспрямованих, обставин життя.
2. **Відносно спрямована соціалізація** у процесі та результаті впливу з боку держави на обставини життя тих або інших категорій громадян.
3. **Відносно соціально контрольована соціалізація** у процесі планомірного створення суспільством і державою умов для виховання людини.
4. Більш-менш свідома **само зміна людини**.

СТИХІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ відбувається протягом усього життя людини у процесі її стихійної взаємодії із суспільством.

Конкретна людина взаємодіє не із суспільством у цілому, а з різними його сегментами. Такими сегментами можуть виступати: родина, родичі, сусідське оточення, групи однолітків, поселенські спільноти (односільчани, мешканці одного мікрорайону у місті), земляки у ситуації відриву від постійного середовища перебування (в армії, у місцях позбавлення волі), однокласники, професійні групи, об'єднання за інтересами і політичними поглядами, групи тимчасового перебування (у лікарні, у місцях проведення відпочинку), ситуативні спільноти (у поїзді, у театрі, на стадіоні, у басейні).

Така **взаємодія має неорганізований, нерідко спонтанний характер**. Вона регулюється набором цінностей, норм, звичаїв, неформальних санкцій і т.п. засобів. Причому навіть коли мова йде про взаємодію у межах певних організацій, стихійна соціалізація у них однаково відбувається поряд із відносно соціально контрольованою соціалізацією.

Стихійна соціалізація протікає як у обраній взаємодії людини з тими або іншими сегментами суспільства, так і у випадку обов'язкової взаємодії з якими-небудь сегментами (наприклад, у школі, в армії, у фірмі), а також у ситуації примусової взаємодії з деякими сегментами (наприклад, у в'язниці).

ВІДНОСНО СПРЯМОВАНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ людини відбувається у процесі і у результаті її взаємодії з державою та державними органами і організаціями, які у сукупності здійснюють управління суспільством.

Термін «відносно спрямована соціалізація» **визначає діяльність держави, спрямовану на реалізацію нею своїх функцій, що об'єктивно впливає або може впливати на життєвий шлях громадян**.

Відносно спрямована соціалізація відбувається у межах держави і у межах її складових адміністративних одиниць – регіонів, областей, муніципальних утворень (міст, міських і сільських адміністративних районів).

На кожному із цих рівнів (державному, регіональному та муніципальному) органи законодавчої і виконавчої влади у межах своєї компетенції вирішують різного роду завдання, що так чи інакше позначається або може позначитися на соціалізації мешканців країни, області, міста.

Так, наприклад, на державному рівні приймається рішення про підвищення цін на певні товари чи послуги. Це рішення на перший погляд не має ніякого відношення до процесу соціалізації громадян. Однак високі ціни фактично позбавляють цілі групи населення можливості придбати зазначені товари чи скористатися зазначеними послугами. Отже, люди стають позбавленими свободи вибору видів занять, сценаріїв рекреаційної поведінки, а в цілому певних можливостей для розвитку, самовизначення, самореалізації, самовдосконалення.

ВІДНОСНО СОЦІАЛЬНО КОНТРОЛЬОВАНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ – виховання, яке можна визначити як відносно осмислене та цілеспрямоване вирошування людини у відповідності зі специфікою цілей організацій і груп, у яких воно здійснюється.

Виховання людини здійснюється у процесі її взаємодії у декількох сегментах суспільства:

- сімейне виховання (у родині);
- релігійне виховання (у релігійних організаціях);
- соціальне виховання (у спеціально створених для цього численних, різнопрофільних організаціях – від ясел і школи до вузів і курсів професійної перепідготовки);
- дисоціальне або контрсоціальне виховання (у кримінальних і тоталітарних політичних та квазірелігійних співтовариствах);
- корекційне виховання (адаптація інвалідів до умов проживання, перевиховання правопорушників).

САМОЗМІНА ЛЮДИНИ. Людина не залишається пасивною у процесі соціалізації (і стихійної, і відносно спрямованої, і відносно соціально контрольованої). Вона проявляє певну активність, відчувши або усвідомивши необхідність або бажання змінити що-небудь у собі. Тобто у процесі соціалізації людина так чи інакше самозмінюється.

Самозміна – це процес і результат більш-менш усвідомлених, планомірних і успішних зусиль людини, спрямованих на те, щоб стати іншою (рідше – повністю, як правило – частково).

Зусилля можуть бути націлені на зміну: своїх зовнішності і фізичних якостей; особистісних якостей; інтелектуальної, вольової, соціальної сфер (знань, умінь, цінностей, установок та ін.); поведінкових сценаріїв; способу та стилю життя; ставлення до себе (самооцінки), стосунків із собою (самоповаги, самоприйняття), ставлення до світу (світосприйняття), стосунків зі світом (способів самореалізації та самоствердження).

2. Етапи соціалізації

Існують різні вікові періодизації розвитку особистості, і наведена нижче не є загальновизнаною. Вона досить умовна (особливо після етапу юності), але досить зручна. Етапи соціалізації можна співвіднести з віковою періодизацією

життя людини. Відповідно до даної періодизації людина проходить ряд стадій соціалізації, кожна з яких містить у собі кілька етапів.

Стадія дитинства містить у собі наступні етапи:

- внутрішньоутробний розвиток,
- дитинство (від народження до 1 року),
- раннє дитинство (1-3 роки),
- дитинство (3-6 років),
- пізнє дитинство (6- 10 років).

Стадія підліткового віку включає:

- молодший підлітковий вік (10-12 років),
- старший підлітковий вік (12-14 років).

Стадія молодості містить у собі:

- ранній юнацький вік (15-17 років),
- юнацький вік (18-23 року),
- молодість (23-30 років).

Стадія зрілості містить у собі:

- ранню зрілість (30-40 років),
- пізню зрілість (40-55 років),
- літній вік (55-65 років).

Стадія старості включає:

- старість (65-70 років),
- довгожителство (понад 70 років).

Кожен етап і кожна стадія мають свою специфіку змісту та протікання соціалізації, що обумовлена особливостями культури конкретного суспільства. На кожній стадії, а часом і на кожному віковому етапі, по-різному складається взаємодія людини з тими або іншими факторами і агентами соціалізації, розрізняються засоби і механізми соціалізації.

3. Механізми соціалізації

Дослідники виділяють кілька універсальних психологічних та соціально-педагогічних механізмів соціалізації особистості.

До **психологічних механізмів** соціалізації можна віднести:

1. **Імпринтинг** (відбиття) – фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, що впливають на неї. Імпринтинг відбувається переважно в дитячому віці. Однак і на більш пізніх вікових етапах можливо запечатління яких-небудь образів, відчуттів і т.п.

Так, травматичний досвід, отриманий у дитинстві (до 6 років) – приниження, жорстоке ставлення та ін., – залишаючи свій відбиток в емоційній сфері особистості, може позначитися у «відстроченому ефекті», породивши жорстоку або агресивну поведінку, емоційну холодність і т.п.

2. **Екзистенціальний натиск** (від лат. *existentia* – існування) – вплив умов буття людини, що визначає оволодіння нею рідною мовою (у ранньому дитинстві) і нерідними мовами на інших вікових етапах (у ситуації зміни мовного

середовища), а також неусвідомлюване засвоєння норм соціальної поведінки, непорушних у її соціумі і необхідних для виживання в ньому.

3. **Наслідування** – довільне і мимовільне слідування яким-небудь прикладам і зразкам поведінки, з якими людина зіштовхується у взаємодії з оточуючими її людьми (у першу чергу зі значимими особами), а також пропонованими засобами масової комунікації.

4. **Ідентифікація** (ототожнення) – емоційно-когнітивний процес засвоєння людиною норм, установок, цінностей, моделей поведінки як своїх власних у взаємодії зі значимими особами та референтними групами.

5. **Рефлексія** – внутрішній діалог, у якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає ті або інші норми, цінності, поведінкові сценарії, властиві родині, значимим особам, суспільству однолітків, різним соціально-професійним і етноконфесійним шарам і т.д. За допомогою рефлексії людина може формуватися та змінюватися в результаті усвідомлення і переживання нею тієї реальності, у якій вона живе, свого місця в цій реальності і себе самої.

Названі психологічні механізми соціалізації діють у руслі **соціально-педагогічних механізмів** соціалізації, до яких можна віднести:

1. **Традиційний механізм соціалізації** (стихійної) представляє собою засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, які **характерні для її родини і найближчого оточення** (сусідського, групи однолітків). Суспільні традиції, звичаї, стереотипи масової поведінки, розповсюджені у конкретних регіонах, поселеннях, етноконфесійних і соціальних шарах, що регулюють поведінку конкретних людей, містять у собі і просоціальні, і асоціальні, і антисоціальні (нецензурна лайка, пияцтво, злочинство і т.д.) елементи.

Їхнє засвоєння відбувається, як правило, на неусвідомленому рівні за допомогою запечатління, некритичного сприйняття пануючих стереотипів (тобто діють **імпринтинг, екзистенціальний натиск, наслідування, ідентифікація**).

2. **Інституціональний механізм соціалізації** функціонує у процесі **взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями**, як спеціально створеними для її соціалізації, так і реалізуючих соціалізуючі функції паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, суспільні, релігійні, клубні та інші структури, а також засоби масової комунікації). У процесі взаємодії людини з різними інститутами і організаціями відбувається наростаюче нагромадження їм відповідних знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки, а також досвіду імітації соціально схвалюваної поведінки і конфліктного або безконфліктного уникання виконання соціальних норм.

Треба мати на увазі, що засоби масової комунікації як соціальний інститут (преса, радіо, кіно, телебачення) впливають на соціалізацію людини не тільки за допомогою трансляції певної інформації, але й через подання певних зразків поведінки героїв книг, кінофільмів, телепередач.

Таким чином, у руслі інституціонального механізму діють **усі названі раніше психологічні механізми соціалізації**.

3. Стилізований механізм соціалізації діє в межах певної субкультури. Під субкультурою у загальному вигляді розуміється комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, типових для людей певного віку або певного професійного або культурного шару, що у цілому створює певний стиль життя і мислення тієї або іншої вікової, професійної, соціальної, етноконфесійної та інших груп. Але субкультура впливає на соціалізацію людини настільки і у тій мірі, наскільки і якою мірою члени, що є її носіями, групи (однолітки, колеги та ін.) референтні (значимі) для неї.

Тобто у руслі стилізованого механізму діють у першу чергу **наслідування та ідентифікація**.

4. Міжособистісний механізм соціалізації функціонує у процесі взаємодії людини зі значимими для неї особами. У його основі лежить психологічний **механізм ідентифікації**. Значимими особами можуть бути батьки (у будь-якому віці), будь-який шановний дорослий, друг-одноліток своєї або протилежної статі та ін. Значимі особи можуть бути членами тих або інших організацій і груп, з якими людина взаємодіє, а якщо це однолітки, то вони можуть бути і носіями вікової субкультури. Але нерідкі випадки, коли спілкування зі значимими особами у групах і в організаціях може здійснювати на людину вплив, не ідентичний тому, який здійснює на неї сама група або організація. Тому доцільно виділяти міжособистісний механізм соціалізації як специфічний.

СЕМІНАР № 2

ТЕМА: МЕГАФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: показати, яким чином Космос (Всесвіт) впливає на життя людини, спираючись на ідеї В. Бехтерева, А. Чижевського, П. Лазарева, К. Вентцеля; конкретизувати уявлення студентів про глобалізацію умов соціалізації; розкрити користь та небезпеку для користувачів ресурсами Інтернету; мобілізувати студентів на мотивацію (пізнавальну, ділову, самореалізацію) користуванням Інтернету.

План

1. Космос (Всесвіт) як мегафактор соціалізації
2. Планета, світ як мегафактори соціалізації
3. Інтернет як мегафактор соціалізації

Методичні рекомендації:

У процесі підготовки до заняття доцільно звернути увагу на такі моменти: у першому питанні – теорії, автори та послідовники яких убачали у Космосі джерело потужного впливу на життя людського співтовариства та окремої людини; у другому питанні – глобалізацію та диференціацію умов соціалізації; у третьому питанні – потенціал та домінуючі мотиви користування Інтернетом.

Основні поняття: Космос (Всесвіт), планета, світ, глобалізація умов соціалізації, диференціація умов соціалізації, Інтернет.

Завдання до заняття:

Завдання №1.

Підготувати есе на тему „Соціалізуючі функції мережі Інтернет”.

Завдання №2.

Розробити і провести анкету для учнів або студентів на тему „Роль Інтернету в нашому житті”. Проаналізувати результати проведеного опитування та зробити висновок, який вплив здійснює Інтернет на сучасну людину.

Методичні рекомендації щодо складання анкети

Анкета – це документ, у якому міститься впорядкований перелік питань, що дають змогу отримати нову інформацію.

Анкета супроводжується коротким вступом, завдання якого зацікавити респондентів темою дослідження і довести важливість їх відповідей, а відтак сформулювати установку на активну співучасть у проведенні опитування і щирість відповідей.

Початок анкети містить, як правило, найпростіші питання, які вводять респондента в робочий стан, сприяють контакту і вчать, як заповнювати анкету. З мірою заглиблення у питання їх складність збільшується і всередині анкети

досягає апогею, а відтак зменшується, оскільки люди стомлюються. Для зняття психологічного напруження і фізичної втоми у кінці анкети можуть використовуватися малюнки чи питання, які спроможні розвеселити респондентів тощо.

Мова анкети повинна бути простою і загальнодоступною, формулювання запитань не допускати двозначності розуміння, двозначних відповідей, труднощів сприйняття тощо.

При формулюванні запитань використовуються закриті, напівзакриті та відкриті питання. Закритим питання називається у випадку, коли у переліку проєктованих відповідей на нього наводиться повний набір їх можливих варіантів (альтернатив). На відміну від закритих запитань, напівзакриті не містять підказок і не пропонують респонденту всього комплексу варіантів відповідей та залишають респонденту можливість доповнити цей комплекс. Відкриті запитання взагалі не містять жодних варіантів можливих відповідей.

Як правило, анкета закінчується даними про вік, стать, освіту, стан, кваліфікацію тощо опитуваного.

Завдання № 3.

Підготувати реферат на тему „Глобальні конфлікти, їх загострення та вирішення”.

Міні-практикум № 1.

Розв'язана Гітлером Друга світова війна забрала близько 54 млн. людських життів. 12 млн. загинуло у концтаборах. Терор Сталіна та сталіністів проти радянських людей за „перемогу соціалізму” забрав близько 40 млн. людей.

Як Ви вважаєте, кого історія виправдовує більше і чому?

Міні-практикум № 2.

У Хіросімі після атомного бомбардування загинуло 200 тисяч людей за 3-5 хвилин. Зараз одна атомна бомба за цей же час може вбити у 10-11 разів більше. Хімічна та біологічна зброя (яка у сотні разів дешевше) може за 3-4 тижня вбити 1 млн. чоловік, але вона приносить великі муки людям.

Яка зброя, на Ваш погляд, більш вигідна і чому?

Міні-практикум № 3.

Осушення 10 га боліт приносить великий прибуток сільському господарству. Зрошування 10 га пустелі приносить удвічі менше прибутку, але дає дуже важливе – хлопок.

Що Ви порадите: швидко осушити всі болота чи обводнити всі пустелі?

Основна література

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : науково-методичний посібник / Т. Ф. Алексєєнко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навчально-метод. посіб. / М. П. Лукашевич – К. : Академвидав, 1998. – 308 с.
3. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
5. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.
6. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика : учеб. для вузов / Ф. А. Мустаева – М. : Академический проект. – 2003. – 354 с.
7. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / За ред. А. Й. Капської. – К. : Академвидав, 2000. – 328 с.

Додаткова література

1. Кемеров В. Е., Керимов Т. Х. Хрестоматия по социальной философии / В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов – М. : ВЛАДОС, 2001. – 367 с.
2. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. А. Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
3. Комаров М. С. Введение в социологию / М. С. Комаров – М. : Просвещение, 1994. – 342 с.
4. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
5. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
6. Социальная педагогика / Под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 345 с.

1. Космос (Всесвіт) як мегафактор соціалізації

Космос (або Всесвіт) і проблема його впливу на життя людей на планеті Земля привертала увагу вже мислителів стародавніх часів. І хоча до сьогодні більша частина представників природничих наук скептично ставляться до ідеї про залежність людського життя від космічних впливів, протягом історії постійно виникали різні вчення й теорії, автори та послідовники яких убачали в Космосі джерело потужного впливу на життя людського співтовариства і окремої людини.

Психіатр **В. Бехтерєв** на початку ХХ сторіччя висловив думку про те, що «...відносини у соціальному середовищі не замикаються у коло однієї лише навколишньої природи нашої землі, але мають значно більшу широкую просторовість, що простирається вглиб всесвіту з її невичерпною кількістю світової енергії, що притікає до нас».

Інший учений початку ХХ сторіччя біофізик **А. Чижевський** почав спеціальне дослідження, у якому простежив зв'язок суспільних рухів і доль окремих історичних діячів з періодами сонячної активності. Це дозволило йому зробити висновок про те, що епохи концентрацій історичних подій збігаються з епохами максимумів сонцедіяльності, а періоди відносного громадського спокою у суспільстві землян збігаються з епохами мінімальної активності сонцедіяльності.

Аналогічну ідею сформулював в 1922 р. біо- і геофізик академік **П. Лазарєв**, з 1918 р. багато років керувавший дослідженнями Курської магнітної аномалії: «Вивчення явищ суспільних у зв'язку з явищами геофізичними і космічними повинне пролити деяке світло на загальний закон, керуючий масовими діями людей, і дати можливість наукового обґрунтування вивчення законів людського суспільства».

Один із найоригінальніших педагогів початку ХХ ст. **К. Вентцель** увів термін «космічне виховання». Він писав:

«Ми говоримо про соціальне виховання, про виховання людини як члена суспільства; у педагогіці навіть виник цілий плін, що носить назва "соціальна педагогіка". Але людина не тільки частина певного соціального цілого, яке буде називатися родиною, народом, класом, людством, вона також частина того цілого, що ми називаємо всесвітом, або космосом, який ми теж могли б розглядати як свого роду універсальне суспільство, що включає у себе усіх істот, які знаходяться на різних щаблях розвитку».

Те, що людина представляє собою частину космосу, є факт, з яким так чи інакше треба рахуватися, і якщо ми говоримо про виховання людини як члену людського суспільства більш-менш великих розмірів, то є також зовсім правомірним говорити про виховання людини як члена космосу, як громадянина всесвіту..., повинне мати місце і космічне виховання і... поряд із соціальною педагогікою існує й космічна педагогіка, у якій проблема виховання трактується

зі своєї, зовсім особливої точки зору, що намічає для виховання своєї, зовсім особливі цілі та вимагає особливих прийомів і методів для їхнього досягнення».

Дослідження ближнього Космосу, що розгорнулися у другій половині XX сторіччя, експедиції, що плануються вглиб Всесвіту поступово накопичують новий масив знань про космос, про Землю як його частину, про їхній взаємозв'язок. Представляється цілком імовірним, що в міру пізнання невідомого і тому гаданого неможливим виявляться пояснення невідомих і незрозумілих нам сьогодні причин і закономірностей соціальних процесів і явищ у світі та в окремих країнах, що дасть можливість змістовно охарактеризувати Космос як мегафактор соціалізації жителів Землі. Не варто також виключати імовірність того, що отримані знання виявлять якісь залежності характеру та життєвого шляху людей від якихось космічних сил і обставин, що у перспективі може стати однією з основ індивідуального підходу у вихованні людини.

2. Планета, світ як мегафактори соціалізації

Планета – поняття астрономічне, що позначає небесне тіло, за формою близьке до кулі, яке одержує світло і тепло від Сонця та обертається навколо нього по еліптичній орбіті. На одній із великих планет – Землі – у процесі історичного розвитку утворилися різні форми соціального життя людей, що її населяють.

Світ – поняття у цьому випадку соціолого-політологічне, що позначає сукупне людське співтовариство, яке існує на нашій планеті.

Планета і світ органічно взаємопов'язані та взаємозалежні. Світ виник і розвивався у природно-кліматичних умовах, що відрізняють планету Земля від інших планет.

У ході дуже тривалої еволюції на планеті Земля виникли умови, що породили життя, а потім і первинні форми людського співтовариства. Розвиваючись тисячі років, людство перетворилося у планетарне співтовариство, що і можна назвати світом.

Глобалізація умов соціалізації

У процесі свого розвитку світ впливав на стан планети, що стало найбільш очевидним у XX сторіччі, породивши так звані глобальні планетарно-світові процеси і проблеми.

Глобальні проблеми – проблеми, що виникають у результаті потужного розвитку продуктивних сил і досягнення таких масштабів суспільного виробництва, коли з'являється погроза порушення балансу між суспільством і природою. Це проблеми, від вирішення яких залежить існування та прогрес людства, а саме їхнє вирішення можливо лише при раціональному сполученні національних зусиль із діяльністю ефективної системи міжнародного співробітництва. Глобальні проблеми мають загальнолюдський характер, планетарні масштаби прояву, відрізняються комплексністю, динамізмом, гостротою.

- Найбільш істотними глобальними проблемами сьогодні прийнято вважати:
- забруднення навколишнього середовища,
 - бідність (1 млрд. 300 млн. жителів Землі перебувають у стані абсолютної вбогості, тобто живуть на менш ніж 1 долар у день, включаючи 150 млн. громадян колишнього СРСР),
 - безробіття (тільки офіційно зареєстрованих безробітних або частково зайнятих більше 800 млн., це 30% активного населення Землі),
 - злочинність,
 - глобальні конфлікти у світовому співтоваристві.

В останні десятиліття ХХ сторіччя у розвитку світового співтовариства з'явилися нові тенденції, які безсумнівно вплинуть на соціалізацію людей на початку ХХІ сторіччя.

Змінюється расова структура населення Землі у зв'язку з абсолютним і відносним збільшенням кількості представників чорної та жовтої рас і, відповідно, відносним скороченням білої. До 2050 р., наприклад, у США білих буде менше, ніж афроамериканців, іberoамериканців і американців азіатського походження.

У той же час **прогнозується закінчення «демографічного вибуху» у країнах, що розвиваються**, адже вже сьогодні зафіксовані зміни у соціальних установках і реальній поведінці їхніх жителів у сфері народження дітей. Багато молодих жительок країн, що розвиваються, не бажають бути матерями багатодітних родин, як їхні мами й бабусі.

У той час, як Захід «старіє» на очах, через поліпшення медичного обслуговування та соціального забезпечення старих третій світ настільки ж неухильно молодіє. В Африці до 2015 р. майже половина населення буде у віці до 15 років. Якщо підсумувати ці дані, то виявиться, що **населення Землі у працездатному віці значно зменшується**, що завдає потужного удару по економіці у глобальному масштабі, а також відіб'ється на умовах соціалізації у країнах, що розвиваються, урівноваживши можливе їхнє поліпшення у зв'язку із закінченням демографічного вибуху.

Збільшення кількості міст – тенденція відома. Однак у наш час урбанізуються вже не багаті, а досить бідні країни. Відомі трущобні селища, типові для мегаполісів Латинської Америки тепер з'являються в Азії та в Африці. У світі в цілому міське населення у найближчі десятиліття обжене сільське.

Наслідком цих процесів і проблем стало те, що сьогодні доля кожної людини досить істотно пов'язана і залежить від загального стану справ на нашій планеті.

Диференціація умов соціалізації

Соціалізація людини сьогодні відбувається під впливом як названих вище умов, так і інших світових, планетарних процесів – **екологічних, демографічних, економічних, військово-політичних**.

Можна констатувати істотну **диференціацію умов соціалізації у різних частинах планети**, у багатих і бідних країнах. Про це свідчать такі дані. Розрив у

доходах самих багатих країн (20 % населення Землі) і самих бідних країн (20 % населення Землі) постійно збільшується: якщо у 1820 р. співвідношення їхніх доходів було 3:1, то вже до кінця XIX сторіччя у 1870 р. воно стало 11:1. У XX сторіччі розрив став непереборним, склавши у 1960 р. співвідношення 30:1, а у 1997 р. 74:1 (тобто збільшився майже у півтора рази всього лише за неповні 40 років).

У глобальному світі, створеному інформаційною революцією, реальною **силою стали не природні ресурси і традиційні фактори виробництва у вигляді основних фондів і землі, а знання, інформаційні технології**, продукція з величезної культурно-інформаційної складової. У цілому сучасний світ розпався на кілька зон, розділених їхньою тимчасовою наближеністю до «Майбутнього».

Розвинені країни – *футурозони* – ті, що формують образ Майбутнього, визначають цінність інформації та технологічні способи її створення і поширення, претендують на роль зразка для всього світу, зразка «правильного» та «розумного» устрою громадського життя. Насамперед це Північна Америка, Західна Європа, Японія. Вони ніби «висмоктують» багатства всього світу, міняючи їх на «віртуальну цінність» знання.

Зона копійств, у яку входять країни та регіони, що копіюють знання, створені у футурозонах, що технологічно втілюють ці знання у матеріальні продукти. Не «копіювати» створюють технології, засновані на передовому знанні, але вони легко їх сприймають і транслюють, виступаючи тим самим «робочими руками» і торговельними представниками футурозон. Японія, Південна Корея, інші «східні дракони», у Європі – Іспанія та Італія, в Азії – Туреччина після Другої світової війни продемонстрували готовність сприйняти та пристосувати до своїх потреб західні цінності і систему управління. Частина цих країн, насамперед – Японія, вирости настільки, що самі стали образом Майбутнього для інших країн і частиною футурозони у глобальному світі.

Зона джерел сировинних ресурсів. У таких країнах сконцентровані сировинні ресурси, які використовуються у сучасній глобальній економіці. Ще у 1970-і роки здавалося, що саме сировинні донори будуть визначати контури майбутнього світу і майбутній економічний устрій планети в силу тотального дефіциту цих самих сировинних ресурсів. Але 1980-і роки, а особливо 1990-і показали, що дозволяючи продуктивно використати ту або іншу сировину, технологія в остаточному підсумку визначає, що взагалі повинне вважатися природними ресурсами у світі. Тому за невеликим винятком вартість природних ресурсів у сучасному суспільстві вже більше десятиліття не росте або росте темпами, набагато меншими, ніж ціни знань і технологій. Зона джерел сировинних ресурсів у своєму економічному, технологічному, а в результаті, і культурно-політичному розвитку залежна від створюючої технології і образу кінцевого продукту футурозони.

Зони відчуження, які представляють собою або ізоляціоністські співтовариства, що намагаються сформувати власну систему цінностей і цілей,

відмінну від системи цінностей і цілей глобального суспільства, або деморалізовані та «відсталі» співтовариства, не здатні створити що-небудь. Ці співтовариства не представляють цінності для сучасного світу і тому змушені замикатися усередині власних кордонів, істотно не впливаючи на світові економічні, політичні і культурні процеси. До цих зон можна віднести багато країн Азії, Африки, Латинської Америки.

Нерівномірність розвитку країн, що входять у названі вище зони, визначає об'єктивні **умови соціалізації** їхніх жителів. Ці умови **виявляються досить різними**, тому що залежно від того, до якої зони можна віднести ту або іншу країну, перебуває не тільки величина валового національного продукту (тобто її багатства), але і його розподіл між сферами виробництва, споживання і накопичення. Коли ж мова йде про умови соціалізації жителів країни, то **найбільш явно на них впливає те, яка частина національного багатства витрачається на освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, спорт і т.п.**

Існує поняття «золотий мільярд». Це населення благополучних країн. І це населення практично не збільшується. Раніше «золотий мільярд» оточувало два мільярди інших жителів Землі. Потім їх стало три, чотири, п'ять мільярдів. І зараз на одного жителя розвинених країн доводиться п'ять жителів бідних країн і країн, що розвиваються з великими труднощами. А якщо мати на увазі тільки підростаючі покоління до 20 років, те вже сім на одного.

У цілому, за деякими прогнозами, розрив між країнами, що розвиваються і розвинутими країнами має тенденцію до збільшення.

Приклади глобального впливу на соціалізацію

В останнє сторіччя вплив планетарно-світових глобальних процесів на життя жителів Землі, особливо в більш розвинених країнах, став досить значним і різноплановим. Можна привести приклади як опосередкованого, так і прямого впливу.

Опосередкований вплив глобальних процесів і проблем на соціалізацію проявляється у різних аспектах. Так, господарська діяльність, що веде до забруднення навколишнього середовища, відбивається на умовах життя (і, отже, соціалізації) усього населення земної кулі (природно, в одних його частинах більше, в інших – менше). Глобальні економічні і політичні процеси визначають умови життя людей у тій або іншій країні.

Розвиток засобів масової комунікації призвів до того, що світ як планетарне співтовариство може прямо впливати на процес соціалізації, тому що ЗМК дозволяють людині «не сходячи з місця» бачити, як живуть люди у будь-якій точці земної кулі (якщо, звичайно, у неї є доступ до ЗМК). Тим самим розсунулися межі дійсності, доступної для пізнання. Звичайно, внаслідок цього з'явилися зміни у сприйнятті людиною життя, істотне збагачення її потенційних можливостей, розширення соціокультурних уявлень. Плани, устремління, мрії дітей, підлітків, юнаків і дівчат у модернізованих суспільствах можуть формуватися, орієнтуючись не тільки на норми, цінності, стилі життя, характерні

для їхнього безпосереднього оточення, але й на ті зразки, які ваблять до себе, навіть залишаючись недоступними.

Слід також відзначити таке специфічне явище, як збільшення долі голлівудської кінопродукції у світовому кінопрокаті. У 1996 р. американське кіно займало близько 70% кіноринку Європи, 83 % — Латинської Америки, 50 % — Японії, приблизно до 70 % кіноринку Росії.

Звичайно, споживання американської кінопродукції впливає не тільки на проведення дозвілля глядачами, але й тією чи іншою мірою формує їхні уявлення, внутрішній світ, дає їм зразки поведінкових сценаріїв, тобто відбувається деяка глобалізація окремих сторін життя або його сприйняття, або ставлення до нього великих груп населення Землі.

Диференціація умов соціалізації досить значно відбивається на тому, в якому ступені населення тих або інших країн залучено до такого важливого людського винаходу, як Інтернет. У 1998 р. у розвинених країнах, у яких живе всього 15% населення Землі, проживало 88 % користувачів цієї всесвітньої «павутини» (тільки у США й Канаді – більше 50 %). А у Південній Азії (20 % світового населення) – менше одного відсотка. З огляду на роль Інтернету у соціалізації сучасної людини, можна вважати, що ефективність соціалізації вище у розвинених країнах, а жителі бідних країн і країн, що розвиваються, соціалізуються у свідомо дефіцитних інформаційних умовах.

Приклад прямого впливу глобальних проблем на соціалізацію – усвідомлення людством у 50-і роках ХХ сторіччя як глобальної проблеми атомної загрози життю на Землі. Це усвідомлення зіграло велику роль у тому, що значна частина підлітків, юнаків і дівчат у розвинених країнах стала орієнтуватися не на життєві перспективи, а винятково на цьогохвилинні потреби, бажання, прагнення, на цінність життя «тут і тепер» (сама по собі така орієнтація природна; турбувати вона повинна в тому випадку, якщо не доповнюється орієнтацією на перспективу). Аналогічний вплив здійснили і екологічні проблеми на покоління 80-90-х років ХХ сторіччя.

У 70-і роки ХХ сторіччя з'явилося (а точніше відродилося) нове досить страшне явище – тероризм, що до кінця ХХ сторіччя отримав міжнародний характер. Він став одним із глобальних факторів соціалізації, породивши страх і, часом, розпач у одних жителів охоплених терором країн; визначивши життєвий шлях інших – переважно молодих людей, – для яких тероризм став способом життя (нехай, як правило, недовгого), і вплинувши на ціннісні уявлення і поведінкові установки третіх.

Тероризм – лише один із проявів росту злочинності у світі і її глобалізації. Щорічно у світі реєструється до 500 млн. злочинів, реальна злочинність щонайменше удвічі вище, а у багатьох країнах, у тому числі й в Україні, – учетверо й уп'ятеро. При всіх істотних розбіжностях у рівні злочинності у різних країнах визначальною тенденцією у світі є її абсолютний і відносний ріст у співвідношенні із чисельністю населення. Є серйозні підстави вважати, що за останню чверть століття злочинність у світі розраховуючи на населення зросла

приблизно у 5 разів (найнижча злочинність – у країнах з тоталітарними режимами – фашистськими, релігійно-фундаменталістськими, комуністичними і т.п., які борються зі злочинністю її ж методами). Основні суб'єкти злочинів – чоловіки, особливо молоді. Разом з тим давно наростає процес фемінізації злочинності.

У ситуації тотальної бідності в одних країнах та істотному розриві у рівні життя різних верств населення – в інших, глобалізація **злочинності** веде до залучення в її ряди все більшої кількості людей різної статі, віку, рівня статку та освіченості.

3. Інтернет як мегафактор соціалізації

Інтернет (Internet) – глобальна (всесвітня) телекомунікаційна мережа, яка поєднує безліч комп'ютерних мереж, що надає можливість усім користувачам комп'ютерами шукати та одержувати різну інформацію, обмінюватися повідомленнями по електронній пошті, спілкуватися, робити покупки, використовувати розважальні ресурси, одержувати інтерактивні фінансові (банківські операції, гра на біржі) та інші послуги.

Роботи над створенням Інтернету почалися наприкінці 60-х років ХХ сторіччя з ініціативи (або під патронажем) Агентства перспективних досліджень Міністерства оборони США.

У наш час інформація в Інтернеті представлена у двох основних видах. **Відкрита для вільного пошуку інформація**, що, як правило, регулярно або періодично обновляється, перебуває на серверах www (на цих серверах можна працювати і з графічними зображеннями). Інший вид – сервери ГРГ, які являють собою **архіви інформації з тих або інших галузей**, розділів, проблем, робота з ними вимагає попереднього перекладу інформації із сервера на персональний комп'ютер (чимала частина цієї інформації платна).

Інтернет – це велика бібліотека, де можна знайти тексти на будь-яку тему. При цьому Інтернет надає користувачеві можливість самому вирішити для себе, яка **інформація** йому корисна, а яка – ні. Відсутність зовнішніх обмежень на одержання інформації (Інтернет, крім Китаю, поки не контролюється урядом або ким-небудь) – імовірно, одна з найпривабливіших властивостей Інтернету.

Інтернет – не тільки джерело інформації, але й **засіб і місце спілкування між користувачами**. Тут можна знайти електронні дискусійні клуби на величезну кількість тем (таких клубів кілька тисяч), можна відкрити новий клуб для обговорення ще не порушених проблем або як альтернативний майданчик обговорення проблем, з приводу яких дискутують у вже існуючих клубах.

Усе більше поширення одержує використання Інтернету як **засобу і місця освіти користувачів** (як основної, так і додаткової), підготовки кадрів і підвищення їхньої кваліфікації.

Однак безконтрольність доступу до ресурсів Інтернету таїть у собі і серйозні потенційні **небезпеки** для людини. У глобальній мережі утримується велика кількість ресурсів порнографічного змісту, що демонструють і

пропагують різні форми насильства, що популяризують різні методи маніпуляції свідомістю, що насаджують містицизм, расизм та ін.

У просторі Інтернету є присутньою певна кримінальна складова, що містить у собі різнопланові ресурси: з одного боку, – сайти терористичних організацій і груп та різних екстремістських і радикальних рухів, з іншого боку – казино, ігрові автомати, букмекерські контори, тоталізатори, які в більшості своїй пов'язані з організованою злочинністю.

Можливість вільного доступу до розповсюджуваних на електронних носіях інформаційних та інших продуктів і ресурсів Мережі створює умови для опосередкованої взаємодії користувача Інтернету зі світом і для його існування у віртуальному просторі Мережі. Інтернет породжує особливий культурний простір для своїх користувачів.

Кількість користувачів Інтернетом зростає стрімкими темпами. Тому будь-які дані про їхню кількість застарівають раніше, ніж стають широко доступними. Уже у 2004 р. налічувалося більше 300 млн. користувачів. Однак їхній розподіл по країнах і р. гіонах світу дуже нерівномірний. Більша частина користувачів була зосереджена у Північній Америці (близько 150 млн.), у Європі налічувалося більше 91 млн., а у Південній Америці всього лише не набагато більше 13 млн. користувачів. У найменшому ступені Інтернет охоплює Африку (близько 3 млн. користувачів) і Близький Схід (близько 2 млн.).

Досить цікаві дані про те, **хто є користувачем Інтернету**. Дослідники ділять їх на кілька категорій: випадкові відвідувачі; постійні користувачі певних ресурсів; «працівники Інтернету»; ті, кого можна назвати «жителями Інтернету». Середній вік користувача Мережі становить 35,1 рік. Користувачі Мережі відрізняються високим рівнем освіти. Найбільш великою є категорія користувачів, зайнятих у сфері освіти, за нею йде категорія користувачів, діяльність яких пов'язана з комп'ютерами, далі – професіонали в різних областях.

Ряд спеціальних досліджень дозволив виявити домінуючу **мотивацію** користування Інтернетом. На першому місці стоїть **пізнавальний мотив** (його назвали 64% респондентів), що дозволяє задовольнити потребу в пошуку і одержанні інформації різної спрямованості.

Далі вказується **діловий мотив** – 52% респондентів звертаються до послуг Інтернету для встановлення контактів і взаємодії з партнерами, для організації роботи установ, фірм.

Крім того, Інтернет надає користувачам можливість реалізувати свою потребу у спілкуванні з іншими людьми, знайти своє місце у групі, знайти почуття приналежності до неї. Цю потребу реалізує 51 % респондентів і, таким чином, **мотив аффіліації** посідає третє місце у мотивації користувачів Інтернету.

Наступним за значимістю називається **мотив самореалізації** (47%): пошук способів розвитку своїх можливостей, способів спілкування, формування інтересів засобами Інтернету. Говорячи про вплив Інтернету на соціалізацію людей, можна відзначити, що він поширюється не тільки на безпосередніх і

регулярних користувачів Мережі, але непрямим образом і на людей з їхнього найближчого оточення, які самі не користуються послугами Інтернету.

Інтернет відіграє істотну роль у соціалізації користувачів. Однак вона може бути подвійною – і позитивною, і негативною. Позитивний характер ролі Інтернету у соціалізації людини пов'язаний із колосальними і наростаючими ресурсами Мережі здатні забезпечити більший ступінь волі користувача і мають величезний потенціал його розвитку, духовно-ціннісної орієнтації і самореалізації.

У той же час Інтернет володіє і негативним потенціалом: крім згаданих вище ресурсів Мережа несе в собі таку негативну властивість, як здатність викликати у користувачів звикання, стійку Інтернет-залежність.

Сам термін «залежність від Інтернету» виглядає суперечливим, якщо підходити до нього зі строгими медико-психологічними критеріями: ця залежність не згадується у офіційних переліках захворювань, не цілком ясні і критерії, що відрізняють цей феномен від інших людських захоплень (колекціонування, пристрасть до покупок, перегляд телепередач, гіпертрофована турбота про власне здоров'я та ін.), не менш сильно виражених, однак звичайно не визнаних патологічними видами залежності. У найбільш широкому значенні до проявів залежності від Інтернету відносять не тільки залежність від соціальних застосувань Мережі, тобто опосередкованого спілкування, але й прихильність до азартних ігор в Інтернеті, електронних покупок та аукціонів; пристрасть до сексуальних застосувань Інтернету.

У порівнянні з іншими видами залежностей (наприклад, від алкоголю і наркотиків), Інтернет-залежність у меншому ступені шкодить здоров'ю людини, не руйнує її мозок і здавалася б досить безпечною, якби не явне зниження працездатності, ефективності функціонування у реальному соціумі. Як і наркотик, спілкування в Інтернеті може створювати ілюзію благополуччя, що здається можливістю вирішення реальних проблем, однак у дійсності цих проблем не вирішує.

СЕМІНАР № 3

ТЕМА: МАКРОФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: допомогти студентам зрозуміти макрофактори соціалізації, а саме: країна, етнос, суспільство, держава; сприяти формуванню певного типу життєдіяльності, який фіксує стійко відтворені риси, традиції, звичаї українського народу.

План

1. Країна як макрофактор соціалізації
2. Етнос як макрофактор соціалізації
3. Суспільство як макрофактор соціалізації
4. Держава як макрофактор соціалізації

Методичні рекомендації:

Готуючись до заняття, слід пам'ятати, що країна – це географічно-культурний феномен, де клімат і природні умови впливають на те, що людина їсть, у що одягається, як працює і де живе, а все це формує поведінку, звичаї, культурні традиції.

При розгляданні третього питання дуже важливо зробити акцент на гендерну структуру суспільства, бо гендерна роль – це певна модель поведінки, що включає види діяльності, соціальний статус, психічні властивості, критерії фемінності.

Розкриваючи такий макрофактор як держава, необхідно звернути увагу на соціалізацію у сферах соціально-економічної та національно-культурної політики, а також державної політики у сфері виховання.

Основні поняття: країна, етнос, менталітет, суспільство, гендер, соціальна мобільність, держава.

Завдання до заняття

Завдання № 1.

Підготувати доповідь на тему „Державна політика як регулятор соціалізації”.

Завдання № 2.

Проаналізувати, як геокліматичні умови впливають на народжуваність та щільність населення, стан здоров'я жителів країни, формування прихильності до своєї землі та ритм життя на прикладі України.

Завдання № 3.

Підготувати твір-роздум на тему „Вплив конкретної релігійної організації (на вибір) на соціалізацію особистості”.

Творче завдання №1.

Показати, як сучасні процеси, що відбуваються у суспільстві та державі, впливають на розвиток особистості.

Творче завдання №2.

Зробити аналіз впливу соціальних процесів на життя та добробут сім'ї. Привести конкретні приклади.

Основна література

1. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростков / Е. П. Белинская, Т. Г. Стефаненко – М. : ВЛАДОС, 2000. – 243 с.
2. Гозман Л. Я., Шестопап Е. Б. Политическая психология / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопап – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 314 с.
3. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
5. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика : учебник для вузов / Ф. А. Мустаева – М. : Академический проект. – 2003. – 354 с.
6. Социальная педагогика / Под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 345 с.
7. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / За ред. А. Й. Капської. – К. : Академвидав, 2000. – 328 с.

Додаткова література

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : науково-методичний посібник / Т. Ф. Алексеенко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. А. Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
3. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. / М. П. Лукашевич – К. : Академвидав, 1998. – 308 с.
4. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
5. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.

1. Країна як макрофактор соціалізації

Країна – феномен географічно-культурний. Це територія, яка виділяється за географічним положенням, природними умовами, що має певні природні або історично сформовані умовні кордони.

Країна має *державний суверенітет* (повний або обмеженим), а *може перебувати під владою іншої країни* (тобто бути колонією або підопічною територією). На території однієї країни можуть існувати *кілька держав* (згадаємо розділені Німеччину та В'єтнам, а сьогодні – Китай і Корею).

Важливим є *географічне положення* країни, що визначає не тільки клімат та її природу, але й те, *з якими країнами вона має спільний кордон* і, отже, досить тісно пов'язана і економічно, і культурно, і політично. Від географічного положення залежить *наявність або відсутність виходу до морів і океанів*, тобто сприятливість можливостей розвитку зв'язків країни з іншими частинами планети та багато чого іншого.

Природно-кліматичні умови тих або інших країн різні і здійснюють прямий чи опосередкований вплив на жителів та їхню життєдіяльність. Географічні і кліматичні умови примушують жителів країни з покоління у покоління переборювати існуючі труднощі або полегшують працю, а також господарський розвиток країни.

Географічні умови і клімат країни *впливають на народжуваність і щільність населення*. Так, два острови мають практично однакову площу – Куба та Ісландія. Але географічне розташування і клімат багато в чому обумовили те, що населення Куби у двадцять разів більше, ніж в Ісландії. І це незважаючи на те, що рівень життя ісландців набагато вище у порівнянні з кубинцями.

Географічні умови першочергово визначають історичний розвиток країни, але не можна говорити про однозначну і односпрямовану залежність між географічним середовищем і соціально-економічними процесами, культурним розвитком країни, а тим більше соціалізацією людини.

Геокліматичні умови впливають на **стан здоров'я жителів країни**, поширеність ряду хвороб, навіть на **анатомічні особливості** людей, що її населяють.

Географічне положення країни могло своєрідно позначитися на **формуванні прихильності до своєї землі**. Так, серед народів Балтії найбільшою мобільністю відрізняються литовці – литовських громад в інших країнах набагато більше, ніж естонських і латиських. Можливо, що підвищена мобільність литовців пов'язана з географічним фактором. Історично вони належать до континентальних народів, а латиші і тим більше естонці – до приморського. Море як природна перешкода обмежує міграцію. З іншого боку, море – джерело життєзабезпечуючого промислу, що також утримує приморські народи від міграції. Ці обставини, а також необхідність навчитися виживати на своїх малопродуктивних, болотистих землях виробили психологічні механізми

глибокої прихильності до своєї території і відповідне національне світосприйняття.

Клімат історично визначав і найчастіше визначає і тепер **ритм життя народу**. У жарких країнах багато сплять. Особливо вдень, після обіду, коли життя майже повністю завмирає. Справа в тому, що після полудня небезпечна не стільки жара, скільки високий рівень сонячної радіації. Від цього знижується працездатність і стає важко пересуватися. Тому пообідній сон міцно закріпився у способі життя народів країн Середземномор'я, Близького Сходу, Індії, Латинської Америки та ін.

Клімат і природні умови прямо впливають на **те, що людина їсть, у що одягається, у якому помешканні живе, як працює і скільки відпочиває**. А все це, у свою чергу, формує **поведінку, звичаї, культурні традиції**, із чого і складається багато в чому спосіб життя того або іншого етносу, в умовах якого відбувається стихійна соціалізація людини.

Досить явно проявляється вплив геокліматичних умов на деякі властивості **національного характеру жителів країни**, які формуються у процесі соціалізації. Дослідники припускають, що люди, залежно від клімату того місця, де вони живуть, більш-менш войовничі, більш-менш помірні, схильні до слухняності або неслухняності, до наук або мистецтв. Це судження небезпідставно і стосовно до поведінки людей у сучасному світі.

Природно-географічні умови країни необхідно мати на увазі, визначаючи аспекти щодо соціально контрольованої соціалізації – соціального виховання. Очевидно, що **архітектура і технічне оснащення будівель** для виховних організацій повинні відповідати жаркому, помірному або холодному клімату країни. Клімат необхідно враховувати і визначаючи **режим функціонування виховних організацій протягом року та протягом дня, а також режим занять, відпочинку, прогулянок, харчування** (та і саме харчування повинне відповідати клімату і традиціям). Природно, що **вимоги до одягу і гігієни вихованців** також повинні бути враховані.

Підкреслимо ще раз, що природно-географічні умови – це всього лише своєрідні «рамки» процесу соціалізації. Не відіграючи у ньому самостійної ролі, вони у сукупності з іншими факторами визначають деякі його специфічні особливості. Те, як об'єктивні умови країни впливають на соціалізацію людини, багато в чому визначається тим, як їх використовують і враховують у своєму житті сформовані у країні етноси, суспільство і держава.

2. Етнос як макрофактор соціалізації

Етнос – це історично сформована спільність людей, що володіють спільним менталітетом, стабільними особливостями культури, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень.

Численні дослідження показують, що кожен етнос має специфічні риси, які сформувалися протягом століть під впливом природно-кліматичних, історичних, економічних, соціальних, релігійних та інших обставин. Однак

необхідно пам'ятати, що під етнічними особливостями мається на увазі система якостей не окремого індивіда, а численної групи – етносу.

У зв'язку із цим етнічні особливості як фактор соціалізації людини протягом її життєвого шляху, з одного боку, не можна ігнорувати, а з іншого боку – не треба й абсолютизувати.

Особливості психіки і поведінки, пов'язані з етнічною приналежністю людей, складаються із двох складових: **біологічної і соціально-культурної**.

Біологічна складова у психології окремих людей і цілих народів складалася під впливом ряду обставин. Протягом тисячоліть усі етноси формувалися на своїй етнічній території. Століттями представники конкретного етносу адаптувалися до певного клімату, ландшафту, створювали специфічний тип господарювання, свій ритм життя, свою картину світу, свої сценарії ставевоорольової і соціокультурної поведінки і т.д. Усі ці особливості зберігалися у рамках етносу в тому числі завдяки тому, що його представники одружувалися усередині етнічної групи. Навіть у сучасних урбанізованих етносах до 80% шлюбів укладається між «одноплемінниками».

Ситуація така, що і сьогодні можна говорити про роль біологічної складової етнічної приналежності, з якою пов'язані, зокрема, етнічні особливості вітального розвитку людини, під якими з певною долею умовності можна розуміти, з одного боку, **біологічні відмінності**, що впливають на соціалізацію представників тих або інших етносів, а з іншого боку – **особливості їжі, способів вигодовування дітей, умови і можливості для фізичного розвитку представників того або іншого етносу** і т. д. Найбільш явні відмінності спостерігаються між культурами, що склалися на різних континентах, хоча є і власне міжетнічні, але менш явно виражені.

У країнах з холодним кліматом *дітей* звичайно тримають у колисці спеленими як удень, так і вночі (хоча в ескімосів її можуть носити у заспинному мішку). У теплому кліматі дітей носять у хустці або на перев'язі, часто на спині людини, що про них піклується, уночі дитина спить поруч із матір'ю, одягають її легко або взагалі не одягають.

Є в наявності стійкі регіональні і етнічні відмінності у **частоті тілесних контактів дитини з матір'ю**, з ким дитина спить, чи годують її за розкладом або за її запитом і т.п. Те, як це впливає на розвиток дитини, видно на такому прикладі. В Уганді, де мати постійно носить дитину на собі і дає їй груди за першою вимогою, впадає в око швидкий фізичний розвиток дитини у перші місяці життя. Однак близько 18-місячного віку (після того, як її відняли від грудей і від матері) у дитини починає зменшуватися випередження у розвитку, вона відстає від європейських норм, що, мабуть, пов'язане з особливостями їжі.

Тісний зв'язок фізичного розвитку з **їжею** видний на прикладі Японії. Коли внаслідок стрімкого економічного розвитку і певної американізації способу життя, японці істотно змінили раціон харчування (за рахунок тваринних білків), значно змінився їх соматичний розвиток: молодші покоління стали значно перевищувати старші за показниками росту і ваги.

У той же час збереження у раціоні харчування японців великої долі морепродуктів можна вважати однією із причин того, що в них найбільша тривалість життя. Припускати це дозволяє аналогічна ситуація з великою долею морепродуктів у раціоні у норвежців, що також займають одне із перших місць за тривалістю життя.

У ситуації, коли у розвинених країнах різко зменшилася необхідність у фізичних зусиллях людини (на зміну прийшли машини та механізми), велику роль у **фізичному розвитку** людей відіграє **спорт**. У тих країнах, де він став невід'ємним елементом способу життя, відзначається кращий фізичний розвиток людей. Звичайно, у цих країнах спрацьовують обидві умови – і гарне харчування, і спортивні заняття, а також третя обставина – гарне медичне обслуговування.

Недостатність цих умов у нашій країні привела до високої дитячої смертності та захворюваності, поганого фізичного розвитку великих груп дітей, підлітків, юнаків і дівчат, скорочення тривалості життя.

Таким чином, цілком очевидний зв'язок фізичного розвитку людини, обумовлений у тому числі і складом уживаної їжі, і способами вигодовування дитини, з її особистісним і соціальним розвитком, тобто із соціалізацією в цілому.

У реальному житті значно більшу роль відіграє **соціально-культурна складова** психології і поведінки людей. Причому досвід усиновлення дітей інших рас, з іншою культурою доводить, що соціально-культурна складова може «пересилити» біологічну. Фундаментом соціально-культурної складової психології та поведінки людей можна вважати історично сформований менталітет етносу.

Менталітет – це глибинний духовний склад, сукупність колективних уявлень на неусвідомленому рівні, властивий етносу як великій групі людей, що сформувалася у певних природно-кліматичних та історико-культурних умовах.

Менталітет етносу визначає властиві його представникам **способи бачити та сприймати навколишній світ** і на когнітивному, і на афективному, і на прагматичному рівнях. Менталітет у зв'язку із цим проявляється і у властивих представникам етносу способах діяти у навколишньому світі.

Дослідження показали, що у народів Півночі, які сформувалися і живуть у специфічних **природно-кліматичних умовах**, відзначається специфічна традиція сприйняття звуку, своєрідний етнічний звукоідеал, що впливає на особливості емоційних проявів у представників північних етносів і на поведінковому рівні. Образно говорячи, те, що для європейця шепіт, для ескімоса – удар грому.

Ще один приклад: фіни стали вживати у їжу гриби лише у другій половині XIX сторіччя. Дослідники пояснюють це у такий спосіб: протягом декількох сторіч фіни, живучи у суворих кліматичних умовах, вважали, що людина добуває все необхідне для життя важкою працею у боротьбі із природою. Гриби ж можна було збирати легко і просто, а раз так, то фінський менталітет не розглядав їх як щось придатне для життя людини.

Таким чином, менталітет етносу складається у процесі його історичного розвитку під впливом різних обставин. Так, важливу роль відіграють природно-кліматичні умови.

Велику роль у формуванні менталітету етносу відіграє *релігія*. Так, кожна галузь християнства має свій набір пріоритетів і цінностей. Для протестантизму головними цінностями є праця, аскетизм, чесність, самообмеження. Тому німці, естонці, шведи звичайно бувають дуже гарними працівниками, справними платниками податків.

У православних і католиків праця займає далеко не перше місце. Вважається, що для них набагато важливіше духовне, моральне самовдосконалення, покаяння.

Великий вплив на менталітет етносу здійснює й *історія його перемог і поразок, нав'язані життям традиції* та багато чого іншого.

Отже, менталітет етносу багато в чому визначає: ставлення його представників до праці і специфічні традиції, пов'язані із трудовою діяльністю; уявлення про зручності побуту і домашнього комфорту; ідеали красивого і некрасивого; канони сімейного щастя та взаємин членів родини; норми статевоольової поведінки, зокрема, поняття про пристойності у прояві почуттів та емоцій; розуміння доброти, ввічливості, стриманості і т.д.

3. Суспільство як макрофактор соціалізації

Суспільство – поняття в основному політолого-соціологічне. Воно характеризує сукупність сформованих у країні соціальних відносин між людьми, структуру яких становить родина, етнічні, конфесійні, вікові, професійні, соціальні та інші номінальні і реальні групи, а також держава.

У кожному суспільстві складаються специфічні умови соціалізації людини на кожному віковому етапі. Вони залежать від особливостей історії і культури конкретного суспільства, гендерної (статевоольової), вікової і соціальної структур суспільства, від рівня його економічного і культурного розвитку, від соціально-психологічного клімату і т.п.

Гендерна структура суспільства і соціалізація

Сучасна наука розрізняє **біологічну репродуктивну стать** (статус індивіда як самця або самки) і **соціальну стать** як сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, що визначає особистісний, соціальний і правовий статус чоловіка і жінки у певному суспільстві.

Соціальну стать називають **гендером** (від лат. gender – рід) і всі відповідні властивості та відносини, за винятком анатомо-фізіологічних, називають не статевими, а гендерними (гендерні ролі, гендерний поділ праці, гендерні стереотипи і т.д.). Однак слова «гендер» і «стать» (або «секс»), «гендерні ролі» і «статеві ролі», «гендерна орієнтація» і «сексуальна орієнтація» часто вживають як синоніми.

На процес соціалізації людини впливають і власне статева (біологічна), і статевоольова структури суспільства (друга значно істотніше, ніж перша).

В цілому у світі співвідношення чоловіків і жінок практично рівне (жінок у світі лише на 1% менше, ніж чоловіків). Рівність досягається за рахунок більшої кількості чоловіків у молодших вікових групах, тому що, хоча хлопчиків звичайно народжується більше, ніж дівчат, у чоловіків вище смертність і менше тривалість життя. У деяких країнах – дефіцит жінок, у інших – чоловіків (і таких багато). **Нерівномірне співвідношення чоловіків і жінок у різних вікових групах.**

Кількісне співвідношення жінок і чоловіків впливає на життєвий сценарій членів суспільства і на їхню соціалізацію в ряді аспектів, найбільш явні з яких – **неможливість створити родину** для досить великої кількості представників продуктивних вікових груп, а також **соціально змушене заміщення жінками традиційно чоловічих професійних ролей** (у важких видах праці).

Гендерна структура суспільства характеризується рядом показників, що відбивають деякі якісні характеристики співвідношення ролі чоловіків і жінок у житті суспільства.

У першу чергу потрібно вести мову про **соціальний статус чоловіків і жінок у суспільстві**. Він різний: матріархат – у деяких архаїчних суспільствах, патріархат – у ряді країн Азії й Африки, декларований біархат – у європейських країнах.

Важливим показником можна вважати **рівень освіти чоловіків і жінок**. У середньому по усьому світу чоловік проводить у школі 5,8 років, жінка – 4,3 роки. Але у деяких суспільствах ці відмінності інші.

Важлива і **участь у роботі поза домашнім господарством** – у світі це 57% чоловіків і 33% жінок. Але і тут є істотні відмінності між конкретними суспільствами.

Гендерна структура суспільства впливає на соціалізацію людини, у першу чергу визначаючи характер засвоєваних нею гендерних (статеворольових) очікувань, уявлень про статусне положення тієї та іншої статі, стереотипів статоворольової поведінки, що формуються у неї.

У зв'язку із цим треба сказати про те, що **гендерна роль** – це певна модель поведінки, що включає деякий набір видів діяльності, соціальний статус, манери триматися, критерії маскулітності та фемінності і відповідний набір психічних властивостей, на основі яких дана культура диференціює чоловіків і жінок та яку вона пред'являє їм як певний норматив.

Вікова структура суспільства і соціалізація

Вікова стратифікація властива будь-якому суспільству. У всіх мовах поняття «молодший», «старший», «дитина», «юнак», «дівчина», «старий» указують не тільки на вік людини, але й на її положення у статусній структурі суспільства, позначаючи деяку нерівність прав і обов'язків, припускаючи певний набір очікувань і норм поведінки. Вікова стратифікація має певні історичні особливості з погляду статусу того або іншого віку.

Найбільш послідовне значення вікової структури суспільства у соціалізації (і у стихійній, і у відносно соціально контрольованій) підростаючих поколінь

показано в концепції М. Мід. Вона виділила **три типи суспільств** залежно від темпів їхнього розвитку і міри модернізованості-традиційності.

У **суспільствах постфігуративного типу** (доіндустрійних, а також у архаїчних та у вкрай ідеологічно закритих) люди, старші за віком, служать моделлю поведінки для молодих, а традиції предків зберігаються та передаються від покоління до покоління.

У **суспільствах кофігуративного типу** (індустріальних і таких, що модернізуються) моделлю для людей виявляється поведінка їхніх сучасників. І діти, і дорослі вчаться переважно у однолітків, тобто у міжпоколінній трансмісії культури центр ваги переноситься з минулого на сьогодення.

У **суспільствах префігуративного типу** не тільки молодші вчаться у старших, не тільки поведінка однолітків стає моделлю для людей, але і старші вчаться в молодших. Цей тип характерний для сучасних розвинених країн, тому що у нашій дні минулий досвід не тільки недостатній, але й, часом, може бути шкідливим, заважаючи на пошуки сміливих підходів до вирішення проблем, яких не виникало раніше.

Однак у тому самому суспільстві можуть бути присутніми у різних співвідношеннях усі три виділені типи міжпоколінних відносин, але значимість кожного з них у житті суспільства і у процесі соціалізації людини різна залежно від рівня і характеру розвитку суспільства, вікових, групових та індивідуальних особливостей людей.

Соціальна структура суспільства і соціалізація

Соціальна структура суспільства – більш-менш стійкий набір і співвідношення соціальних і професійних шарів і груп, що мають специфічні інтереси та мотивації економічної і соціальної поведінки.

Для соціальної диференціації сучасного українського суспільства характерне утворення численних і часто нестабільних за складом професійних груп і соціальних шарів. Це стало наслідком ряду тенденцій, характерних для соціально-економічного розвитку суспільства в останні два десятиліття.

По-перше, у зв'язку з істотними змінами у соціально-економічній сфері відбулися значні **зміни у складі професій**. Частина професій просто зникла (як у промисловості, так і у сфері управління). Багато професійних груп змінилися кількісно: наприклад, стало менше інженерів, але різко зросла кількість юристів та економістів. І нарешті, з'явилися нові професії – менеджери різних галузей, дилери, брокери та ін. (причому ці професійні групи досить численні). Зміна номенклатури професій і кількості зайнятих у них людей триває.

По-друге, наслідком економічних змін стало **майнове розширення суспільства**. З одного боку – це масове зубожіння (пауперизація) великих груп населення. До бідних належать не тільки традиційно низькооплачувані категорії працюючих (некваліфіковані робітники державних підприємств, селяни), самотні пенсіонери, безробітні, бомжі та ін., але і численні працівники сфери освіти, культури, охорони здоров'я, які раніше бідними, як правило, не вважалися.

Іншим проявом майнового розшарування стало утворення вкрай нечисленного шару багатих і так званих надбагатих.

По-третє, як звичайно у періоди нестабільного розвитку *суспільства, різко зріс ступінь його криміналізації*, що проявляється як у рості злочинності, так і у поширенні кримінальної свідомості у суспільстві в цілому.

Найважливішою проблемою у цьому контексті дослідники вважають те, що частина населення, яка залишається законослухняною, зіштовхується зі скороченням можливостей реалізації своїх інтересів легальними засобами. Правомірні цілі все частіше вимагають нелегальних способів їхнього досягнення через неефективність офіційних інструментів соціального контролю (законодавства, правоохоронних механізмів та органів), а також їхню криміналізацію.

І, нарешті, по-четверте, спостерігається *тенденція формування так званого середнього класу*. У традиційному розумінні для представників середнього класу характерні: цінність праці як сфери самореалізації; ставлення до власності як до цінності, що вимагає збереження і збільшення працею; устояний спосіб життя «позитивної законослухняної людини»; цінність родини та освіти. Все це – джерела самоповаги і основа особистісного самоприйняття тих, кого прийнято відносити до середнього класу.

В Україні та частина самостійного населення, що відповідає названим характеристикам і умовно може належати до середнього класу, досить нечисленна. Тому нинішній так званий середній клас не може сьогодні визначати моральний клімат у більшості професійних груп і соціальних шарів і у суспільстві в цілому. У той же час, середній клас нікого не гнітить і сам не переживає гноблення. Він не прагне ні до багатства, ні до влади. Йому потрібний доход, що забезпечує гідне життя, особисту свободу. Його головна турбота – про родину. Середній клас – головний фактор гармонізації суспільства, основа його стабільності.

На стихійну соціалізацію і самозміну людини соціальна структура, поперше, впливає остільки, оскільки кожен соціальний шар і окремі соціально-професійні групи усередині них виробляють свій, специфічний **стиль життя**.

Стиль життя – певний тип життєдіяльності людини, реальної або номінальної групи людей, що фіксує стійко відтворені риси, манери, звички, смаки, схильності, традиції, звичаї. Про стиль життя судять за зовнішніми формами буття: організації робочого і вільного часу, улюбленим заняттям поза трудовою сферою, устрою побуту, манерам поведінки, ціннісним перевагам та ін. Поняття «стиль життя» акцентує увагу на індивідуальній і груповій соціально-психологічних особливостях.

Стиль життя кожного соціального шару специфічно впливає на соціалізацію приналежних до нього дітей, підлітків, юнаків, дівчат, дорослих і старих. Крім того, цінності та стиль життя представників тих або інших (у тому числі і кримінальних) шарів і груп можуть ставати для людей, до них не

приналежних, своєрідними еталонами, які можуть впливати на них навіть більше, ніж цінності тих груп і шарів, до яких вони належать.

По-друге, чим більш соціально і професійно диференційоване суспільство, тим більше у ньому потенційні можливості для **мобільності його членів – горизонтальної і вертикальної.**

Горизонтальна соціальна мобільність – це зміна видів занять, груп членства, соціальних позицій у рамках одного соціального шару. ***Вертикальна*** – перехід членів суспільства з одного соціального шару в інший (як у більш високий – висхідна мобільність, так й у більш низький – спадна мобільність).

По-третє (і це, може бути, сьогодні найістотніше), **соціальне розшарування суспільства веде до формування принципово різних соціальних типів у населенні.**

Бідні – це в основному люди, які не мають виражених установок на досягнення, досить пасивні наймані робітники на виконавських посадах. Багаті – це в основному орієнтовані на кар'єру професіонали з яскраво вираженим прагненням до особистого професійного і творчого успіху. Ціннісні і життєві установки багатих і бідних розходяться кардинально. Багаті – в основному впевнені у собі індивідуалісти. Бідні – скоріше вірять у колективні дії, засуджують індивідуалізм.

Економіка і соціалізація

Рівень економічного розвитку суспільства впливає на соціалізацію його членів остільки, оскільки визначає рівень життя тієї або іншої страти, конкретної родини.

Рівень життя – поняття, яке характеризує ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб людей, що виражається у кількості і якості споживаних людиною благ і послуг, починаючи з їжі, житла, одягу, предметів тривалого користування, засобів пересування, аж до самих складних, піднесених потреб, пов'язаних із задоволенням духовних, естетичних та інших подібних запитів.

На **стихійну соціалізацію і самозміну** людини економічний розвиток впливає не тільки ***визначаючи рівень життя різних професійних і соціальних груп і шарів, а також конкретних людей***, але і завдяки тому, що його вектор (економічний ріст або погіршення економічного становища) ***впливає на їхні очікування, настрої і поведінку.***

В аспекті соціалізації особливо значиме те, що виникла **структурна бідність**, характерна для значної частини населення. Це – соціальна проблема, не пов'язана з особистими якостями і трудовими зусиллями людини. У суспільстві з'явилися стійкі групи бідних родин, у яких практично немає шансів вирватися зі стану бідності. Ще більш значимо в аспекті соціалізації те, що найбільше від бідності страждають діти у віці від 7 до 15 років. Природно, що це негативно, а найчастіше згубно позначається на усіх аспектах їхнього розвитку і багато в чому визначає якість людського капіталу і соціально-психологічний клімат у суспільстві сьогодні.

Рівень економічного розвитку багато в чому визначає актуальні і перспективні устремління як конкретних членів суспільства, так і цілих груп населення, стимулюючи або активне прагнення поліпшувати своє положення, або фрустрацію, і як наслідок – антисоціальну поведінку (агресію, вандалізм, саморуйнування, алкоголізм, наркоманію).

На *виховання як відносно соціально контрольовану соціалізацію* економічна ситуація у суспільстві впливає остільки, оскільки *визначає потребу певної кількості людей тих або інших професій і якісний рівень їхньої підготовки*. Головне ж полягає в тому, що рівень економічного розвитку суспільства визначає можливість планомірного створення сприятливих умов соціалізації для усіх поколінь у цілому або тільки для деяких соціальних шарів.

Чим більш економічно розвинене суспільство, тим більш сприятливі можливості для розвитку людини у процесі соціалізації.

4. Держава як макрофактор соціалізації

Держава – поняття політико-юридичне. Держава – це ланка політичної системи суспільства, що має владні функції. Воно представляє собою сукупність взаємозалежних установ і організацій (урядовий апарат, адміністративні і фінансові органи, суд та ін.), що здійснюють управління суспільством.

Держава і стихійна соціалізація

Державу можна розглядати як фактор стихійної соціалізації остільки, оскільки **політика, економічна та соціальна практика, характерні для неї, створюють певні умови життя для її громадян, їхнього розвитку та самореалізації**. Діти, підлітки, юнаки, дівчата, дорослі, більш-менш успішно функціонуючи у цих умовах, вільно або мимоволі засвоюють норми і цінності, які декларуються державою, і у ще більшій мірі, реалізовані у соціальній практиці. Як відомо, вони повністю ніколи не збігаються, а у певні періоди історії держави можуть бути протилежними.

Все це певним чином може впливати і на самозміну людини у процесі соціалізації.

Держава і відносно соціально спрямована соціалізація

Держава здійснює відносно соціально спрямовану соціалізацію, своїх громадян, що належать до тих або інших статево-вікових, соціально-професійних, національно-культурних груп. Відносно соціально спрямована соціалізація тих або інших груп населення об'єктивно здійснюється державою у процесі вирішення завдань, необхідних для реалізації нею своїх функцій.

Так, здійснюючи **функцію оборони і захисту безпеки своїх громадян**, держава розробляє військову доктрину. Відповідно до неї збройні сили формуються або як добровільно-контрактні, або на основі загального військового обов'язку, або сполучаючи обидва ці принципи. Залежно від цього певні вікові групи чоловіків (а у ряді держав і жінок) або зобов'язані певний час служити в

армії, або мають можливість добровільно обирати цей вид діяльності на встановлений контрактом період життя.

У **сфері соціально-економічної політики** держава визначає мінімальні та максимальні вікові рамки трудової діяльності громадян. Вона приймає закони, що регламентують використання трудових ресурсів у тих чи інших сферах промисловості та сільського господарства, мінімально необхідні умови праці та рівень оплати тощо.

У **сфері національно-культурної політики** держава створює правові, організаційні, матеріальні умови для рівноправної участі всього населення у всіх сферах життя або вводить певні обмеження або привілеї для окремих груп. Наприклад, у ряді держав цілі групи професій можуть бути доступні тільки тим, хто досконало володіє державною мовою.

Крім того, держава визначає вік: початку обов'язкового навчання (і його тривалість), повноліття, вступу до шлюбу, виходу на пенсію і т.д.

Держава і відносно соціально контрольована соціалізація

Держава здійснює більш-менш ефективну відносно соціально контрольовану соціалізацію своїх громадян, створюючи для цього як організації, що мають своїми функціями виховання певних вікових груп, так і умови, які змушують організації, у чій безпосередній функції це не входить, тією чи іншою мірою займатися вихованням.

Найбільш послідовно держава впливає на соціалізацію підростаючих поколінь через створення спеціальної **системи виховних організацій**.

Для ефективної реалізації відносно соціально контрольованої соціалізації своїх громадян держава виробляє певну політику у сфері виховання і формує державну систему виховання.

Державна політика у сфері виховання – це визначення завдань виховання і стратегії їхнього вирішення, розробка законодавства і виділення ресурсів, підтримка виховних ініціатив, що у сукупності повинне створити необхідні і досить сприятливі умови для розвитку і духовно-ціннісної орієнтації громадян відповідно до позитивних інтересів людини та запитів суспільства.

Державна система виховання – сукупність організацій, діяльність яких спрямована на реалізацію виховних завдань, поставлених державою. Вона містить у собі три рівні – загальнодержавний, регіональний і муніципальний.

Державна система виховання містить у собі великий спектр різних **виховних організацій**:

- навчально-виховні установи різного типу (дитсадки, загальноосвітні та профільні школи, ліцеї, гімназії, ПТУ, технікуми, коледжі, курси і т.д.);
- установи для дітей, обдарованих у тих або інших сферах пізнання та видах діяльності;

- організації, що займаються соціально-культурними та іншими видами оздоровлення мікросередовища: індивідуальною і груповою опікою дітей, підлітків, юнацтва, дорослих;
- установи для дітей, підлітків, юнаків і дівчат з істотно ослабленим здоров'ям;
- установи для дітей, підлітків, юнаків і дівчат, дорослих із психосоматичними і/або соціальними відхиленнями, дефектами;
- організації, що займаються перевихованням і реабілітацією.

Із часом збільшується різноманіття виховних організацій у зв'язку з ускладненням і соціально-економічних, і культурних потреб суспільства, міняються їхні ролі і значення у системі виховання.

ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ № 1

Теоретичні питання:

1. Сутність процесу соціалізації та її складові
2. Механізми соціалізації
3. Космос (Всесвіт) як мегафактор соціалізації
4. Планета, світ як мегафактори соціалізації
5. Інтернет як мегафактор соціалізації
6. Країна як макрофактор соціалізації
7. Етнос як макрофактор соціалізації
8. Суспільство як макрофактор соціалізації
9. Держава як макрофактор соціалізації
10. Особливості соціалізації студентської молоді

Практичні завдання:

1. Скласти портрет студента спеціальності „Соціальна робота” як об’єкту та суб’єкту соціалізації.
2. Анотація 5 публікацій з проблем соціалізації особистості.
3. Визначити та обґрунтувати механізми соціалізації підлітка та людини похилого віку.
4. Розробити анкету для підлітка „Роль Інтернету у Вашому житті”.
5. Розробити анкету для старшокласника „Роль Інтернету у Вашому житті”.
6. Розробити анкету для студента „Роль Інтернету у Вашому житті”.
7. Проаналізувати вплив сучасних процесів, які виникають у суспільстві, на соціалізацію особистості.
8. Проаналізувати вплив сучасних процесів, які виникають у державі, на соціалізацію особистості.
9. Розкрити особистісний алгоритм впливу агентів соціалізації.
10. Показати, що є спільного, а в чому різниця процесу соціалізації особистості у різних регіонах України (на Ваш вибір).

Тестові завдання:

1. Соціалізація – це:

- а) процес автономізації людини у суспільстві, результатом якого є потреба людини мати власні погляди, прихильності, самостійно вирішувати питання, що торкаються її особисто, здатність протистояти тим життєвим ситуаціям, які заважають її самовизначенню, самореалізації, самоствердженню;
- б) процес і результат зустрічної активності суб’єкта і соціального середовища, що передбачає узгодження вимог та очікувань соціального середовища стосовно людини з її установками і соціальною поведінкою;

- в) розвиток і самозміна людини у процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах;
- г) процес і результат перетворення людини або групи людей у той або інший тип жертви несприятливих умов соціалізації.

2. Співвіднесіть складові процесу соціалізації та їх сутність:

- а) характеризує взаємодію людини та суспільства, що має неорганізований, нерідко спонтанний характер;
- б) відбувається у процесі і у результаті взаємодії людини з державою та державними органами і організаціями, які у сукупності здійснюють управління суспільством;
- в) передбачає виховання, яке можна визначити як відносно осмислене та цілеспрямоване вирощування людини;
- г) включає процес і результат більш-менш усвідомлених, планомірних і успішних зусиль людини, спрямованих на те, щоб стати іншою.

- 1) відносно спрямована соціалізація;
- 2) відносно соціально контрольована соціалізація;
- 3) самовиховання;
- 4) стихійна соціалізація.

3. До мегафакторів соціалізації належать:

- а) країна;
- б) тип поселення;
- в) космос;
- г) планета;
- д) групи однолітків;
- е) сім'я;
- є) світ;
- ж) суспільство;
- з) Інтернет.

4. До макрофакторів соціалізації належать:

- а) мікросоціум;
- б) суспільство;
- в) групи однолітків;
- г) космос;
- д) держава;
- е) сусідство;
- є) виховні організації;
- ж) етнос;
- з) країна.

5. До мезофакторів соціалізації належать:

- а) різні організації;
- б) Інтернет;
- в) космос;
- г) субкультура;
- д) сім'я;
- е) держава;
- є) тип поселення;
- ж) планета;
- з) етнос.

6. До мікрофакторів соціалізації належать:

- а) мікросоціум;
- б) групи однолітків;
- в) тип поселення;
- г) країна;
- д) сім'я;
- е) сусідство;
- є) планета;
- ж) різні організації;
- з) суспільство.

7. Співвіднесіть психологічні механізми соціалізації та їх сутність:

- а) наслідування;
- б) екзистенціальний натиск;
- в) імпринтинг;
- г) рефлексія;
- д) ідентифікація.

- 1) фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, що впливають на неї;
- 2) вплив умов буття людини, що визначає оволодіння нею рідною мовою у ранньому дитинстві і нерідними мовами на інших вікових етапах, а також неусвідомлене засвоєння норм соціальної поведінки, непорушних у її соціумі і необхідних для виживання в ньому;
- 3) довільне і мимовільне слідування яким-небудь прикладам і зразкам поведінки, з якими людина зіштовхується у взаємодії з оточуючими її людьми, а також пропонованими засобами масової комунікації;
- 4) емоційно-когнітивний процес засвоєння людиною норм, установок, цінностей, моделей поведінки як своїх власних у взаємодії зі значимими особами та референтними групами;
- 5) внутрішній діалог, у якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає ті або інші норми, цінності, поведінкові сценарії, властиві родині, значимим

особам, суспільству однолітків, різним соціально-професійним і етноконфесійним шарам тощо.

8. Зв'язок суспільних рухів і доль окремих історичних діячів з періодами сонячної активності простежив у своєму дослідженні:

- а) В. М. Бехтерев;
- б) А. Л. Чижевський;
- в) П. П. Лазарев;
- г) К. Н. Вентцель.

9. Автором терміну «космічне виховання» був:

- а) В. М. Бехтерев;
- б) А. Л. Чижевський;
- в) П. П. Лазарев;
- г) К. Н. Вентцель.

10. Найбільш істотними глобальними проблемами на сьогоднішній день виступають:

- а) забруднення навколишнього середовища;
- б) апартеїд як крайня форма расової дискримінації;
- в) важковихованість підростаючого покоління;
- г) злочинність;
- д) відсутність соціальних гарантій;
- е) безробіття;
- є) бідність;
- ж) масовий геноцид.

11. Співвіднесіть зони, на які поділяється за рівнем розвитку сучасний світ, з визначенням їх особливостей:

- а) зони джерел сировинних ресурсів;
 - б) футурозони;
 - в) зони копіїстів;
 - г) зони відчуження.
-
- 1) найбільш розвинені країни, що формують образ майбутнього, визначають цінність інформації та технологічні способи її створення і поширення, претендують на роль зразка для всього світу;
 - 2) країни та регіони, що копіюють знання, створені у футурозонах, що технологічно втілюють ці знання у матеріальні продукти;
 - 3) країни, в яких сконцентровані сировинні ресурси, що використовуються у сучасній глобальній економіці;
 - 4) країни, які представляють собою або ізоляціоністські співтовариства, що намагаються сформувати власну систему цінностей і цілей, відмінну від

системи цінностей і цілей глобального суспільства, або деморалізовані та «відсталі» співтовариства, не здатні створити що-небудь.

12. Домінуючими мотивами користування людьми Інтернетом є:

- а) мотив самореалізації;
- б) безвідповідальна поведінка;
- в) мотив гіперболізації;
- г) пізнавальний мотив;
- д) діловий мотив;
- е) мотив невизначеності у суспільному житті;
- є) мотив аффіліації.

13. Територія, яка виділяється за географічним положенням, природними умовами, що має певні природні або історично сформовані умовні кордони, – це:

- а) держава;
- б) етнос;
- в) країна;
- г) планета;
- д) мікросоціум.

14. Складовими особливостей психіки і поведінки, пов'язаних з етнічною приналежністю людей, є:

- а) педагогічна складова;
- б) біологічна складова;
- в) соціально-культурна складова;
- г) політико-правова складова;
- д) демографічна складова.

15. Глибинний духовний склад, сукупність колективних уявлень на неусвідомленому рівні, властивий етносу як великій групі людей, що сформувалася у певних природно-кліматичних та історико-культурних умовах, визначає:

- а) гендерну структуру суспільства;
- б) релігійні погляди людей;
- в) демографічний склад етносу;
- г) мікрофактори соціалізації;
- д) менталітет етносу.

16. Гендер – це:

- а) біологічна репродуктивна стать, що визначає статус індивіда як самки або самця;

- б) сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, що визначає особистісний, соціальний і правовий статус чоловіка і жінки у певному суспільстві;
- в) процес і результат активного пристосування індивіда, групи до умов соціального середовища, до суспільних умов життя, що змінюються або що вже змінилися;
- г) прискорений індивідуальний розвиток людини.

17. Співвіднесіть відповідно до концепції М. Мід типи суспільства та особливості їх розвитку:

- а) суспільства кофігуративного типу;
 - б) суспільства префігуративного типу;
 - в) суспільства постфігуративного типу.
- 1) люди, старші за віком, служать моделлю поведінки для молодих, а традиції предків зберігаються та передаються від покоління до покоління;
 - 2) моделлю для людей виявляється поведінка їхніх сучасників; і діти, і дорослі вчаться переважно у однолітків;
 - 3) не тільки молодші вчаться у старших, не тільки поведінка однолітків стає моделлю для людей, але і старші вчаться в молодших.

18. Співвіднесіть види соціальної мобільності членів суспільства з їх сутністю:

- а) горизонтальна соціальна мобільність;
 - в) вертикальна соціальна мобільність.
- 1) зміна видів занять, груп членства, соціальних позицій у рамках одного соціального шару;
 - 2) перехід членів суспільства з одного соціального шару в інший.

19. Ланка політичної системи суспільства, що має владні функції та представляє собою сукупність взаємозалежних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством, – це:

- а) держава;
- б) етнос;
- в) країна;
- г) планета;
- д) мікросоціум.

20. Соціалізація, розглянута в контексті педагогіки, передбачає виділення наступних параметрів своєї значущості для процесу виховання особистості:

- а) параметр цілепокладання;
- б) параметр групової згуртованості;
- в) демографічний параметр;
- г) параметр осмислення соціалізації як педагогічного явища в контексті пошуку нового змісту виховання;
- д) параметр пошуку результативних способів привласнення особистістю соціального досвіду;
- е) параметр вирішення соціальних проблем через вдосконалення нормативно-правової бази.

21. Основними напрямками соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю є:

- а) інтелектуалізація;
- б) інтеріоризація;
- в) профілактика відхилень;
- г) ресоціалізація;
- д) комунікабельність;
- е) захист прав та інтересів.
- є) реабілітація.

22. Визначте послідовність здійснення етапів соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю:

- а) діагностика;
- б) прогнозування;
- в) моделювання;
- г) апробація обраної технології і безпосередня діяльність;
- д) оцінка і аналіз отриманих результатів.

23. Основними сферами діяльності соціального педагога є:

- а) сфера вирішення трудових конфліктів;
- б) загальноосвітні навчальні заклади;
- в) спеціальні навчально-виховні заклади;
- г) реабілітаційні заклади;
- д) органи податкової інспекції;
- е) засоби масової інформації;
- є) спеціалізовані служби центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- ж) пенітенціарні установи.

24. Мета соціально-педагогічної діяльності полягає у:

- а) створенні умов для психологічного комфорту і безпеки дитини;
- б) підготовці до сімейного життя;
- в) експертній оцінці соціального функціонування клієнта;
- г) попередженні негативних явищ;
- д) попередженні міграції населення;
- е) сприянні в адаптації і позитивній соціалізації особистості;
- є) задоволенні потреб особистості у вмінні ефективно розв'язувати життєві проблеми;
- ж) проведенні анкетувань та тестувань.

25. Співвіднесіть види соціалізації студентської молоді та їх сутність:

- а) політична соціалізація молоді;
 - б) ейкуменна соціалізація молоді;
 - в) мезосоціалізація молоді;
 - г) етнокультурна соціалізація молоді;
 - д) економічна соціалізація молоді.
-
- 1) конкретно-історичний процес становлення та розвитку молодого покоління у сім'ї, сфері охорони здоров'я, освіти, виховання, вільного часу, а також створення власної молоді сім'ї;
 - 2) природно-історичне становлення молоді у певному природному середовищі, освоєння та реалізація нею соціокультурно визначених ейкуменних статево-орієнтованих програм взаємодії з природою;
 - 3) процес розвитку, в ході якого молоді люди сприймають ідеї, політичну позицію та поведінку, типову для певної спільноти;
 - 4) залучення молодих індивідів до самостійної економічної діяльності, освоєння ними певних професій і спеціальностей, систематична участь у виробленні матеріальних та/або духовних цінностей;
 - 5) засвоєння та реалізація молоддю молодіжних культурно-національних статево-орієнтованих програм, формування біосоціальних здібностей молодих індивідів до збереження як національної культури даного народу перш за все, так і інтернаціональних елементів культури, відтворення вже сформованих традицій і розвиток новацій, підтримка міжнаціонального спілкування і збагачення культур.

МОДУЛЬ 2

ЛЕКЦІЇ № 7–8

ТЕМА: КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОСНОВА ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: розкрити сутність міжособистісної комунікації, визначити роль засобів масової комунікації у соціалізації особистості, з'ясувати, який вплив здійснює комп'ютер на соціалізацію його користувачів.

План

1. Міжособистісна комунікація
2. Засоби масової комунікації
3. Комп'ютер і соціалізація його користувачів

Основні поняття: комунікація, спілкування, засоби масової комунікації, медіаосвіта, Інтернет, комп'ютерна ігрова залежність.

Основна література

1. Андреева Г.М. Социальная психология / Г. М. Андреева – М. : ВЛАДОС, 2001. – 218 с.
2. Куницина В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша – М. : ВЛАДОС, 2003. – 286 с.
3. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников / А. В. Мудрик – М. : Просвещение, 1984. – 156 с.
4. Мудрик А. В. Социализация и «смутное время» / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1991. – 216 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.

Додаткова література

1. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. А. Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
2. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
3. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
4. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.
5. Шапкин С. А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований / С. А. Шапкин // Психологический журнал. – 1999. – №1. – С. 86 – 102.

Теоретичний матеріал

1. Міжособистісна комунікація

Спілкування – це обмін духовними цінностями (загально визнаними та специфічними для різних номінальних і реальних груп), який відбувається у формі діалогу людини як у процесі взаємодії з оточуючими людьми, так і іншими Я.

Цьому обміну властиві статево-вікові та соціокультурні особливості, і він відбувається у процесі безпосередньої взаємодії людей у межах груп, організацій, колективів.

Подібне розуміння спілкування дозволяє розглядати його як основу, стержень процесу соціалізації людини (як стихійної, так і відносно соціально контрольованої), що відбувається у взаємодії з мікрофакторами, а також частково і з мезофакторами.

Аналіз реального спілкування дозволяє виявити дві цілі людини, досягти яких вона прагне у процесі спілкування, і відповідно до цих цілей визначити два основні види спілкування.

1. Коли спілкування має на меті лише задоволення потреби в ньому, то це **міжособистісне спілкування**. Міжособистісним (вільним) можна вважати спілкування, яке складається у процесі взаємодії людини з оточуючими людьми поза конкретними заняттями чимось. Вільне спілкування передбачає можливість для його учасників вступати у нього і переривати його за власним бажанням. Метою такого спілкування є створення або підтримка взаємин, що емоційно задовольняють людину з оточуючими. Залежно від міри суб'єктивної значущості тих або інших контактів і емоційної включеності у них партнерів розрізняють знайомство, приятельство, дружбу, кохання.

2. Якщо спілкування виникає у певних сферах життєдіяльності і має на меті їх обслуговування, то це **рольове спілкування**. Рольове спілкування здійснюється у процесі різних типів наочної і духовно-практичної діяльності, спортивних занять, організованих ігор. Залежно від характеру стосунків учасників будь-якого з цих видів занять до їх мети і один до одного між ними складається партнерське або товариське спілкування. Об'єднуючись у колективі або стихійно у групі спочатку лише для якогось спільного заняття, люди у процесі його реалізації вступають у спілкування. Воно може бути пов'язане лише із змістом занять, але може включати і елементи вільного спілкування, може продовжуватися поза рамками цих занять, ставши міжособистісним. У свою чергу міжособистісне спілкування здійснює істотний вплив на рольове спілкування у тій або іншій сфері.

Спілкування відбувається у формі діалогу. Участь у діалозі передбачає вживання людиною різних засобів спілкування.

Основною серед них є **мова**.

Разом із мовою важливим засобом спілкування є **кінетична мова**, тобто система оптико-кінестичних знаків, у яку входять пози, жести, міміка, пантоміміка.

Емоційна включеність партнерів у спілкування виявляється окрім усього іншого і використанням **тактильних засобів спілкування**. Їх вплив особливо важливий у спілкуванні матері з немовлям, дошкільників і молодших школярів з батьками. У старшому підлітковому віці знов відбувається різке збільшення значущості тактильних засобів спілкування, але тепер уже у спілкуванні з однолітками протилежної статі.

Новий засіб спілкування з'явився в останнє десятиліття – це **мобільні телефони**. Мобільний телефон надає можливості поєднувати аудіоспілкування з обміном короткими текстовими повідомленнями (SMS – short message service).

Спілкування і стихійна соціалізація

Спілкування відіграє кардинальну і всеохоплюючу роль у процесі стихійної соціалізації людини на всіх вікових етапах.

По-перше, спілкування – найважливіша **детермінанта емоційного розвитку людини**. Весь спектр людських емоцій виникає і розвивається в умовах спілкування. Спілкування завжди емоційно забарвлене – від ніжності до ненависті. Завдяки цьому люди передають один одному не лише якийсь текст, але і емоційний підтекст. Цей підтекст може підсилювати зміст тексту, послаблювати його, заперечувати його.

Зміст, емоційна глибина спілкування, той обмін емоціями, який при цьому відбувається, впливають на те, як людина сприймає те, що її оточує, на глибину і забарвленість її емоцій.

По-друге, у процесі спілкування відбувається **самопізнання людини, формування образу Я**.

По-третє, спілкування – найважливіший шлях **пізнання людиною світу**.

Дослідження показали, що лише 20% інформації, якою володіє сучасна людина, засвоюється нею із засобів масової комунікації. Інші 80% вона отримує по каналах міжособистісного спілкування. Таким чином, спілкування залишається основою людського пізнання.

По-четверте, у процесі спілкування людина **засвоює широкий спектр норм**, що визначають її повсякденне життя.

Формування комунікативної культури як завдання відносно соціально контрольованої соціалізації

Людина може ефективно співпрацювати з іншими людьми у різних областях діяльності, досягти життєвого успіху, бути щасливою тоді, коли вона володіє розвинутою комунікативною культурою, інакше кажучи, володіючи системою знань, норм, цінностей і зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, в якому вона живе, які органічно, природно і невимушено реалізуються нею у діловому (функціональному) і міжособистісному (емоційному) спілкуванні. Це – найважливіша умова задоволеності стосунками з оточуючими і життям в цілому, необхідна передумова ефективності позитивної соціалізації, одна із засад

психічного, емоційного, інтелектуального, соціального і фізичного розвитку людини.

У загальному вигляді розвиток і формування комунікативної культури людини передбачають:

- розвиток ряду психологічних і розумових якостей, що особливо явно виявляються у процесі комунікації (потреба у спілкуванні, товариськість, емпатія, рефлексія.);
- допомогу в опануванні засобами комунікації;
- формування ряду соціальних установок, необхідних для ефективного спілкування (ставлення до партнерів по спілкуванню як до мети, а не як до засобу досягнення власного благополуччя; інтересу до самого процесу спілкування і співпраці, а не лише до його результату; розуміння співпраці, спілкування як діалогу, що вимагає вміння слухати проявляти терпимість до ідей і до недоліків партнера);
- розвиток і формування комунікативних умінь (уміння встановлювати контакти у певній ситуації з бажаними або необхідними партнерами; уміння створити ситуацію співпраці або спілкування з конкретними людьми; уміння знайти теми для розмови у різних випадках; уміння обрати адекватні способи взаємодії у діловому або емоційному спілкуванні, у груповій або колективній співпраці).

2. Засоби масової комунікації

Засоби масової комунікації (ЗМК) – технічні засоби (друк, радіо, кінематограф, телебачення та ін.), за допомогою яких здійснюється поширення інформації (знань, духовних цінностей, моральних і правових норм і т.п.) на кількісно великі, розосереджені аудиторії.

ЗМК бувають двох видів – друкарські та електронні.

ЗМК абсолютно об'єктивно впливають на соціалізацію усіх статево-вікових і соціально-професійних верств населення. Про це свідчать статистичні дані про вжиток продукції ЗМК.

Розглядаючи вплив ЗМК на процес соціалізації, треба мати на увазі те, що безпосереднім об'єктом впливу потоку їх повідомлень є не стільки окремий індивід (хоча і він теж), скільки свідомість і поведінка великих груп людей, які складають аудиторію того або іншого конкретного засобу масової комунікації – читачі однієї газети, слухачі певної радіостанції, глядачі тих або інших телеканалів.

ЗМК можна розглядати як основу, стержень соціалізації у зв'язку з тим, що вони впливають на соціалізацію практично всього населення країни.

ЗМК і стихійна соціалізація

Вплив ЗМК на стихійну соціалізацію визначається кількома обставинами.

По-перше, ЗМК виконують *рекреативну* роль, оскільки багато в чому визначають дозвіллене проведення часу людей, як групове, так і індивідуальне. Ця роль реалізується по відношенню до всіх людей, адже відпочинок на дозвіллі

з книгою, в кіно, перед телевізором відволікає їх від повсякденних турбот і обов'язків.

По-друге, з рекреативною тісно пов'язана *релаксаційна* роль ЗМК. Для досить великої кількості людей різних віків перегляд телепрограм, прослухування музичних записів, а для деяких і читання стають своєрідною компенсацією дефіцитів міжособистісних контактів, відверненням при виникненні ускладнень у спілкуванні з оточуючими. Все це набуває специфічного відтінку, коли йдеться про підлітків, хлопців і дівчат. Нерідко вони, знаходячись на самоті, включають магнітофон, телевізор, відео, комп'ютер для того, щоб зняти відчуття самотності. Втім, цим же способом вони можуть відгороджуватися від батьків, аби не чути їхніх сварок, розмов на обридлі теми і т.д.

По-третє, засоби масової комунікації фактично є *системою неформальної освіти, просвітництва* для різних верств населення. Як джерело інформації і освіти ЗМК найінтенсивніше використовують люди більш старшого віку.

По-четверте, ЗМК вельми істотно впливають на засвоєння людьми різного віку широкого спектру *соціальних норм* і на формування *ціннісних орієнтацій* особистості.

По-п'яте, особливо слід зазначити те, що набирає силу тенденція перетворення ЗМК у *сферу самореалізації людини*. До давно існуючого листування читачів з газетами і журналами додалися передачі радіо і телебачення з прямою участю слухачів і глядачів. Розвиток електронних систем породив абсолютно новий вид комунікації і самореалізації – взаємодія людини з певними партнерами, що цікавлять її з тих або інших причин, яке дозволяє їй знайти однодумців і самовиразитися у спілкуванні з ними.

ЗМК і відносно соціально контрольована соціалізація

Виховання як відносно соціально контрольована соціалізація протягом довгого часу використовувало лише друковані засоби масової комунікації. У другій половині ХХ століття стали використовувати можливості кіно і головним чином телебачення (в основному у процесі навчання). Система соціального виховання до недавнього часу не ставила перед собою цілей підготовки підростаючих поколінь до взаємодії зі всіма засобами масової комунікації; усвідомленого використання інформаційних технологій у виховних цілях; впливи через ЗМК на життєдіяльність і становлення людини.

Більш-менш успішне досягнення цих цілей передбачає використання можливостей ЗМК для осмисленого і відносно планомірного створення за їх допомогою умов для розвитку і духовно-ціннісної орієнтації людини, її самозміни і самореалізації.

В першу чергу слід мати на увазі відродження просвітницького і повчального компонента у друкованих і електронних ЗМК як загальнодержавних, так і регіональних і муніципальних. З одного боку, це може, як показує і вітчизняний, і зарубіжний досвід, доповнювати інституційну освіту (у школах, коледжах, вузах та ін.). З іншого боку, просвітницькі і повчальні теле- і

радіопередачі, рубрики і статті у газетах і журналах можуть пропонувати глядачам, читачам, слухачам матеріали, які не можуть і не мають бути присутніми в освітніх програмах, але дозволяють збудити, розвинути, задовольнити незліченні інтереси і захоплення. Тобто засоби масової комунікації можуть створити ефективні можливості для самоосвіти і самореалізації людини у практично необмеженому діапазоні.

Основне завдання соціального виховання полягає в тому, аби підготувати людину до взаємодії із ЗМК, до використання того потенціалу, яким вони володіють, і, мабуть, головне, до критичного сприйняття тієї інформації, яка йде по каналах ЗМК.

У зв'язку з цим особливим напрямом соціального виховання стає так звана **медіаосвіта** – вивчення закономірностей масової комунікації. Її основні завдання: підготувати людину до життя у сучасних інформаційних умовах, до сприйняття різної інформації (навчити людину розуміти її – «декодувати» повідомлення, критично оцінювати їх зміст), усвідомлювати наслідки її дії на психіку, опановувати способи спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів.

У школі медіаосвіта здійснюється як у межах традиційних предметів (рідної мови, образотворчого мистецтва, історії, соціальних наук, екології та ін.), так і за допомогою введення спеціального предмету. У різних країнах він називається по-різному, але має приблизно однаковий зміст. Найчастіше у нього включаються розділи: поняття про комунікацію, поняття про знакові системи і способи представлення інформації, масова комунікація та її закономірності, засоби масової комунікації та їх особливості, реклама. Останнім часом з'явилася тенденція включати у медіаосвіту навчання комп'ютерній грамотності. Розвиток медіаосвіти став одним із пріоритетів сучасного інформаційного суспільства.

3. Комп'ютер і соціалізація його користувачів

Комп'ютер (англ. computer, лат. computare – рахувати, обчислювати) – електронна обчислювальна машина (частіше вживається по відношенню до персональних ЕОМ), використовувана для вирішення складних математичних завдань з великим об'ємом обчислень, заснована на використанні електронних приладів і пристроїв для обробки різної інформації.

У останній чверті ХХ століття комп'ютери стали основою створення нових інформаційних технологій, які вживаються у самих різних сферах людської життєдіяльності і створюють великі і різнобічні можливості для соціалізації своїх користувачів, зокрема комунікативні, пізнавальні та ігрові.

Комунікативні можливості пов'язані з тим, що найважливішою особливістю сучасних інформаційних технологій є їх інтерактивний характер.

Комунікація, здійснювана за допомогою Інтернету, різноманітна. Існують наступні основні види спілкування в мережі.

1. Спілкування у режимі реального часу (чат, інтернет-пейджери):

- з одним співбесідником (обирається певний канал для такого спілкування);
 - з великою кількістю людей одночасно.
2. Спілкування, при якому повідомлення до адресата приходять з відстроченням:
- з одним співбесідником (електронна пошта);
 - з багатьма людьми (системи обміну повідомленнями: «форуми», «дискусійні групи», відеоконференції).

Спілкування за допомогою Інтернету створює перспективи подолання комунікативного дефіциту і розширення кола спілкування, підвищення інформованості у обговорюваних питаннях, захищеності від найбільш грубих маніпулятивних дій, обміну ситуативними емоційними станами і настроями.

Основною негативною стороною комунікативного вживання Інтернету можна вважати так звану «наркозалежність» від нього, або Інтернет-аддикцію: подібне спілкування здатне цілком затягувати суб'єкта, не залишаючи йому ні часу, ні сил на інші види діяльності.

Сучасні персональні комп'ютери і розроблене для них програмне забезпечення створюють широкі пізнавальні можливості для своїх користувачів. Сьогодні на електронних носіях видається величезна кількість освітніх продуктів, орієнтованих на різні вікові категорії користувачів: мультимедійні навчальні системи і енциклопедії, дитячі розвиваючі і навчальні ігри та ін. Технічні характеристики сучасних стаціонарних і мобільних носіїв інформації дозволяють зберігати на них величезні об'єми різних структурованих даних, представлених у текстовій і графічній формі, у вигляді аудіо- і відеофайлів, що, у свою чергу, дозволяє максимально задіювати усі основні канали здобуття людиною інформації.

Значно більше можливостей для пізнання надає Інтернет, що сполучає у собі систему глобального мультимедійного зв'язку користувачів між собою і систему доступу до чисельних банків інформації, розподілених у масштабах усього світу.

Пізнавальна діяльність в Інтернеті є пошуком інформації як за ключовими словами, так і через перехід від одного гіпертекстового посилання до іншого – таке «ходіння» по посиланнях отримало назву «навігації». При цьому в Інтернеті можна знайти інформацію абсолютно різного роду і якості: від монографій, наукових статей, періодичних видань і художніх творів до домашніх сторінок школярів і домогосподарок.

Комп'ютер створює великі можливості для реалізації людиною ігрової активності. Гра визнається дуже важливим моментом розвитку як окремої людини, так і людських співтовариств. Опосередкована сучасними інформаційними технологіями і засобами їх реалізації, гра надзвичайно багатообразна. Вона включає, наприклад, ігри на персональному комп'ютері, ігровій телевізійній приставці або ігровому автоматі; ігри в домашній обстановці, в залі ігрових автоматів або комп'ютерному клубі; ігри з одним противником, в якості якого можуть виступати ігрова програма або віддалений партнер; групові

ігри на розділеному екрані монітора, а також мережеві командні ігри; ігри різних жанрів: strategy (стратегія), war-game (військова гра), action (ходилка-стрілялка), fighting (єдиноборство), puzzle (головоломка), logic (логічна гра), quest (гра-загадка), adventure (пригода), role-play game (рольова гра) і т.д.

Комп'ютер і стихійна соціалізація

Вплив комп'ютера на соціалізацію людини вивчений досить мало. Наявні дослідження дозволяють розглядати роль комп'ютера головним чином у розвитку сфери пізнання користувача, у комунікативній поведінці людини, а також роль комп'ютерних ігор у життєдіяльності і розвитку дітей, підлітків, хлопців і дівчат.

Комп'ютер відіграє велику роль у розвитку пізнавальної сфери користувача. В першу чергу це визначається тим, що, маючи можливість вільного доступу до поширюваних на електронних носіях інформаційних продуктів і ресурсів мережі, користувач може поставити собі метою освоїти ту або іншу область знання або просто розширити свій кругозір.

Комп'ютер і Інтернет створюють широкий спектр можливостей для творчої самореалізації людини у процесі створення і редагування зображень, моделювання тривимірних об'єктів і ландшафтів, створення аудіо- і відеоконтента, комп'ютерної анімації, розробки авторських мультимедійних навігаційних, довідкових і навчальних систем, дизайну і т.д.

Слід зазначити, проте, що в умовах відсутності зовнішнього контролю творча діяльність може набувати асоціального характеру, наприклад хакерство. Найбільш характерними діями хакерів прийнято вважати розробку і поширення комп'ютерних вірусів, злом і виведення з ладу електронних систем захисту інформаційних масивів або здійснення крадіжок (інформації, грошових коштів і тому подібне) за допомогою комп'ютерних мереж.

Комп'ютер відіграє велику роль у стихійній соціалізації користувачів завдяки тому, що є специфічним засобом і особливою сферою комунікації.

Спілкування в Інтернеті, мабуть, найбільшою мірою приваблює у підлітковому і ранньому юнацькому віці, коли шукають нових друзів і нову субкультуру, намагаючись знайти відчуття приналежності до тієї або іншої групи. У Інтернеті молода людина отримує можливість спілкування з практично безмежною кількістю людей і груп за інтересами, з різними типами людей, дізнається безліч історій, має можливість обмінятися думками і обговорити питання, що цікавлять її.

Проте не дивлячись на значний потенціал позитивної дії на людину, що розвивається, спілкування за допомогою глобальної Мережі, на думку багатьох дослідників, несе в собі приховану негативну складову – здатність викликати у користувачів звикання, стійку інтернет-залежність.

Дослідники пропонують різні критерії, за якими можна судити про інтернет-залежність. Такими критеріями можна вважати:

- 1) нав'язливе бажання перевірити e-mail («поштова скринька»);
- 2) постійне бажання наступного виходу в Інтернет;
- 3) скарги оточуючих на те, що людина проводить надто багато часу в Інтернеті;

4) скарги тихоточуючих на те, що людина витрачає надто багато грошей на Інтернет.

У процесі стихійної соціалізації користувачів комп'ютера досить велику роль можуть відігравати комп'ютерні ігри. Міра і характер їх впливу на людину оцінюються сьогодні вельми неоднозначно.

Одна з найважливіших функцій комп'ютерних ігор – навчальна. Не лише психологи, але і батьки, і вихователі, що займаються з дітьми на комп'ютері, відмітили, що у процесі цих занять покращуються пам'ять і увага дітей. Комп'ютерні ігри мають велике значення не лише для розвитку інтелекту дітей, але і для розвитку їх моторики, точніше, для формування моторної координації і координації спільної діяльності зорового і моторного аналізаторів.

Є дані, що в дітей, які цікавляться комп'ютерними іграми краще розвинені увага, розумові операції, процеси ухвалення рішення, ніж у дітей, що не грають на комп'ютері.

Це відповідає і самовідчуттю гравців, багато хто з яких відзначає, що комп'ютерні ігри сприяють зняттю стресу, концентрації уваги, розвитку логічного мислення, поліпшенню швидкості реакції. Але не можна стверджувати, що ігри дійсно сприяють розвитку такого роду умінь.

У багатьох людей може також виникати ігрова залежність, симптомами якої є:

- поява відчуття радості, ейфорії при контакті з комп'ютером або ігровою приставкою або навіть при чеканні (передчутті) контакту;
- відсутність контролю за часом взаємодії з комп'ютером або ігровою приставкою;
- бажання збільшувати час взаємодії («дозу») з комп'ютером або ігровою приставкою;
- поява відчуття роздратування, гніву або пригноблення, порожнечі, депресії за відсутності контакту з комп'ютером або ігровою приставкою;
- використання комп'ютера або ігрової приставки для зняття внутрішньої напруги, тривоги, депресії;
- виникнення проблем у взаєминах із батьками, у школі або на роботі.

Дослідники виділяють чотири стадії розвитку психологічної залежності від комп'ютерних ігор, кожна з яких має свою специфіку.

1. Стадія легкої захопленості. Людина отримує задоволення, граючи у комп'ютерну гру, що супроводжується позитивними емоціями. Вона прагне повторити дії, що приносять задоволення, потреби, що задовольняють її.

2. Стадія захопленості. Гра у комп'ютерні ігри на цьому етапі приймає систематичний характер. Якщо людина не має постійного доступу до комп'ютера, тобто задоволення потреби фруструється, можливі досить активні дії з усунення фруструючих обставин.

3. Стадія залежності. Залежність може виявлятися у одній із двох форм: соціалізованій та індивідуалізованій. Соціалізована форма ігрової залежності відрізняється підтримкою соціальних контактів із соціумом (хоча і в основному з

такими ж ігровими фанатами). Люди з індивідуалізованою формою залежності часто довго грають поодиноці, потреба у грі знаходиться у них на одному рівні з базовими фізіологічними потребами. Для них комп'ютерна гра – це свого роду наркотик. Якщо вони протягом якогось часу не «приймають дозу», то починають відчувати незадоволення, відчують негативні емоції, впадають у депресію.

4. Стадія прихильності. Ця стадія характеризується згасанням ігрової активності людини, зрушенням психологічного змісту особистості в цілому у бік норми. Людина «тримає дистанцію» з комп'ютером, проте повністю відірватися від психологічної прихильності до комп'ютерних ігор не може. Це найбільш тривала зі всіх стадій – вона може тривати все життя, залежно від швидкості згасання прихильності.

Психологічна залежність від комп'ютерних ігор не так небезпечна у своєму впливі на людину, як, наприклад, алкоголізм або наркоманія. Проте вочевидь, що ігрова комп'ютерна адикція негативно впливає на особистість.

Комп'ютер і відносно соціально контрольована соціалізація

Сучасні інформаційні технології, за загальним визнанням, мають значний розвиваючий потенціал. Проте максимальне розкриття цього потенціалу, а також попередження можливих негативних наслідків використання цих технологій можливі лише в умовах контрольованої соціалізації.

Один із способів використання інформаційних можливостей комп'ютерів і ресурсів Інтернету для цілеспрямованого розвитку людини – організовані форми *дистанційної освіти*, які одержують сьогодні усе більше поширення. Організація таких форм освіти полягає у пересилці замовникові інформаційних матеріалів на електронних носіях або у створенні і розміщенні на сторінках Інтернету певним чином структурованих учбових матеріалів, що орієнтують учнів у інформаційному просторі бази знань, а управління здійснюється за допомогою алгоритмів учбової діяльності, представлених у формі інструкцій по роботі з цими матеріалами. Переваги дистанційних форм освіти перед традиційними полягають перш за все у можливості користувача самостійно визначати власну освітню траєкторію, зокрема шляхом вибору курсів, що вивчаються. У цих умовах істотно розширюються можливості життєвого і, особливо, професійного, самовизначення особистості.

Ще один варіант мобілізації сучасних інформаційних технологій для вирішення завдань соціального виховання – *освоєння інформаційних можливостей комп'ютера і Інтернету школою*. Локальні комп'ютерні бази знань, навчальні курси в Інтернеті у перспективі нададуть кожному учневі можливість вільного індивідуального доступу до ресурсів сукупного духовного і матеріалізованого інформаційного потенціалу суспільства безпосередньо у рамках освітнього процесу. Крім того, реалізація в учбових аудиторіях локальних комп'ютерних мереж істотно розширює можливості використання різних колективних форм роботи, що передбачають спільне, засноване на розподілі функцій і ролей, вирішення учнями деяких освітніх завдань. Це може допомогти школі ширше використовувати проблемний метод навчання, учбове

проектування, дослідницький метод, що, у свою чергу, значно розширить розвиваючі і виховні можливості процесу навчання, сприятиме розвитку в учнів ініціативи, самостійності, формуванню індивідуального стилю діяльності, виробленню навиків групової взаємодії.

Сьогодні у західній літературі підкреслюється зростаюча роль комп'ютерної гри як інструменту *діагностики і реабілітації*. Комп'ютерні ігри все частіше використовуються як засіб допомоги дітям з порушеннями навичок письмової мови, у зв'язку з труднощами навчання рахуванню, порушеннями просторового розрізнення внаслідок астигматизму, для компенсації мовних порушень у неврологічних пацієнтів, поліпшення координації рухів у дітей і людей похилого віку, діагности дисфункцій пам'яті, просторових здібностей, діагностики ряду симптомів шизофренії.

Дані ряду досліджень дозволяють говорити про можливість використання спеціально відібраних комп'ютерних ігор для компенсації інтелектуальної відсталості і корекції агресивної поведінки. Є цікаві приклади використання комп'ютерних ігор для роботи з малолітніми правопорушниками в цілях поліпшення їх комунікативних здібностей, самоприйняття, оцінки наслідків власних дій і контролю власної імпульсивності.

У США комп'ютерні ігри широко використовуються для лікування алкогольної залежності у так званих «центрах комп'ютерної ігротерапії». Значні результати досягнуті в області використання комп'ютерних ігор в цілях профілактики і лікування ніотинової і наркотичної залежностей. У подібних іграх користувач потрапляє в ситуацію, у якій він повинен приймати рішення відносно використання наркотиків і може спостерігати наслідки свого рішення. У ряді досліджень було показано, що найбільший ефект від використання таких ігор виявляється у підлітків, які ще ніколи не пробували наркотиків: їх установки проти вживання наркотиків після сеансу комп'ютерної гри посилюються.

Поява комп'ютера істотно змінила звичний спосіб життя великих груп жителів розвинених країн – працю і побут, навчання і відпочинок, навіть розваги.

ЛЕКЦІЇ № 9–10
ТЕМА: ЛЮДИНА У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: охарактеризувати людину як можливу жертву несприятливих умов соціалізації, визначити риси та якості соціалізованої людини, сформулювати у студентів уявлення про сутність соціально-педагогічної віктимології.

План

1. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації
2. Людина соціалізована
3. Гра-дискусія „Час обирає нас”

Основні поняття: жертва несприятливих умов соціалізації, віктимізація, віктимність, соціально-педагогічна віктимологія, соціалізованість, ресоціалізація.

Основна література

1. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. / М. П. Лукашевич – К. : Академвидав, 1998. – 308 с.
2. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
3. Мудрик А. В. Социализация и «смутное время» / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1991. – 216 с.
4. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
5. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.

Додаткова література

1. Алексеенко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : наук.-метод. посіб. / Т. Ф. Алексеенко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Буева Л. П. Человек, деятельность и общение / Л. П. Буева – М. : Просвещение, 1978. – 267 с.
3. Герасимов В. Н. Основы превентивной педагогики / В. Н. Герасимов – М. : Академия, 1995. – 283 с.
4. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
5. Шубинский В. С. Человек как цель воспитания / В. С. Шубинский – М. : Академия, 1992. – 258 с.

1. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації

Соціалізація людей у будь-якому суспільстві протікає у різних умовах, для яких характерна наявність тих або інших численних небезпек, що здійснюють негативний вплив на розвиток людини. Тому об'єктивно з'являються цілі категорії людей, що стають або можуть стати жертвами несприятливих умов соціалізації.

Види жертв несприятливих умов соціалізації умовно можна позначити як реальні, потенційні і латентні, які представлені різними типами і категоріями людей.

Реальними жертвами несприятливих умов соціалізації можуть стати:

- інваліди;
- діти, підлітки, юнаки, дівчата, дорослі із психосоматичними дефектами та відхиленнями;
- сироти та ряд категорій дітей, що перебувають на піклуванні держави або громадських організацій.

Потенційними жертвами можна вважати:

- людей із граничними психічними станами та з акцентуаціями характеру;
- мігрантів із країни в країну, з регіону в регіон, із села в місто та з міста в село;
- дітей, що народилися в родинях з низьким економічним, моральним, освітнім рівнем;
- представників інонаціональних груп у місцях компактного проживання іншого етносу.

Латентними жертвами несприятливих умов соціалізації можна вважати тих, хто не зміг реалізувати закладені в них задатки через об'єктивні обставини їхньої соціалізації. Так, ряд фахівців вважають, що висока обдарованість і навіть геніальність «випадають» на долю приблизно однієї людини з тисячі народжених. Залежно від міри сприятливості умов соціалізації, особливо на ранніх вікових етапах, ця схильність розвивається в тому ступені, що робить її носіїв високообдарованими людьми приблизно в однієї людини з мільйона народжених. А дійсно генієм стає лише один з десяти мільйонів. Тобто більшість таких людей губиться на життєвому шляху, адже умови їхньої соціалізації (навіть досить сприятливі) виявляються недостатніми для розвитку і реалізації закладеної в них високої обдарованості. Оскільки ні вони самі, ні їхні близькі про це навіть не підозрюють, остільки їх і можна віднести до латентного виду жертв несприятливих умов соціалізації.

Одні ознаки та обставини, що дозволяють віднести людину до числа жертв несприятливих умов соціалізації, мають постійний характер (сирітство, інвалідність), інші проявляються на певному віковому етапі (соціальна дезадаптація, алкоголізм, наркоманія); одні – незворотні (інвалідність), інші

можуть бути відвернені або змінені (різні соціальні відхилення – протиправна поведінка та ін.).

Об'єктивні фактори перетворення людини

в жертву несприятливих умов соціалізації

Перш ніж розглядати об'єктивні фактори, завдяки яким людина стає жертвою несприятливих умов соціалізації, необхідно ввести поняття віктимогенності, віктимізація та віктимність.

Віктимогенність позначає наявність у тих або інших об'єктивних обставинах соціалізації характеристик, якостей, небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин (наприклад, віктимогенна група, віктимогенний мікросоціум і т.д.).

Віктимізація – процес і результат перетворення людини або групи людей у той або інший тип жертви несприятливих умов соціалізації.

Віктимність характеризує схильність людини стати жертвою тих або інших обставин.

Факторами віктимізації людини можуть стати:

1. **Природно-кліматичні умови** тієї або іншої країни, регіону, місцевості, поселення. **Клімат впливає на здоров'я** людей по-різному. Суворі або нестійкі кліматичні умови можуть здійснювати небажаний і навіть пагубний вплив на фізичний розвиток, здоров'я та психіку людини. Екологічні особливості місцевості можуть привести до утворення геопатогенних зон, у яких у деяких груп жителів розвиваються специфічні захворювання і/або які негативно впливають на психіку, приводячи до появи депресивних і більш важких психічних станів у ряду людей.

Згубно на фізичний розвиток, здоров'я і психіку людини впливають несприятливі умови проживання в тій або іншій місцевості або поселенні, пов'язані з екологічним забрудненням – підвищеним рівнем радіації, високим рівнем шуму, загазованістю і т.д.

Кліматичні та екологічні умови не тільки впливають на здоров'я людини, але можуть приводити до більш високого рівня, ніж в інших місцевостях, кримінальної, антисоціальної, саморуйнівної поведінки (алкоголізму, наркоманії, самогубств).

2. **Суспільство і держава, у яких живе людина**. Наявність тих або інших типів жертв несприятливих умов соціалізації, їхнє різноманіття, кількісні, статеві, соціально-культурні характеристики кожного типу залежать від багатьох обставин, частина з яких може розглядатися як безпосередньо віктимогенні.

Так, у будь-якому суспільстві є в наявності такі типи жертв як **інваліди й сироти**, але умови їхньої соціалізації можуть досить розрізнятися залежно від рівня економічного розвитку і соціальної політики держави:

- інвестиції у сферу соціального захисту;
- системи соціальної реабілітації, професійної підготовки та працевлаштування;

- законодавства, що визначає права сиріт та інвалідів і обов'язки стосовно них громадських і державних інститутів (органів управління, громадських фондів, виробничих і комерційних підприємств і т.д.).

У багатьох країнах є більші або менші **групи мігрантів** з інших країн, а також із села в місто і з регіону в регіон, яких, як уже говорилося, можна розглядати як потенційних жертв соціалізації. Але те, яка частина з них стане жертвами і яким типом (безробітними, алкоголіками, злочинцями та ін.), якою мірою вони будуть відчувати себе жертвами, залежить від рівня соціально-культурного розвитку суспільства і державної політики. Зокрема, кількість жертв серед мігрантів залежить від міри толерантності (терпимості) суспільства до їх культурних і соціально-психологічних особливостей, а також від системи заходів щодо їхньої економічної підтримки, соціально-психологічної й культурної адаптації до нових для них умов життя.

В історії різних суспільств бувають **катастрофи**, у результаті яких відбувається віктимізація великих груп населення: війни (світові, корейська, в'єтнамська, афганська, чеченська); стихійні лиха (землетруси, повені); депортації цілих народів або соціальних груп, холокост тощо. Вони роблять своїми жертвами не лише тих, кого безпосередньо торкнулися, але і впливають на віктимізацію декількох поколінь їхніх нащадків і, у тому або іншому ступені, на суспільство в цілому.

3. **Специфічні особливості тих поселень, конкретних мікросоціумів**, у яких живуть люди. Велике значення мають такі характеристики поселення і мікросоціуму, як економічні умови життя населення, виробнича та рекреаційна інфраструктури, соціально-професійна та демографічна структури населення, його культурний рівень, соціально-психологічний клімат. Від цих параметрів залежить наявність тих або інших типів жертв несприятливих умов соціалізації в конкретному поселенні та мікросоціумі, кількісний і демографічний склад кожного типу, вони ж визначають категорії жителів – потенційних жертв.

Так, у малому місті, де більша частина населення пов'язана з одним-двома підприємствами, їхнє закриття або перепрофілювання грозить масовим безробіттям. У містах з нерозвиненою рекреаційною інфраструктурою, низьким культурним рівнем населення висока можливість масової алкоголізації, аморальної та протиправної поведінки.

Якщо серед жителів великий відсоток осіб, що звільнилися з місць позбавлення волі, соціально-психологічний клімат має явно антисоціальний і кримінальний характер, що сприяє появі великого числа маргіналів, правопорушників, алкоголіків, психічно травмованих, інвалідів (тому що багато тих, хто відсиділи, повертаються з підірваним здоров'ям).

4. Об'єктивним фактором віктимізації людини може стати **група однолітків**, особливо у підлітковому і юнацькому віці, якщо вона має асоціальний, а тим більше антисоціальний характер. Але й на інших вікових етапах можливу віктимізаційну роль групи однолітків не слід недооцінювати, тому що група пенсіонерів, наприклад, може утягнути людину в пияцтво, а група

сусідів або товаришів по службі – сприяти криміналізації людини середнього віку.

5. Фактором віктимізації людини будь-якого віку, але особливо молодших вікових груп, може стати **родина**. Схильність до асоціального способу життя, протиправної і/або саморуйнівної поведінки може передаватися спадково. Крім того, у родині може формуватися певний тип жертви завдяки тим механізмам соціалізації, які для неї характерні, – ідентифікації, імпринтингу та ін. Так, у неповній родині може сформуватися кілька поколінь жінок-чоловікенависниць, тобто вони стануть носіями певного психологічного комплексу, що позбавить їх можливості створити благополучні родини.

Важливо мати на увазі, що на кожному віковому етапі існують небезпеки, зіткнення з якими може привести до того, що людина стає жертвою несприятливих умов соціалізації.

У період внутрішньоутробного розвитку плоду: нездоров'я батьків, їхнє пияцтво і/або безладний спосіб життя, погане харчування матері; важка робота матері, негативний емоційно-психологічний стан батьків; медичні помилки, несприятливе екологічне середовище.

У дошкільному віці (0 – 6 років): хвороби та психічні травми; емоційна тупість і/або аморальність батьків, ігнорування батьками дитини і її занедбаність; убогість родини; невідповідність і/або антигуманність працівників дитячих установ; відкидання однолітками; антисоціальні сусіди і/або їхні діти; зміст відеопрограм, які дивиться дитина.

У молодшому шкільному віці (6 – 10 років): аморальність і/або пияцтво батьків, вітчм або мачуха, убогість родини; гіпо- або гіперопіка; зміст відеопрограм, які дивиться дитина; погано розвинена мова, неготовність до навчання; негативне ставлення вчителя і/або однолітків; негативний вплив однолітків і/або старших хлопців (залучення до паління, до випивки, злочинства); фізичні травми і дефекти; втрата батьків; згвалтування, розтління.

У підлітковому віці (11 – 14 років): пияцтво, алкоголізм, аморальність батьків; убогість родини; гіпо- або гіперопіка; зміст відеопрограм, які дивиться дитина; комп'ютерні ігри (їхній зміст); помилки педагогів і батьків; паління, токсикоманія; згвалтування, розтління; фізичні травми й дефекти; самотність, цькування з боку однолітків; залучення у «фанатські», антисоціальні та злочинні групи; випередження або відставання у психосексуальному розвитку; часті переїзди родини; розлучення батьків, їхня втрата.

У ранній юності (15 – 17 років): антисоціальна родина, убогість родини; пияцтво, наркоманія, проституція; рання вагітність; «фанатство», залучення у злочинні і тоталітарні групи; згвалтування; фізичні травми й дефекти; нав'язливе марення дисморфобії (приписування собі неіснуючого фізичного дефекту або недоліку); нерозуміння навколишніми, самотність, цькування з боку однолітків; розбіжності, протиріччя між ідеалами, установками, стереотипами та реальним життям; втрата життєвої перспективи, суїцид.

У юнацькому віці (18 – 23 року): пияцтво, наркоманія, проституція; убогість, безробіття; згвалтування, сексуальні невдачі, стреси; «фанатство», залучення у протиправну діяльність, тоталітарні групи; самотність; розрив між рівнем домагань і соціальним статусом; служба в армії; складності в адаптації після армії; неможливість продовжити освіту.

У молодості (23 – 30 років): убогість; алкоголізм, наркоманія, проституція; згвалтування; самотність; відсутність житла, сімейні конфлікти, розлучення; конфлікти на роботі, професійна нереалізованість, безробіття; втрата сенсу життя, проблема зміни видів діяльності; залучення у протиправну діяльність, у тоталітарні групи.

У зрілому віці (30 – 55 років): пияцтво, алкоголізм, самотність, безробіття, втрата життєвих перспектив, хвороби, матеріальні труднощі; смерть близьких, сімейні конфлікти, алкоголізм, наркоманія дорослих дітей, розлучення, вихід дітей з родини, відсутність дітей; травми на виробництві, стреси.

У літньому віці (55 – 65 років): алкоголізм, самотність, хвороби, убогість, занедбаність, суїцид, вихід на пенсію, втрата життєвих перспектив, смерть однолітків і близьких.

У старечому віці (65 років і далі): убогість, занедбаність, хвороби, суїцид.

Чи відбудеться зіткнення конкретної людини з якоюсь із цих небезпек, залежить багато в чому не тільки від об'єктивних обставин, але й від її індивідуальних особливостей. Звичайно, є небезпеки, жертвою яких може стати будь-яка людина, незалежно від її індивідуальних особливостей, але й у цьому випадку наслідки зіткнення з ними можуть бути пов'язані з індивідуальними особливостями людини.

Індивідуальні особливості, а також норми і ставлення найближчого оточення можуть приводити до того, що цілком благополучна людина може вважати себе невдахою, нещасною і т.д., ставить до себе як до жертви життєвих обставин. Це може вести до того, що її поведінка і відносини з оточуючими визначаються подібним ставленням до себе, що, як мінімум, ускладнює її життя, а як максимум, може привести до психічних і соціальних відхилень, тобто перетворити її в реальну жертву.

Соціально-педагогічна віктимологія (*victimologie* – жертва, *logos* – слово, поняття, навчання) – це галузь знання, у якій:

а) на міждисциплінарній основі **вивчається розвиток людей** з фізичними, психічними, соціальними дефектами і відхиленнями, а також тих, чий статус (соціально-економічний, соціально-правовий, соціально-психологічний) в умовах конкретного суспільства визначає нерівність або дефіцит можливостей для «життєвого старту» і (або) фізичного, емоційного, психічного, культурного, соціального розвитку та самореалізації у процесі соціалізації;

б) розробляються загальні та спеціальні цілі, принципи, зміст, форми й методи роботи із **профілактики, мінімізації, компенсації й корекції** названих обставин.

2. Людина соціалізована

Соціалізованість – це досягнення людиною певного балансу пристосування та відокремлення у суспільстві.

Про міру **пристосування** людини до суспільства свідчить ряд ознак:

- ступінь оволодіння знаннями, уміннями та установками, необхідними для реалізації рольових очікувань і приписань, характерних для суспільства в різних сферах життєдіяльності (сімейній, професійній, соціальній, дозвіллевій та ін.);
- наявність і міра оформленості реалістичних у даному суспільстві життєвих цілей і уявлень про соціально-прийнятні шляхи та способи їхнього досягнення (тобто міра погодженості самооцінок і домагань людини з її можливостями та реаліями соціального середовища);
- необхідний на даному віковому етапі рівень освіти.

Як ознаки **відокремлення** людини в суспільстві можна розглядати наступні:

- наявність власних поглядів, здатність змінювати їх і виробляти нові (ціннісна автономія);
- наявність і характер Я-концепції, рівень самоповаги та самоприйняття, почуття власної гідності (психологічна автономія);
- реалізація вибірковості в емоційних прихильностях, їхнє заощадження і/або змінюваність (емоційна автономія);
- міра готовності і здатності самостійно вирішувати власні проблеми, протистояти тим життєвим ситуаціям, які заважають самозміні, самовизначенню, самореалізації, самоствердженню; гнучкість і одночасно стійкість у мінливих ситуаціях, уміння творчо підходити до життя – креативність (поведінкова автономія).

Міра збалансованості пристосування та відокремлення людини в соціумі і змістовні характеристики названих вище ознак пристосування і відокремлення багато в чому визначають систему тимчасових зв'язків людини як особистості з усією соціальною дійсністю і з її окремими сегментами, що складається на кожній стадії соціалізації.

Можна виділити чотири види відносин людини, які пов'язують її з дійсністю (світом) у цілому і з її окремими сегментами: ставлення до себе і відносини із самим собою, ставлення до світу і відносини зі світом.

Ставлення до себе в людини визначається тим, якою вона бачить саму себе, тобто тим, який її образ Я. Образ Я – певне узагальнене уявлення про самого себе – з віком змінюється, стаючи більш диференційним і глибшим. Це відбувається у процесі і у результаті самопізнання, що пов'язане з успішністю або невдачами самореалізації, зі співвіднесенням себе з однолітками, старшими, молодшими, а також героями літератури, кіно й телеекрану, зірками спорту, року і т.д., із прийняттям оцінок значимих осіб у найближчому оточенні, з різними життєвими обставинами. З віком вплив зовнішніх факторів на образ Я знижується, зростає роль власної життєвої позиції й самоаналізу.

Відносини людини із самим собою проявляються у самоповазі та у самосприйнятті.

Множинність і неоднозначність самооцінок і оцінок оточуючих породжують своєрідне явище. У людини в результаті існує не один образ Я, а щонайменше три: «наявне Я» (яким вона бачить себе в цей момент), «бажане Я» (яким вона хотіла б себе бачити) і «уявлене Я» (яким вона показує себе іншим; це Я теж неоднозначне, тому що в різних ситуаціях людина може показувати себе по-різному).

Між цими «образами Я» іде внутрішній діалог, ціль якого – визначити їхнє справжнє значення в житті людини, її ставлення до них та ін. Результатом є міра прийняття самого себе в цей момент, а також певний рівень самоповаги, від чого й залежать відносини людини із самим собою.

Рівень самоповаги вкрай важливий для всього процесу розвитку особистості (її домагань у різних сферах життєдіяльності і т.д.). Людина з низькою самоповагою ризикує виявитися в ситуації, коли ніяке виховання, ніяке самовдосконалення стає неможливим, тому що не знаходить підтримки внутрішніх сил особистості. Від самоповаги багато в чому залежать і ставлення людини до світу та відносини зі світом.

Ставлення до світу – це узагальнена система поглядів на природне й соціальне середовище, від якого залежить те, якою людиною бачить планету в цілому, свою країну, суспільство, у якому живе, групи й колективи, у які входить, конкретних людей, оточуючих її.

Ставлення до світу, образно говорячи, відіграє роль своєрідного прожектора, що висвітлює ті або інші сторони дійсності та залишає в тіні інші. Ставлення до світу – компас, що визначає бачення причинно-наслідкових зв'язків між явищами і процесами, характерними для навколишньої дійсності.

Це ставлення виникає як у результаті неусвідомленого сприйняття світу, так і його систематизованого пізнання. Людина живе у різноманітному і неоднозначному світі. Світ не є їй раз і назавжди даним і не сприймається нею як щось незмінне. З раннього дитинства людина освоює навколишню його дійсність, і в неї формується певна картина світу. Вона, звичайно, досить відрізняється в дитини й у дорослого. Вона досить різна не тільки на кожному віковому етапі, але й залежно від того, у яких конкретних умовах живе й розвивається людина. І звичайно, з віком і залежно від обставин та умов її життя змінюється ставлення людини до світу, визначаючи в підсумку його відносини зі світом.

Відносини зі світом проявляються у самореалізації людини у певних сферах її життєдіяльності і/або взаємин у тих способах і формах, які вона для цього обирає. Людині властиве прагнення як до сутнісної, так і до зовнішньої реалізації себе.

Сутнісна самореалізація – це прагнення розкрити свої можливості та здібності в контакті зі світом і затвердитися у процесі успішної реалізації себе. Прагнення до зовнішньої реалізації найбільш рельєфно проявляється, наприклад,

змолоду у спробах виділитися та затвердитися за допомогою екстравагантності зовнішнього вигляду, ексцентричної поведінки і т.д.

Система ставлення до себе і відносин із самим собою, ставлення до світу і відносин зі світом відбиває спрямованість людини на саму себе і одночасно її вихід за межі самої себе. Ці відносини формуються, з одного боку, у стихійній соціалізації, у взаємодії з навколишнім середовищем, а з іншого боку, у ході відносно соціально контрольованої соціалізації, а також у результаті самозміни людини як активного соціального суб'єкта.

Соціалізованість: феномен мобільності

Соціалізованість має мобільний характер, тобто сформована соціалізованість може стати неефективною у зв'язку із певними обставинами.

Зміна ролей, очікувань і самоочікувань у зв'язку з переходом людини з одного вікового етапу на інший може робити неефективною сформовану соціалізованість у дітей, підлітків, юнаків, дівчат і дорослих людей.

Корінні або досить істотні зміни, що відбуваються у суспільстві та приводять до ламання або трансформації соціальної і професійної структур, що спричиняє зміну статусу великих груп населення, перетворюють соціалізованість людей, що входять до цих груп, у неефективну для нових умов.

Переїзд людини із країни в країну, з регіону в регіон, із села в місто і навпаки також робить соціалізованість проблематичною.

Таким чином, виявившись у «чужому» суспільстві, людина починає зазнавати труднощів, відчуття безпорадності та дезорієнтованості, що можна назвати культурним шоком.

Сутність культурного шоку – конфлікт старих і нових культурних норм та орієнтацій суспільства, яке людина покинула, і суспільства, у яке вона потрапила. **Культурний шок** – це конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості.

У зв'язку з цим особливе значення одержало поняття **ресоціалізація** – зміна цінностей, що стали неадекватними, норм і відносин людини відповідно до нових соціальних умов і приписань.

Ресоціалізація – перебудова особистості, зміна, відновлення соціальних зв'язків, ціннісних орієнтацій, норм.

Таким чином, беручи до уваги мобільний характер соціалізації, у рамках поняття соціалізованість необхідно виділяти **два компоненти**.

Перший з них описує **відповідність людини вимогам, пропонованим на даному етапі розвитку**, тобто сформованість у неї відповідних якостей, установок та ін.

Другий – **готовність людини до ситуації зміни цих вимог**, тобто сформованість рис, які необхідні для наступного етапу (включаючи й готовність до змін у широкому спектрі).

Готовність до переходу на наступний щабель розвитку передбачає:

- сформованість передумов для успішного виконання основних соціальних ролей, необхідних на наступному етапі соціалізації;

- здатність людини адекватно сприймати нові соціальні вимоги й у необхідній мірі змінюватися відповідно до них;
- здатність до активного, самостійного визначення напрямку своєї соціалізації, вибіркового ставлення до соціальних впливів.

Найбільше значення для успішності соціалізації має ступінь виразності якостей, які можна об'єднати загальним поняттям **активна гнучкість** – неригідне ставлення до засвоєного досвіду, варіативність і самостійність створення життєвого плану, наявність внутрішньо мотивованої активності, спрямованої на досягнення своїх цілей.

Нехватка активності або її придушення у процесі «твердої» соціалізації (надмірне підкреслення приписань і заборон як ядро рольового навчання; відсутність обґрунтування заборон та осуд активності, спрямованої на виявлення їхніх причин; односпрямованість впливів, що вимагають конформності, недолік самостійності та гіперопіка) обумовлюють формування «зверхсоціалізованості» стосовно вимог, пропонуєних у даний момент, їхнє некритичне засвоєння, що перешкоджає створенню передумов для успішного функціонування та розвитку в умовах, що змінюються.

Здатність до адекватного сприйняття та врахування у своїй поведінці нових, незвичних соціальних вимог залежить від ступеня **соціальної ригідності** особистості.

Під **соціальною ригідністю** розуміється наявність твердих установок, що обумовлюють полярність оцінок і сприйняття дійсності в чорно-білих тонах; нетерпимість до подвійності та невизначеності; обмеженість правил, що веде до розгляду себе як виконавця строго певного набору ролей; некритичне засвоєння та прийняття специфічних норм, цінностей і уявлень про реальності, характерні для конкретних груп (групова ригідність).

Висока соціальна ригідність є істотною **перешкодою** для соціалізації в умовах, що змінюються. У той же час у відносно стабільному соціальному оточенні деякі якості ригідної особистості (наприклад, прихильність груповим інтересам) можуть бути основою для успішної соціалізації.

Саме ступінь активності (яка розуміється, з одного боку, як вибірковість в освоєнні соціального досвіду, а з іншого боку – як співвідношення пристосування та відокремлення) і визначає те, що в одних випадках люди, успішно соціалізовані у даних умовах, виявляються готовими до їхньої зміни, а в інших – при будь-якій зміні умов процес соціалізації порушується.

3. Гра-дискусія „Час обирає нас”

Ігрова ситуація:

Кінець другого тисячоліття. Занепокоєні жителі планети Земля вимагають від своїх урядів вирішення глобальних світових проблем. У відповідь на прохання населення планети уряди провідних держав зібралися на надзвичайну нараду – Конгрес „XXI століття – межа нового тисячоліття”. обговорення таких світових проблем, як екологічні катастрофи, наркоманія,

тероризм були внесені до плану роботи Конгресу. Для вирішення цих проблем були створені наступні секції: „Бруд – ні!” (екологічні катастрофи), „Врятувати покоління!” (наркоманія), „Життя проти смерті” (тероризм).

У грі беруть участь команди з 4-5 людей. Команда виступає урядом певної держави та складається з президента, міністра екології, міністра внутрішніх справ, міністра соціального захисту населення та заступників міністрів. Президент організує роботу команди по виконанню завдання. міністри у відповідності зі своїм профілем виступають з докладами від держави на секціях. Помічники беруть участь разом з міністром у роботі з написання проєктів вирішення проблем. Роботу Конгресу очолює Голова Конгресу.

Робота проходить у трьох секціях. Очолюють роботу секцій голови міжнародних комісій: комісія з екологічних проблем („Врятуємо світ від сміття”), комісія з соціальних питань („Місія порятунку”), комісія з прав людини („Право на життя”). На кожен секцію уряд повинен надати проєкт вирішення світової проблеми. Кожна секція повинна визначити найкращий проєкт.

Визначення кращого проєкту відбувається у секції шляхом голосування її учасників (рішення приймаються відповідно до рейтингової системи). Оцінюється можливість реалізації проєктів.

Гра проходить у три етапи:

I етап. Знайомство з правилами гри, розподіл обов’язків у командах (15 хвилин).

II етап. Робота у командах – розробка проєктів по вирішенню світових проблем (15 хвилин).

III етап. Робота у секціях Конгресу – презентація докладів від держав, їх обговорення та вибір найкращого (30 хвилин).

IV етап. Загальні збори делегатів Конгресу (20 хвилин).

Загальний час: 1 година 20 хвилин.

ЛЕКЦІЇ № 11–12
ТЕМА: ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ
ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета: розкрити основні положення концепції «блокового» навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності, надати знання про використання у навчальному процесі активних методів навчання.

План

1. Концепція «блокового» навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності
2. Використання активних методів навчання під час підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності

Основні поняття: концепція «блокового» навчання студентів; активний метод навчання; ділова гра.

Основна література

1. Міщик Л. І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти. Дис. д-ра пед. наук: 13.00.05. – Запоріжжя, 1997. – 358 с.
2. Рубцова Т. И. Активные формы обучения – основа интенсификации учебного процесса в вузах / Т. И. Рубцова. – Л., 1980. – 122 с.
3. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. М. П. Ляудиса – М. : Изд-во Московского университета, 1979. – 240 с.
4. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.
5. Харченко С.Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности / С. Я. Харченко – Луганск : Альма-матер, 1999. – 138 с.
6. Ходорчук А. Я. Соціальна робота в Україні : теорія та практика : посіб. для підвищення кваліфікації працівників соц. служб для молоді. 4-а ч. / За ред. доц. А. Я. Ходорчук – К. : ДЦССМ, 2003. – 272 с.

Додаткова література

1. Бим-Бад Б. М., Петровский А. В. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – №1. – С. 3 – 8.
2. Тетерский С. В. Образовательная программа допрофессиональной подготовки и начального профессионального образования социальных педагогов и социальных работников / С. В. Тетерский – М. : Академия, 1996. – 56 с.
3. Шаповаленко С. Г. Обучение и научное познание / С. Г. Шаповаленко – М. : Педагогика, 1981. – 152 с.

1. Концепція «блокового» навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності

Процес навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності може бути представлений кількома великими блоками, що йдуть у логічній послідовності:

- 1) лекційний блок (Л);
- 2) блок індивідуальної роботи (ІР);
- 3) блок семінарських і практичних занять (СП);
- 4) блок педагогічної практики (ПП);
- 5) блок самостійної роботи студентів (СРС).

Кожному блоку навчання відповідають цілком певні компоненти, дії й операції вчення. По ходу їх зміни розгортаються форми взаємодії викладача і студентів у логіці перебудови рівнів саморегуляції від максимальної допомоги викладача студентам у вирішенні навчальних завдань до послідовного наростання власної активності студентів, аж до саморегульованих наочних і навчальних дій і появи своєї професійно-педагогічної позиції.

Для повного уявлення суті концепції (назвемо її концепція «блокового» навчання), що висувається, розглянемо пропоновані ідеї з процесуального боку.

Отже, виділяється п'ять навчальних блоків: чотири блоки спільної навчальної діяльності, що йдуть один за іншим, п'ятий блок – самостійна робота студентів, яка здійснюється паралельно вищеназваним, але змінює свій зміст.

Користуючись прийнятою аббревіатурою, черговість зміни блоків навчання можна подати таким чином:

Л-СРС-ІР-СРС-СП-СРС-ПП. Починається вивчення навчальної дисципліни з *лекційного блоку*, який за часом іде в гранично можливі стислі терміни. Наприклад, реально вичитати лекційний курс обсягом 40 годин за 10 днів, тобто 4 години на день. Це створює певні складнощі при плануванні всього навчального процесу в межах факультету, а крім того, підвищує вимоги до професійної майстерності викладача, але ці проблеми, як показало експериментальне введення «блокового» навчання, цілком вирішувані. При цьому лекції ніякими іншими формами організації навчання не супроводжуються.

Завдання викладача полягає в тому, щоб викласти всю навчальну інформацію, закладену в навчальну дисципліну, так, щоб забезпечити максимально високий рівень її засвоєння студентами. Навчальна ситуація в цьому випадку носить репродуктивний характер, оскільки взаємодія будується за типом суб'єктивно-об'єктних відносин, як сумація двох нерівноправних діяльностей: повчальної, «роз'яснюючої» й навчальної, «розуміючої». Форми спільної діяльності в цій ситуації зредуковані, оскільки предмет засвоєння не структурується через систему творчих, продуктивних завдань. Але це жодною

мірою не принижує ролі лекції як однієї з традиційно провідних форм навчання у ВНЗ. Навпаки, при блоковому навчанні до неї ставляться набагато вищі вимоги.

Другий блок навчання – *самостійна робота студентів*. Вона носить, в основному, творчо-репродуктивний характер, оскільки в її ході студенти виконують навчальні дії, пов'язані із засвоєнням змісту навчального матеріалу, а також низки індивідуальних навчальних завдань творчо-репродуктивного характеру на аналіз, зіставлення, виділення головного, оцінку. По суті, цей блок націлений на підготовку до наступної ситуації спільної навчальної діяльності, якою є *блок індивідуальної роботи зі студентами*. Характер цієї навчальної ситуації ми також визначаємо як творчо-репродуктивний. Це обумовлено тим, що в ході її розгортання, в основному, здійснюється контроль за з'ясуванням змісту навчального матеріалу. Але форми взаємодії вже змінюються. Обговорюючи з викладачем виконані завдання, студенти переходять в позицію суб'єктів навчальної діяльності, висловлюючи свій погляд, своє бачення проблеми, свою оцінку ситуації й навіть свою позицію з принципових питань. Інакше кажучи, навчальна ситуація стає ситуацією спільної продуктивної діяльності, де творчі завдання розв'язуються спільно студентом і викладачем. Четвертим блоком навчання знову є *самостійна робота студентів*. Зміст її визначається завданнями підготовки до семінарських, практичних занять. Звідси й це характер – репродуктивно-творчий.

Репродуктивність полягає в необхідності виконання навчальних дій (повторення, закріплення), які потрібні для успішного вирішення на їх базі творчих завдань. Але домінують тут усе ж таки саме творчі елементи, оскільки рівень саморегуляції учення до цього моменту досягає такого рівня, який забезпечує самоврядування вченню в цілому. Наступний блок навчальних занять – *семінари й практичні заняття*. Характер їх проведення визначається як репродуктивно-творчий. Студенти повинні показати ступінь засвоєння знань, сформувані необхідні вміння. Разом з тим, домінуючими на цих заняттях є творчі навчальні ситуації, де студенти самостійно, як правило, без допомоги викладача вирішують творчі навчальні завдання. У них на цьому етапі навчання виробляється позиція партнерства з викладачем як вища форма взаємодії. Процес навчання повною мірою набуває яскраво вираженого особистісного сенсу, наочно виявляється ставленням студента до тих педагогічних проблем, які розв'язуються на заняттях, зростає спрямованість на педагогічну діяльність. Цей блок завершується іспитом і отриманням студентами завдань на педагогічну практику.

Через певний час (біля півроку) студенти знов приступають до *самостійної роботи*, готуючись до проходження педагогічної практики. Вони до цього часу оволоділи можливостями самостійного вирішення педагогічних завдань, інтелектуальна й соціальна значущість яких на цьому етапі найбільш велика, оскільки вони розв'язуватимуться в реальному педагогічному процесі. Навчальна діяльність носить творчий характер, студент виступає суб'єктом виховної діяльності, що визначає його ставлення до навчання.

Останній блок навчання – *педагогічна практика*. Тут здійснюється широке перенесення засвоєних знань і вмінь у реальну педагогічну дійсність, знаходить прояв педагогічна спрямованість студентів, їх професійно важливі якості. Взаємодія викладача зі студентами здійснюється на рівні рівноправного партнерства і лише з метою можливої корекції тих або інших творчих педагогічних завдань. Педагогічною практикою завершується весь хід «блокового» навчання, оскільки студенти до цього етапу повною мірою усвідомлюють смислову спадкоємність вивченого раніше до своєї особистої педагогічної діяльності.

Критеріями ефективності концепції, що висувається, служать такі показники, як характер навчальної діяльності, роль викладача, форми взаємодії викладача і студента, рівні саморегуляції засвоєної діяльності, повнота досягнення навчальної мети.

Позначимо ці показники стосовно кожного навчального блоку.

Характер навчальної діяльності в лекційному блоці – репродуктивний, при індивідуальній роботі – творчо-репродуктивний, на семінарських заняттях – репродуктивно-творчий, у ході педагогічної практики – творчий. Роль викладача змінюється від керівної при лекційному блоці до тієї, що направляє при індивідуальній роботі, що координує на семінарських заняттях і коригує на педагогічній практиці. Форми взаємодії викладача і студента можуть характеризуватися в різних блоках такими взаєминами: лекційний блок – відносини «суб'єкт – об'єкт», блок індивідуальної роботи – відносини «суб'єкт – об'єкт – суб'єкт», блок семінарських і практичних занять взаємин «суб'єкт – суб'єкт», блок педагогічної практики – взаємин «суб'єкт – суб'єкт». Рівень саморегуляції діяльності в лекційному блоці – наочно-ситуативний, при індивідуальній роботі – інтерактивний, на семінарських заняттях – діалогічний, під час педагогічної практики – інтраситуативний.

Нарешті, останній показник – це повнота досягнення мети, показує, які види готовності формуються в кожному блоці, а саме: у лекційному блоці – науково-теоретична, в індивідуальній роботі науково-теоретична і психологічна, на семінарських і практичних заняттях – усі чотири види, у ході педагогічної практики – психофізіологічна, психологічна, практична. Подібна реалізація цілей показує, досягненню яких саме значною мірою, сприяє той або інший блок навчання, хоча, вірогідно, що елементи кожного виду готовності сформуються в будь-якому з блоків навчання.

Таким чином, динаміка всіх п'яти показників свідчить про високу ефективність «блокового» навчання.

2. Використання активних методів навчання під час підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності

Практика навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності показує, що особлива увага повинна приділятися не тільки змісту освіти, але й методиці навчання майбутніх фахівців. Досвід цілої низки

педагогічних ВНЗ України свідчить, що досить ефективними у викладанні педагогічних дисциплін є такі методи й прийоми, при яких активну участь у навчанні беруть самі студенти.

Мова йде про способи, що стимулюють активну розумову діяльність студентів, які, урешті-решт, призводять не тільки до кращого запам'ятовування, але й, що головне, до вироблення практичних умінь і навичок застосовувати одержані знання, формування спрямованості на виховну роботу.

Спроби інтенсифікувати процес навчання робляться й вельми успішно, у межах традиційних методів і форм, основу яких складають лекції та семінари. У першу чергу, це впровадження в навчальний процес проблемних лекцій і аналіз проблемних ситуацій на семінарах. Проте проста модифікація старих методів не забезпечує успішного вирішення нових завдань. Прагнення максимально підпорядкувати навчальний процес цілям інтенсифікації формування необхідних умінь призвело до розробки нових методів активного навчання.

Активний метод навчання – це система модельної фіксації змісту соціально-педагогічної підготовки студентів, що імітує реальну діяльність фахівця й відповідних способів реалізації цього змісту з метою інтенсифікації навчання.

Виходячи з цього формулювання, у процесі підготовки майбутнього соціального працівника й педагога ми виділяємо такі активні методи навчання:

1. Вирішення соціальних і педагогічних завдань.
2. Аналіз проблемних ситуацій.
3. Ділові ігри.

Ця своєрідна класифікація активних методів навчання побудована за ступенем складності імітаційної моделі реальної діяльності фахівця. При аналізі соціальних і педагогічних завдань має місце уявна модель діяльності фахівця. Студент для правильного аналізу суті завдання в думках ставить себе на місце фахівця, припускає, як учинив би він, зіставляє свої можливі дії з діями соціального працівника або педагога. При вирішенні проблемної ситуації студент на основі імітаційної моделі змісту діяльності створює (у думках) й реалізує словесно модель своєї соціально-педагогічної діяльності. У ході ділової гри досягається максимально можлива ідентифікація реальної діяльності фахівця й імітаційної діяльності студента.

Ділова гра служить перш за все «інструментом» розвитку творчого теоретичного і практичного мислення студентів, здібностей до аналізу соціально-педагогічних проблем, постановки й вирішення суб'єктивно нових для студентів завдань, що досягається через організацію взаємодії учасників гри з пізнанням змістом соціально-педагогічної діяльності, заданої в грі конструктивно у вигляді системи проблемних завдань або конкретних навчальних ситуацій.

За допомогою гри безпосередньо в самому навчанні вдається перекинути місток від теоретичних знань соціально-педагогічної галузі методики цієї роботи до практичних умінь і навичок. Ухвалюючи «напівреальні» рішення, проводячи «напівреальні» дії, студент – учасник гри – має можливість знайти правильну

лінію поведінки, оптимальне рішення проблем, що стоять перед ним. Атмосфера гри ставить його перед необхідністю максимально реалізувати свої внутрішні можливості. Відмічено, що інтенсивність розумової роботи під час подібних занять така, що засвоюється до 90% навчального матеріалу, тоді як на звичайній лекції – лише 20%.

Рольове перевтілення допомагає учасникам гри глибше усвідомити й об'єктивно аналізувати свою й чужу поведінку. Цінним є те, що заняття з використанням ділової гри не зводиться лише до механічного, хоча й ефективного, використання навчального матеріалу. Воно виробляє вміння мислити системно, продуктивно, характеризується рухом думки, тобто стає творчим процесом, що, безумовно, значно підвищує інтерес до самого навчання.

Найбільш ясною й незаперечною перевагою ігрового методу є наочність, передбачених дій і наслідків рішень, що приймаються, чинник часу, тобто гра дозволяє бачити як безпосередні, так і довгострокові результати своїх рішень, і, нарешті, повторення наявного досвіду із зміною установок, тобто в грі можна неодноразово вирішити одне і те ж завдання, підходячи до нього кожного разу по-новому.

За допомогою ділової гри можливо формувати практично весь комплекс професійних умінь у соціально-педагогічній діяльності. Але, як показав досвід, найбільш ефективні ділові ігри у формуванні, по-перше, комунікативних умінь, розвитку умінь міжособистісного спілкування з клієнтами, по-друге, технологічних умінь у конструюванні й використанні форм і методів взаємодії.

Для нас ділова гра важлива тим, що в процесі підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності вона дозволяє ефективно формувати не тільки практичну, але й, що суттєво, психофізіологічну і психологічну готовність до цього виду професійної діяльності.

У навчальному процесі, виходячи з названих цілей, ділові ігри використовуються на практичних заняттях з курсів соціальної педагогіки, теорії і практики соціальної роботи, методики роботи соціального педагога.

Але, незалежно від того, при вивченні якої навчальної дисципліни вони використовуються, введення ділових ігор у процес соціально-педагогічної підготовки як етапу в переході від теорії до практики буде найбільш ефективним, якщо ігри педагогічно й психологічно організовані, тобто враховується низка необхідних методичних вимог, які були нами сформульовані вже в процесі впровадження ділових ігор у практику навчальної роботи.

Перша така вимога – це забезпечення відповідності ділових ігор цілям навчання. Викладачі повинні добре уявляти собі, чого вони хочуть навчити студентів і чого можна досягти за допомогою ділових ігор. Гра ніколи жодним чином не вичерпує всього курсу навчання, вона лише частина навчального процесу і її потрібно використовувати в оптимальному поєднанні з традиційними методами навчання. Переваги ігрового методу не роблять його універсальним, здатним замінити лекції й семінари. Але гра може розкрити слабкість у тому або іншому розділі викладання й допомогти зробити на ньому акцент у наступних

періодах навчання. Інтерес, втрачений на лекції, можна порушити грою. Важливо, щоб попереднє планування системи ігор було достатньо детальним, було визначене їх місце в процесі навчання.

Разом з тим аналіз практики використання ділових ігор у навчанні майбутніх фахівців, опублікованих методичних рекомендацій щодо їх упровадження свідчить про часом спотворене уявлення організаторів ігор про їх цільове призначення. Наприклад, якщо по ходу ділової гри одному зі студентів наказується грати роль досвідченого соціального педагога, іншому – педагога з авторитарним стилем, третьому – педагога-демократа, то цілком очевидно, що всі вони прагнутимуть якнайкраще реалізувати свої функції, виходячи із заданих рольових особливостей поведінки, ніж з необхідності педагогічно правильно вирішити ту або іншу ситуацію. Інакше кажучи, для студента більш важливо, як він виглядає в цій ролі, яка об'єктивно не відповідає його досвіду, майстерності, стилю діяльності. Звідси витікає, що регламентувати потрібно не рольові функції, а опис соціальної ситуації, умов, у яких належить діяти учасникам гри. Виходити ж при виконанні всіх дій студент повинен з особистого досвіду, знань і вмінь. Тільки таким чином можна досягти цілей навчання.

Друга обов'язкова вимога полягає в тому, що гра повинна мати максимально можливу схожість з реальними соціальними умовами, у яких працюють учасники гри, що дозволяє їм проводити паралелі. Реалістичність гри полягає в підборі типових соціально-педагогічних ситуацій, вона повинна становити для гравців якусь новизну, що вимагає свого вирішення. Якщо гра не достатньо реалістична, тобто для неї відібрані непродуктивні моделі діяльності, то студенти грають тільки для розваги, тоді як мета їх використання полягає в навчанні.

Третя вимога припускає інтелектуальну й емоційну готовність учасників до гри і створення атмосфери невимушеності й пошуку. Було відмічено, що гравці часто не докладають досить зусиль, щоб грати реалістично, незалежно від того, є гра реалістичною чи ні. Причина цього – відсутність найбільш істотного елементу реальності відповідальності за зроблену помилку або ухвалення неправильного рішення, що призводить у природних умовах до конфліктних ситуацій, незадоволеності своєю діяльністю та інших негативних наслідків. Такі недоліки в реалістичності переживання повинні компенсуватися чіткою системою підготовки до гри й кваліфікованим контролем за її ходом.

Суть наступної вимоги полягає у відповідності змісту гри рівню підготовки її учасників. Чим менше у студентів знань і досвіду, тим простіше повинні бути ігри, що обираються. Проте гра не повинна бути замкнутою в собі, тобто не повинна перетворюватися на самоціль. Якщо гра надмірно спрощена, то вона лише підкріплює прагнення гравців спиратися в основному на інтерпретацію минулого досвіду, не стимулює їх розумову діяльність. Важлива вимога ефективного використання ігор – це ретельна підготовка навчально-методичної документації, що включає в собі елементи процесу розробки ігор. Документація повинна містити відповіді на питання про те, якими способами

забезпечується досягнення навчальної мети, які вимоги висуваються до підготовки студентів, як забезпечується їх активна участь у грі, яка роль і функції викладача в проведенні занять. Вона може бути оформлена у вигляді сценарію гри або методичних указівок.

Оскільки ефективність використання ділових ігор багато в чому залежить від майстерності викладача, то уявляється особливо важливим глибше зупинитися на аналізі цього положення. Не буде перебільшенням сказати, що в основному викладач, який проводить заняття, відповідає за успіх або невдачу проведення гри. Дуже важливий рівень знання ним деталей проведення гри, її складових елементів, а також уміння створити такі умови, у яких досягається максимальна зацікавленість і користь для учасників гри.

Застосування ділових ігор у процесі навчання студентів буде найбільш доцільне, якщо викладачі добре розуміють їх особливості, відмінності, тобто враховують класифікацію ділових ігор. Практика показує, що найбільш точною й корисною для організації навчання є класифікація, у якій типи ділової гри визначаються, по-перше, характером імітованої ігрової діяльності; по-друге, ступенем складності самої гри.

Відповідно до цих параметрів виділяються три типи ділових ігор.

Ситуаційні ігри. В основі такої гри лежить конкретна соціально-педагогічна ситуація, пов'язана з проблемою, що виникла, в підготовці, організації або проведенні тієї іншої спільної акції. Крім того, це може бути конфліктна ситуація між соціальним працівником і клієнтом. І, нарешті, це різноманітні ситуації, пов'язані з налагодженням педагогічно доцільних стосунків з дітьми. Особливість цього типу ігор у тому, що студенти вирішують у ході гри одне професійне завдання, ухвалюють одне рішення. Це найменш важкий тип ділової гри, який направлений на вирішення власне соціально-педагогічних завдань.

Функціональні ігри. У їх основі лежать кілька соціально педагогічних завдань різної складності. Це конструювання певних педагогічних дій, організація й проведення конкретних соціальних акцій, розвиток ініціативи й самодіяльності дітей у соціумі. У ході програвання різних форм взаємодії студенти ухвалюють рішення, пов'язані з виконанням соціальним педагогом своїх професійних обов'язків. Це ігри середнього ступеня складності. Названий тип ігор дозволяє вирішити функціональні соціально-педагогічні завдання, пов'язані зі створенням інструментарію педагогічної взаємодії, цілісної системи соціально-педагогічної роботи.

Комплексні ігри. Вони є своєрідним поєднанням вищеназваних типів їх і є моделлю взаємозв'язаних проблемних ситуацій, які будуються й повинні вирішувати в ході виконання студентами завдань з конструювання й організації різних форм і методів взаємодії з клієнтами. Це найбільш складний тип ділових ігор, максимально наближених до реальної соціально-педагогічної дійсності.

На практичних заняттях з педагогіки, теорії і практики соціальної роботи, методики і практики роботи соціального педагога всі три типи ігор можуть

використовуватися в будь-якій послідовності і з будь-якою частотою. Усе визначається темою заняття, змістом навчального матеріалу й методичним почерком викладача.

Разом з тим, враховуючи певну складність їх впровадження у навчальний процес, необхідність відповідної психологічної та інтелектуальної підготовки студентів до ігрового навчання і виходячи з накопиченого практичного досвіду, найбільш успішні результати можна отримати при поетапному введенні ділових ігор у соціально-педагогічну підготовку студентів.

СЕМІНАР № 4
ТЕМА: МЕЗОФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: показати, яке співвідношення між географічними регіонами та стихійною соціалізацією, а також, від чого залежить соціально спрямована соціалізація адміністративних регіонів; розкрити тип поселення як мезофактор соціалізації; довести, що субкультура здійснює великий вплив на процес адаптації людини в соціумі.

План

1. Регіон як мезофактор соціалізації
2. Тип поселення як мезофактор соціалізації
3. Субкультура як мезофактор соціалізації

Методичні рекомендації:

Ця тема займає особливе місце у змісті курсу. Важливо зрозуміти, що існує тісний зв'язок між стихійною, соціально спрямованою соціалізацією та географічними і адміністративними регіонами.

Запропонований матеріал допоможе сформувати уявлення про те, як сільські поселення, місто, селище є мезофакторами соціалізації.

При розкритті третього питання слід звернути увагу на ознаки субкультури, норми поведінки, взаємодії та взаємини у ній, її структуру, джерела інформації та етичні пристрасті.

Основні поняття: регіон, поселення, місто, село, селище, субкультура (просоціальної, асоціальної, антисоціальної спрямованості).

Завдання до заняття:

Завдання № 1.

Підготувати доповідь на тему „Роль урбанізації у житті суспільства та соціалізації людини”.

Завдання № 2.

Підготувати есе на тему „Вплив просоціальної дитячої (молодіжної) організації (на Ваш вибір) на соціалізацію її членів”.

Завдання № 3.

Підготувати есе на тему „Вплив асоціальної дитячої (молодіжної) організації (на Ваш вибір) на соціалізацію її членів”.

Творче завдання № 1.

Визначити позитивні та негативні аспекти впливу мезофакторів соціалізації людини.

Творче завдання № 2.

Дати порівняльний аналіз села та міста як факторів соціалізації дітей та підлітків.

Основна література

1. Алексеевко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризику : наук.-метод. посіб. / Т. Ф. Алексеевко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Запесоцкий А. С., Файн А. П. Эта непонятная молодежь. Проблемы неформальных молодежных объединений / А. С. Запесоцкий, А. П. Файн – М. : Академия, 1990. – 156 с.
3. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль., І. А. Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учебное пособие / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.
7. Омельченко Е. Молодёжные культуры и субкультуры / Е. Омельченко – М. : ВЛАДОС, 2000. – 195 с.

Додаткова література

1. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика : пособ. для педагогов / М. П. Гурьянова – М. : Смысл, 2000. – 246 с.
2. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола – К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.
3. Когай Е. А. Человек в городской среде / Е. А. Когай // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – №1. – С. 116-131.
4. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон – М. : Просвещение, 1967. – 289 с.
5. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. В. Осорина – СПб. : Прайм-Еврознак, 1999. – 182 с.

1. Регіон як мезофактор соціалізації

Регіон – частина країни, що представляє собою відносно цілісну соціально-економічну систему, яка має загальне історичне минуле, культурну і соціальну своєрідність, а також деяку спільність економічного, політичного і духовного життя.

Умовно можна виділити регіони двох видів – географічні та адміністративні.

Кожна країна і об'єктивно, географічно, і суб'єктивно, у свідомості її жителів, представляє собою сукупність територій, що розрізняються між собою, – *географічних регіонів*.

Регіони відрізняються один від одного не тільки географічним положенням, але і природно-кліматичними умовами, характером економіки, демографічними особливостями населення, культурними традиціями та рядом інших характеристик.

Регіон – це географічний простір, на якому відбувається стихійна соціалізація людини, формування, збереження і трансляція норм способу життя, збереження та розвиток (або навпаки) культурних багатств і т.д.

Поняття «регіон» має і більш вузьке тлумачення. Цим терміном прийнято позначати *адміністративні одиниці*, що утворюють державу.

Географічні регіони і стихійна соціалізація

Вплив регіональних умов на стихійну соціалізацію має різний характер і визначається рядом особливостей регіону.

Географічне розташування регіону і обумовлений цим тісний взаємозв'язок або міра його відособленості від інших частин країни може позначитися у формуванні більшого або меншого культурного і соціально-політичного ізоляціонізму в його жителів.

Природно-кліматичні особливості регіону багато в чому визначають ступінь його урбанізованості, характер економіки, кількість і міру стабільності населення, тобто опосередковано впливають на багато сторін соціалізації жителів. Але клімат здійснює і безпосередній вплив на людину, на її *здоров'я*, працездатність, психічний стан, тривалість життя. Причому цей вплив може бути неоднозначним. Так, суворі умови Сибіру, з одного боку, можуть сприяти ранньому загартовуванню організму, а з іншого – більш швидкому його «зношуванню», особливо якщо людина переїхала до Сибіру уже дорослою.

Соціально-економічні особливості регіону – це типи та характер виробництва на його території, перспективи розвитку регіону, професійний склад жителів і їхній рівень життя, економічні зв'язки з іншими регіонами.

Соціально-демографічні особливості регіону – це національний склад населення, його статевовікова структура, типи родин, міграційні процеси. Усі ці характеристики відіграють дуже важливу роль у соціалізації всіх жителів і особливо підростаючих поколінь.

Регіони розрізняються за *етнічним складом населення*. В одних значно переважає один етнос, в інших відносно рівномірно сполучаються два-три переважаючих етноси. Регіональні відмінності проявляються у властивих населенню *звичаях і прикметах, традиціях, народних святах та іграх, фольклорі, архітектурі та інтер'єрі житла*. Нерідко специфічна *мова жителів* – від використання окремих слів і виразів та незначних нюансів у вимові до істотних, що відрізняються від основної мови діалектів, і переваги національних мов у повсякденному спілкуванні. Все це накладає свій відбиток на соціалізацію людини в кожному регіоні.

Адміністративні регіони і відносно соціально спрямована соціалізація

Відносно соціально спрямована соціалізація різних вікових і соціальних категорій населення здійснюється у масштабах адміністративних регіонів (областей).

Можливості адміністративних регіонів впливати на відносно соціально спрямовану і відносно соціально контрольовану соціалізацію залежать як від **устремлень владних структур**, так і у ще більшій мірі від **рівня соціально-економічного розвитку області**. За цим показником регіони дуже відрізняються один від одного.

Вплив на відносно соціально спрямовану соціалізацію у масштабах адміністративного регіону залежить від того, наскільки законодавча і виконавча галузі влади, з огляду на об'єктивні умови, цілеспрямовано вирішують, як мінімум, кілька завдань у рамках проведеної ними **соціально-економічної політики**.

По-перше, здійснюють аналіз актуального стану справ у регіоні, а також довгострокової та середньострокової соціокультурної і господарсько-економічної перспектив регіону, основних видів існуючої та перспективної виробничої діяльності, інвестиційних проєктів; оцінку динаміки ринку праці та сфери споживання послуг різного характеру (тобто вивчають запит на кадри і рівень їхньої кваліфікації). Іншими словами, керівництво області **знає умови соціалізації в регіоні та перспективи їхньої зміни**.

По-друге, аналізують і мають відносно адекватне **уявлення про стан галузей і секторів життєдіяльності регіону, що більш-менш безпосередньо впливають на соціалізацію**: освіти, охорони здоров'я, правоохоронних органів, соціального захисту, культури, науки та ін., на підставі чого розробляють програми їхнього розвитку у взаємодії один з одним в аспекті впливу на соціалізацію.

По-третє, **проводять діагностику систем управління в регіоні і здійснюють заходи для їхнього вдосконалювання**, у тому числі і з метою впливу на соціалізацію.

Адміністративні регіони і відносно соціально контрольована соціалізація

Вплив адміністративного регіону на відносно соціально контрольовану соціалізацію (виховання) здійснюється в руслі тієї політики, що проводить у цій сфері регіональна влада.

Регіональна політика у сфері виховання включає в себе, з одного боку, адаптацію відповідно до принципу культуровідповідності до умов регіону державної політики у цій сфері. З іншого боку, вона передбачає розробку нормативних документів, виділення ресурсів, залучення різних державних і громадських організацій, підтримку виховних ініціатив, що в сукупності повинне створити необхідні та сприятливі умови для розвитку і духовно-ціннісної орієнтації жителів регіону, і в першу чергу підростаючих поколінь відповідно до інтересів людини і запитів регіонального співтовариства.

Ця політика може стати реалістичною та більш-менш ефективною, якщо **органи управління**, як мінімум, **вирішують ряд завдань**:

- знають ситуацію соціалізації в регіоні, позитивні реалії і тенденції, небезпеки для розвитку різних вікових та соціально-культурних верств населення, а також мають намір використати тією чи іншою мірою позитивні потенції, нівелювати, коректувати, компенсувати негативні потенції об'єктивних умов соціалізації в регіоні;
- інвентаризують і картографують актуальні та потенційні виховні ресурси регіону, що відповідають інфраструктурі, при цьому аналізують та оцінюють, що в них надмірне, а чого явно не вистачає;
- розробляють комплексні міжвідомчі програми та відомчі підпрограми, визначаючи в них регіональні завдання й цілі, заходи щодо створення і вдосконалення умов реалізації державних і регіональних виховних завдань і цілей;
- реалізуючи державну та регіональну політику у сфері виховання, особливу увагу звертають на використання принципу культуровідповідності виховання у визначенні його стратегії і тактики, а головне – вносять у зміст, форми, методи виховання позитивні елементи історично сформованих традицій і культури регіону;
- шукають способи стимулювання зацікавленості в роботі з підростаючими поколіннями та іншими групами населення різних організацій і соціально-професійних груп жителів регіону та способи мобілізації їхніх ресурсів;
- розробляють заходи щодо забезпечення безпеки та гарантії благополуччя підростаючих поколінь регіону в цілому та окремих категорій дітей, підлітків, юнаків і дівчат зокрема;
- передбачають заходи щодо підготовки та перепідготовки кадрів для виховних організацій усіх типів; способи залучення до виховної роботи волонтерів.

Більш-менш успішне вирішення названих вище завдань, а також їхнє усвідомлення та формулювання багато в чому залежать від рівня соціально-

культурного розвитку регіонального співтовариства жителів і його соціально-психологічного стану. Важливо, щоб завдання були адекватні їм або ненабагато випереджали те й інше.

2. Тип поселення як мезофактор соціалізації

Поселення – обмежена територія постійного місця проживання соціально-структурованої спільності людей, яка має стійку просторову організацію, що склалася у процесі більш-менш тривалого історичного розвитку.

Поселення – безпосереднє середовище життєдіяльності людей, що виконує **економічні, соціальні, культурні та інші функції**. Умови життєдіяльності, що складаються у поселенні, безпосередньо визначають ситуацію соціалізації його жителів.

Умови соціалізації людини у поселенні залежать від того, до якого типу воно належить. Звичайно виділяють сільські та міські поселення, а також селища.

Кожному із цих видів поселень властиві особливості територіальної організації, економічного укладу, соціальної структури, культурного розвитку і способу життя, які впливають на соціалізацію їхніх жителів.

СІЛЬСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ

Сільські поселення – місця зосередження населення, для яких характерний специфічний спосіб життя, що історично склався у процесі заняття жителями сільськогосподарською працею.

Для сільських поселень характерні:

- відносно мала щільність населення і стабільність його складу;
- малий ступінь розмаїтості видів трудової діяльності;
- погано розвинене соціальне обслуговування;
- майже повна відсутність установ культури та обмежені можливості для проведення дозвілля.

Реально існуючі сьогодні сільські поселення можна розглядати як мезофактор соціалізації великої частини населення нашої держави, тому що вони мають ряд типових характеристик, які в цілому можна назвати сільським способом життя.

По-перше, від своєрідності природних факторів залежать особливості житла, особливості соціальної взаємодії, складається аграрний календар, на основі якого формується святковий цикл. Сімейні цикли, що перебувають у тісному взаємозв'язку з календарною обрядовістю, таким чином, також є пов'язаними із природними. Особливості доріг і водних шляхів, задані географічними умовами, організують комунікативний та економіко-господарський простір з іншими селищами.

По-друге, ритм життя сільських жителів досить розмірений, неквапливий (крім періодів сівби, збирання врожаю і т.п.), зберігає елементи природовідповідності. Час, як правило, не розглядається ними як соціальна цінність.

По-третє, сільська праця має свої особливості: підпорядкованість ритму і циклам природи та нерівномірність трудової зайнятості протягом року; більш важкі, ніж у місті, умови праці; малі можливості для професійної мобільності жителів; більша злитість праці та побуту, непохитність і трудомісткість праці у домашньому і підсобному господарствах (так, робота на присадибних господарствах, у саду, городі займає у сільських жителів, за даними останніх досліджень, буквально півжиття – у середньому 181 день у році).

По-четверте, життя селян у великій мірі «публічне», тобто «доступне» для сусідів, а «приватність», тобто відособленість та інтимність, викликають осуд і навіть агресію оточуючих.

По-п'яте, для села характерна «відкритість» спілкування, тут відсутня анонімність. Відносна близькість у відносинах, відсутність великих соціальних і культурних відмінностей між жителями, нечисленність реальних і потенційно можливих контактів роблять спілкування селян досить тісним і охоплюючим усі сторони життя. Дружба та приятелювання диференціюються слабо, а тому емоційна глибина та інтенсивність спілкування з різними партнерами рідко мають серйозні відмінності.

Стабільність складу жителів сільських поселень, як правило, етнічна однорідність, слабка соціально-професійна і культурна диференціація, типові тісні родинні та сусідські зв'язки сприяють збереженню у життєвому укладі селян елементів традиційного способу життя сусідської громади.

Сільський спосіб життя і соціалізація

Останнім часом на території сільських поселень відзначається **поширеність таких негативних явищ**, як пияцтво, злочинство, побутове хуліганство. У селах, розташованих переважно на трасах, з'явилися нові лиха: наркоманія, дитяча безпритульність, проституція.

Завдяки територіальній обмеженості, однорідності культурного рівня жителів, тісним родинним і сусідським зв'язкам усі ці негативні явища впливають на соціалізацію усіх жителів. Ця атмосфера визначає багато в чому і соціалізуючу роль родини та школи у сільських поселеннях.

Сільська родина відіграє в житті і соціалізації своїх **членів значно більшу і трохи іншу роль**, ніж міська, оскільки в ній звичайно зосереджені і праця, і відпочинок, і найбільш значимі соціальні зв'язки людини. Так, сільські діти ідентифікують себе зі своїми батьками значно більшою мірою, ніж міські школярі. Це, мабуть, пов'язане з тим, що в селі не тільки обмежене коло спілкування, але й люди мало відрізняються один від одного за соціально-культурними характеристиками. Вплив родини йде, як правило, у тому ж напрямку, що й села у цілому, незалежно від соціально-професійного стану та освітнього рівня її членів.

Школа, тісно інтегрована у сільське життя, впливає на виховання підростаючих поколінь в основному у руслі прийнятих у сільському соціумі цінностей. У житті своїх учнів вона може грати більш істотну роль, ніж міська – своїх (хоча змістовно і якісно ця роль може бути досить примітивною). Це

пов'язане з тим, що якщо вона і не завжди єдиний центр культурного життя, то майже завжди – єдина виховна установа в поселенні.

Особливо потрібно відзначити, що у школярів, які живуть у маленьких селах, звичайно виникає своєрідне почуття «місцевого патріотизму», відособленість стосовно дітей з інших сіл. У школах, де вчать діти з різних сіл, як правило, досить слабкі контакти між учнями в класах; набагато важливіші міжвікові контакти живучих в одному селі. Більш того, нерідко місцеві норми пропонують конфронтацію школярів з різних сіл, що періодично виливається у відкриті зіткнення, конфлікти, бійки.

Особливу роль у соціалізації сільських жителів відіграє **постійно зростаючий вплив міста на село**. По-перше, засоби масової комунікації завдяки широкому проникненню у побут села радіо, кіно, телебачення демонструють зразки міського способу життя, рекламують предмети тривалого користування, стандарти моди та інші елементи і риси життя у місті.

Частина жителів сіл, розташованих неподалік від міст, у них працюють, хоча продовжують жити у селі і не планують зміни місця проживання. Вплив іде і через сільську молодь, що виїхала на навчання або роботу у прилеглі міста, але на вихідні та свята приїжджає додому.

Все це впливає на соціально-психологічну атмосферу села, позначається на формуванні життєвих стандартів та устремлінь сільських дітей, підлітків, юнаків, дівчат, а також і дорослих, на їхньому кругозорі, нормах, цінностях. Відбувається певне переакцентування цінностей життя між реальними цінностями, доступними для реалізації в умовах села, і цінностями, властивими місту, які можуть бути для сільського жителя лише цінністю-еталоном, цінністю-мірією, а іноді можуть стати і стають стимулом для переїзду до міста.

У сучасних сільських поселеннях під впливом тих умов соціалізації, про які йшла мова вище, умовно говорячи, формуються два типи особистості:

- особистість, орієнтована на сільський спосіб життя, яка має позитивне ставлення до села;
- особистість, урбаністично орієнтована, з негативним ставленням до села і сільського способу життя (ті, хто при можливості зволів би жити в місті).

МІСТО ЯК МЕЗОФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Місто – вид поселення, для якого характерні: концентрація великої кількості жителів і висока щільність населення на обмеженій території; високий ступінь розмаїтості людської життєдіяльності (як у трудовий, так і у позапрофесійній сферах); диференційовані соціально-професійна і, як правило, етнічна структури населення.

Міста можна типізувати за рядом параметрів.

За величиною: малі (до 50 тис. жителів), середні (до 100 тис.), великі (до 250 тис.), крупні (до 500 тис.), найкрупніші (до 1 млн.), гіганти (понад 1 млн.).

За переважними функціями: промислові; адміністративно-індустріальні; адміністративно-культурно-індустріальні; портові з розвинутою промисловістю

та культурною і адміністративною сферами і спеціалізовані; курортні; поліфункціональні мегаполіси.

За тривалістю існування: древні (більше 500 років); старі (100-500 років); нові (менш 100 років).

За складом жителів (за співвідношенням статевовікових, соціально-професійних та етнічних груп населення): «молоді», «старі»; соціально-диференційовані у великій мірі та слабо диференційовані; моноетнічні, із двома-трьома переважними етнічними групами, поліетнічні; за стабільністю населення – співвідношенням корінних жителів і мігрантів із сільських поселень, інших міст і регіонів.

Місто має ряд характеристик, які створюють специфічні умови соціалізації його жителів, особливо підростаючих поколінь.

По-перше, сучасне місто – **осередок людських ресурсів**, що володіють чисельними варіативними особливостями (генетичними, психофізичними, соціокультурними та іншими), і, відповідно, осередок людського потенціалу (фізичного, психологічного, інтелектуального, емоційного, соціального та іншого).

По-друге, сучасне місто об'єктивно – **зосередження культури**: матеріальної (архітектура, промисловість, транспорт, пам'ятники матеріальної культури), духовної (освіченість жителів, установи культури, навчальні заклади, пам'ятники духовної культури та ін.). Завдяки цьому, а також кількості і різноманіттю шарів і груп населення місто – осередок позитивної інформації, потенційно доступної його жителям.

По-третє, сучасне місто – **осередок контркультури**: політичного та інших видів екстремізму; квазірелігійних об'єднань; кримінальних структур і груп. У середніх і великих містах спостерігаються усі види девіантної поведінки; велика кількість неблагополучних родин із криміногенним потенціалом; є більш-менш велика кількість споживачів наркотичних і токсичних засобів (особливо серед молоді); поширені проституція та захоплення азартними іграми; спостерігається більш-менш масове залучення різних груп жителів до дрібної комерції, реально або потенційно криміналізованої. Ці обставини впливають на життя усіх вікових груп: для молодших – як спокуса, погроза, можливість девіантного самоствердження; для старших – як такі, що потребують вироблення власного ставлення до них, прийомів запобігання та захисту від небезпек, викликаних цими обставинами.

По-четверте, найважливішою характеристикою міста як фактора соціалізації є **специфічний міський спосіб життя**.

Міський спосіб життя містить у собі наступні основні ознаки:

- перевага анонімних, ділових, короткочасних, часткових і поверхневих контактів у міжособистісному спілкуванні, але в той же час – висока міра вибірковості в емоційних прихильностях;
- висока суб'єктивно-емоційна значимість родини для її членів, але в той же час поширеність інтенсивного позасімейного спілкування;

- невелика значимість територіальних спільнот жителів, в основному слабо розвинені, вибірккові, функціонально обумовлені сусідські зв'язки;
- різноманіття стилів життя, культурних стереотипів, ціннісних орієнтацій;
- нестійкість соціального статусу міського жителя, велика соціальна мобільність;
- слабкий соціальний контроль за поведінкою людини і значна роль самоконтролю внаслідок наявності різних соціальних зв'язків та анонімності.

Місто і стихійна соціалізація

Вплив міста на людину має не тільки явний характер (образ і стиль життя міського жителя, рівень і сфери домагань, аспекти або напрямки і способи самореалізації і т.д.), але й досить глибинні, багато в чому ще не вивчені наслідки.

Екологічні умови, у яких живуть городяни, нерідко негативно позначаються на їхньому здоров'ї. Населення міст страждає від різних захворювань набагато частіше, ніж населення сільських районів. У городян частіше, ніж у жителів села реєструються хвороби нервової та ендокринної систем, злоякісні новоутворення, хвороби шкіри, уроджені пороки.

Дослідження показують, що вплив міста на розвиток людини специфічний і на психофізіологічному рівні. Так, тривалий вплив **міських шумів** викликає зміну функціонального стану не тільки з боку органів слуху, але й усього організму в цілому.

Негативний вплив на людину здійснює і так званий **стрес перенаселеності**, тобто постійне порушення почуття «особистого простору» – мінімум життєвого простору в індивіда у місті та порушення «приватності», що необхідна для задоволення базових потреб людини у самоті, у можливості контролю над середовищем свого перебування. Стрес перенаселеності веде до підвищеної нервової збудливості городян, сприяє появі саморуйнівної поведінки.

Важливий ефект соціалізації людини під впливом міста, міського способу життя – **мобільність**. Мобільність може бути розглянута як постійна потреба у новій інформації, як реакція на розмаїтість стимуляторів, які містить місто, як схильність до змін себе і свого життя (місця роботи або проживання, характеру дозвілля, соціальної групи, смаків і т.д.).

Місто різко збільшує мобільність людей уже тому, що за одиницю часу людина у місті одержує досить великий обсяг вражень, різного роду інформації. Носіями інформації є і архітектура, і планування, і транспорт, і реклама, і потік людей, і люди індивідуально, і установи, і організації, і осередки культури. Мобільність, якою володіють жителі міста, робить їх потенційними споживачами будь-якої інформації, що йде із цих джерел.

Для соціалізації городянина основне значення має те, що місто створює умови і для соціальної мобільності, як горизонтальної (зміни видів занять і груп членства в рамках одного соціального шару), так і вертикальної (переходи з одного соціального шару в інший – нагору або вниз по соціальних сходах).

Мобільність сприяє тому, що житель міста в порівнянні із сільським жителем більше підготовлений до використання нових форм і способів діяльності і пізнання, більш обережний і вправний у спілкуванні з незнайомими, більш пунктуальний і взагалі краще усвідомлює значення часу, більш підготовлений до несподіванок у повсякденних контактах, швидше міркує, краще орієнтується у навколишній дійсності, схильний до ризику та нестандартних відповідей на виклики життя. У той же час він менше прив'язаний до традицій, сім'ї, у нього менше зв'язків із сусідами, вони менш міцні і т.д.

Мобільність багато в чому визначає більшу або меншу готовність, підготовленість і прагнення городянина здійснювати вибір протягом усього життя, проявляючи при цьому суб'єктивність, більш-менш усвідомлено оцінювати наявні у нього альтернативи, самовизначаючись стосовно них.

Місто як осередок культури і контркультури, як осередок просоціальних, асоціальних та антисоціальних альтернатив, міський спосіб життя в цілому надають кожному жителю *величезний ряд різноманітних альтернатив*. Це створює потенційні можливості для індивідуального вибору в різних сферах життєдіяльності.

СЕЛИЩЕ

Селище – абсолютно або відносно територіально обмежена концентрована форма розселення людей з одного боку емансипованих від сільського способу життя, а з іншого боку – не вкорінених у міському способі життя.

У загальному виді можна назвати наступні типи селищ:

- **робітничі** – при видобувних або переробних підприємствах, а також великих залізничних станціях;
- **приміські** селища, жителі яких переважно працюють у місті;
- **селища усередині великих міст**, у яких живуть робітники одного заводу або зосереджені мігранти перших поколінь (яких називали лімітчиками);
- **переселенські**, у які «звезли» жителів сіл із зон затоплення, а також з територій закритих зон;
- **змушених переселенців і біженців** із колишніх республік СРСР, «гарячих точок» та екологічно забруднених територій.

Незважаючи на типологічні розходження селища, як правило, мають багато загального у способі життя, соціально-психологічній атмосфері, що й дозволяє розглядати їх як специфічний фактор соціалізації людини.

Селище як *поселення і не сільське, і не міське, а якесь проміжне*, середнє, створює специфічні умови для соціалізації своїх жителів. Соціалізація селищного жителя відбувається у взаємодії із системою відносин, норм, цінностей, звичаїв, традицій, які і не сільські, і не міські, і навіть не сплав традиційних сільських та урбаністичних. Усі їх (норми, відносини та ін.) навіть навряд чи можна вважати перехідними від сільських до міських. Швидше за все, у селищі людина знаходиться у рамках особливого, зовсім іншого середнього способу життя.

У селищі *немає анонімності*. Життя родини, життя кожного відкрите для навколишніх. *Низький культурний рівень* основної частини жителів визначає і змістовну сторону їхнього спілкування, – як правило, бідною інформацією, примітивно-дозвілєвого. Норми поведінки різних статовікових груп жителів досить одноманітні. У селищі життя кожного настільки залежить від норм середовища, що протиставляти себе їм практично неможливо.

Селище як вид поселення надає своїм жителям *більші можливості, ніж село, для соціальної мобільності*. Якщо це селище в місті або поруч із ним – завдяки територіальному факторові. Якщо селище іншого типу – завдяки некоріненості його жителів на землі. Але використання цих можливостей, з одного боку, ускладнюється соціально-психологічною атмосферою селища, а з іншого боку, пов'язане з індивідуальними особливостями кожної конкретної людини – жителя селища.

3. Субкультура як мезофактор соціалізації

Субкультура (від лат. sub – під і культура) – сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків і т.п.), що впливають на стиль життя і мислення певних номінальних і реальних груп людей і дозволяють їм усвідомити та затвердити себе в якості «ми», відмінного від «вони» (інших представників соціуму).

Субкультура – це автономне, відносно цілісне утворення. Вона містить у собі ряд більш-менш яскраво виражених ознак:

- специфічний набір ціннісних орієнтацій, норм поведінки, взаємодії та взаємин її носіїв;
- статусну структуру в реальних групах;
- ієрархію переважних джерел інформації;
- своєрідні захоплення, смаки;
- способи вільного проведення часу;
- жаргон;
- фольклор та ін.

Базою формування тієї або іншої субкультури можуть бути певні **номінальні групи** – статові, вікові, соціальні та професійні верстви населення, сексуальні меншини, масові неформальні течії (феміністки, екологісти та ін.), кримінальні шари, аматори певних занять (мисливці, картярі, колекціонери та ін.).

У підлітково-юнацькій субкультурі є особливості, властиві її носіям, що проживають у тих або інших регіонах, у сільських поселеннях, у містах залежно від їхнього типу та величини, у селищах.

Крім того, переважно у містах-гігантах і мегаполісах сформувалися досить автономні субкультури хіппі, панків, металістів, реперів, футбольних фанатів, рокерів, байкерів і ряд інших. Носії цих субкультур нечисленні. Однак помітне зовнішнє оформлення і досить екстравагантна поведінка носіїв цих субкультур приводять до того, що вони – помітне явище переважно у дуже великих містах

(якщо ж які-небудь із цих субкультур з'являються в невеликих містах, то їхні носії можуть стати об'єктами цькування).

Ознаки субкультури

1. Ціннісні орієнтації носіїв тієї або іншої субкультури визначаються соціальною практикою суспільства і його цінностями, інтерпретованими та трансформованими відповідно до характеру субкультури (просоціального, асоціального, антисоціального), віковими та іншими специфічними потребами, прагненнями і проблемами її носіїв.

2. Норми поведінки, взаємодії та взаємин, властивих субкультурам, істотно розрізняються за змістом, сферами і мірою їхнього регулятивного впливу.

У **просоціальних субкультурах** норми змістовно в основному не суперечать суспільним нормам, а доповнюють і/або трансформують їх, відбиваючи специфічні умови життя і ціннісні орієнтації носіїв субкультури.

В **асоціальних субкультурах** залежно від умов життя та ціннісних орієнтацій їхніх носіїв присутні більш-менш трансформовані суспільні і частково антигромадські норми, а також норми, специфічні для конкретної субкультури.

В **антисоціальних субкультурах** норми, як правило, прямо протилежні суспільним, а крім того, досить чітко діляться на норми, прийняті у взаємодії із «своїми» та «чужими».

Характер субкультури визначає й те, у яких сферах життя поведінка, взаємодія і взаємини її носіїв регулюються субкультурними нормами, а також міру настійності і ефективності регуляції. В антисоціальних, як правило, досить закритих субкультурах, нормативна регуляція тверда і охоплює практично усе життя їхніх носіїв. У багатьох асоціальних і у ряді просоціальних субкультурах регуляція може охоплювати лише ті сфери життя, які конституують дану субкультуру, а міра імперативності регуляції залежить від ступеня відособленості груп її носіїв.

3. Статусна структура існує в реальних (контактних) групах носіїв тієї або іншої субкультури.

Статус у цьому випадку – положення людини у системі міжособистісних відносин тієї або іншої групи, обумовлене її досягненнями у значимій для неї життєдіяльності, репутацією, авторитетом, престижем, впливом.

Ступінь твердості статусної структури у групах пов'язана з характером субкультури, властивими її носіям ціннісними орієнтаціями і нормами. У закритих субкультурах статусна структура здобуває крайній ступінь твердості, визначаючи не тільки положення в ній її членів, але багато в чому і їхнє життя і долю в цілому.

Неформальні групи, що мають антисоціальну спрямованість, створюють для своїх членів лише ілюзію добровільності і свободи. Насправді ними звичайно керують лідери яскраво вираженого авторитарного (самовладного) складу, що прагнуть придушити усіх інших членів. Така група своїми нормами, змістом життєдіяльності та стилем взаємин перетворює своїх членів у маріонеток,

позбавляючи їх права на вибір, на інакомислення, а нерідко і права виходу із групи.

Слід зазначити, що статусна структура є і у деяких номінальних субкультурних групах, як просоціальних (наприклад, у шоу-співтоваристві), так і в антисоціальних («злочинці в законі» у кримінальній субкультурі).

4. Джерела інформації, що використовуються носіями субкультури, хоча й можуть істотно розрізнятися за їхнім видом, мають ієрархію, що практично збігається у субкультурах різного характеру. Звичайно ця ієрархія виглядає в такий спосіб: канали міжособистісної комунікації, телевізійні програми, радіоканали, газети, журнали, сайти в Інтернеті, розраховані на носіїв конкретної субкультури; переважно певні програми або передачі радіо й телебачення, конкретні рубрики газет і журналів, що представляють інтерес для носіїв даної субкультури.

Інформація, одержувана із цих джерел, відібрана, трансформована і сприйнята відповідно до характерних для субкультури ціннісних орієнтацій, багато в чому визначає зміст спілкування її носіїв.

5. Естетичні пристрасті. У кожній субкультурі можна виявити більш-менш яскраво виражені загальні для її носіїв захоплення, смаки, способи вільного проведення часу, які визначаються їх віковими та соціокультурними особливостями, умовами їхнього життя та наявними в них можливостями. На те, як проявляються ті або інші особливості та реалізуються можливості носіїв субкультури, особливий вплив здійснює мода як соціально-психологічне і культурно-економічне явище.

Мода – форма соціальної регуляції, що відбиває періодичну зміну зразків масової поведінки, що дає більш-менш адекватне зовнішнє «оформлення» постійно мінливому змісту життя.

Найбільш явно мода проявляється в одязі, оформленні зовнішності (зачіска, макіяж, татуювання, пірсинг і т.п.), танцях, манері поведінки, мові, музичних та інших естетичних пристрастях, побутових виробках.

Мода – одна із знакових систем, за допомогою якої відбуваються міжособистісна та міжгрупова комунікації, а також специфічний засіб залучення людини до соціального і культурного досвіду.

Мода легко поширюється від однієї соціальної групи до іншої, перетерплюючи при цьому більш-менш значні трансформації, що залежать від характеру того середовища, у якому вона функціонує (статевовікового та соціокультурного складу, ціннісних орієнтацій, умов життя та ін.), і у зв'язку з цим можна говорити про моди тих або інших субкультур.

6. Вільне проведення часу носіїв тієї або іншої субкультури має більш-менш явні особливості залежно від міри її оформленості. Вільне проведення часу може включати заняття певними видами діяльності: полювання, рибальство, колекціонування, проведення дозвілля у закритих клубах, у кінотеатрах, в Інтернеті, заняття картингом, дельтапланеризмом, гірськими лижами, ігри (рухливі, комп'ютерні, карткові і т.д.).

7. **Жаргон** – своєрідний діалект, що відрізняє носіїв певної субкультури. Лексичний склад жаргону звичайно досить рухливий, непостійний. Слова з'являються, зникають, перекручуються, «схрещуються». Протягом певного часу, як правило, відносно короткого, жаргон багато в чому обновляється. У рамках жаргону відбувається постійне поповнення синонімічних рядів і заміщення їхніх елементів.

8. **Фольклор**. У багатьох субкультурах народжується та існує свій **фольклор** – комплекс словесних, музичних, образотворчих видів творчості.

Словесний вид творчості містить у собі різні перекази з історії співтовариства носіїв субкультури, про життя та «діяння» її легендарних представників, специфічні за змістом віршовані та прозаїчні добутки, анекдоти, а в дитячій субкультурі – лічилки, дразнилки, страшилки.

Музичний фольклор – це, як правило, пісні, що виражають певне світосприймання та ставлення до оточуючих, почуття та прагнення, особливості стилю життя та мислення, що відбивають і пропагують цінності і норми субкультури, що розповідають про які-небудь реальні або міфічні події у житті її носіїв.

Серед образотворчих видів фольклорної творчості варто виділити **граффіті**. Термін «граффіті» походить від італійського «graffito» та означає «проводити лінії», «писати карлечками», «видряпувати». Він позначає будь-який недозволений напис, знак, зроблений будь-яким способом (крейдою, ручками та олівцями, маркерами, фарбою, видряпаних і вибитих) на об'єктах суспільної та приватної власності (на стінах будинків, заборах, у транспорті, ліфтах, на сходах, на партах і навіть на пам'ятниках культури). Граффіті – засіб твердження групової ідентичності носіїв субкультури (написання імен рок-ідолів, назв спортивних команд і т.д.), протест проти соціальних і культурних норм (зображення заборонених слів і символів, певні заклики і т.д.), відбиття злісних реакцій на конкретних людей та етнічні групи.

Субкультурному фольклору притаманні специфічні ознаки будь-якого фольклору – колективність творчого процесу, традиційність, нефіксовані форми передачі добутків від покоління до покоління і від одних носіїв субкультури до інших, варіативність форми та змісту.

Субкультура і стихійна соціалізація

Вплив субкультури на стихійну соціалізацію людини особливо у підлітковому і юнацькому віці дуже сильний, що дозволяє розглядати його як специфічний механізм соціалізації, який умовно можна назвати стилізованим механізмом.

Однак одразу необхідно відзначити, що субкультура впливає на соціалізацію людини остільки і у такій мірі, оскільки і якою мірою групи, які є її носіями, **референтні** (значимі) для неї. Чим у більшій мірі людина співвідносить свої цінності та норми з нормами і цінностями референтної групи – носительки конкретної субкультури, тим ефективніше вона на неї впливає.

В залежності від характеру тієї або іншої субкультури і віку її носіїв її вплив на стихійну соціалізацію людини може бути більш-менш значним.

Маючи більш-менш явні особливості, ціннісні орієнтації субкультури **впливають на самоусвідомлення та самовизначення їх носіїв**, на вибір сфер і способів самореалізації і т.п. Залежно від характеру (просоціального, асоціального, антисоціального) і специфіки субкультури цей вплив може бути позитивним або негативним (аж до формування кримінальних норм і цінностей і саморуйнівних способів самореалізації).

Вплив субкультури на стихійну соціалізацію пов'язаний з тим, що субкультура, будучи об'єктом ідентифікації людини, є одним із способів її відокремлення у суспільстві (хоча одночасно і пристосування до нього), тобто стає одним із шаблів **автономізації**, що й визначає її вплив на самосвідомість людини, її самоповагу та самоприйняття.

Субкультура допомагає людині відчувати себе прийнятою собі подібними та пом'якшує почуття самотності або рятує від нього. У той же час входження до субкультурної спільності дозволяє пристосовуватися до соціуму не прямо, а через відповідний фільтр цінностей, норм, пристрастей, а також відокремлюватися у суспільстві не індивідуально, а у складі «своїх», що психологічно комфортніше і простіше.

Найбільш явно психотерапевтичні можливості проявляються у підлітково-юнацьких субкультурах. Особливу роль у цьому відіграють жаргон, естетичні пристрасті, фольклор.

Так, за допомогою жаргону підлітки, юнаки та дівчата компенсують емоційну та «словникову» неможливість виразити свої емоції, почуття, реакції, переживання. Жаргон дає можливість виражати емоції, що рвуться назовні, почуття не в загальноприйнятій лексиці (вона сприймається як занадто «висока»), а в низьких словах і виразах, через багатозначність багатьох жаргонізмів і т.д.

Інший приклад – музика. Завдяки своїй експресивності, зв'язку з рухом і ритмом музика дозволяє молодим людям пережити, виразити, оформити свої емоції, неясні почуття та відчуття, які неможливо передати словами, що так важливо у цьому віці.

У цілому вплив субкультури на стихійну соціалізацію молоді, особливо до границь зрілості, визначається тим, що наявність варіативних субкультур у рамках молодіжної субкультури створює можливість для підлітків, юнацтва, молоді зовнішнього та внутрішнього діалогів, змістом яких стають різні логіки та стилі мислення, стратегії поведінки, стилі життя та ін.

У процесі цих діалогів «приміряються», формуються, міняються імідж (створений костюмом, зачіскою, біжутерією, макіяжем та ін.), поведінка (норми, манери, ходи, пози, жести та ін.) і інші характеристики носіїв субкультури.

Субкультура і відносно соціально контрольована соціалізація

Субкультури впливають на те, як протікає виховання. Ця контрольована роль неоднозначна стосовно різних видів виховання, різних вікових груп вихованців і тих або інших видів виховних організацій.

На сімейне виховання впливають ті **субкультури, у середовищі носіїв яких живе родина**, а також **носіями яких є старші та молодші члени родини**. Цей вплив проявляється, з одного боку, у тому, що цінності, норми взаємодії та поведінки, часом і інші ознаки субкультури, носіями якої є старші члени родини, можуть усвідомлено культивуватися ними у процесі сімейного виховання. З іншого боку, оскільки старші та молодші члени родини є носіями різних субкультур, остільки в сімейному вихованні можуть виникати конфлікти із приводу цінностей, а ще частіше – більш явних субкультурних ознак (жаргону, естетичних пристрастей та ін.).

У соціальному вихованні роль субкультур проявляється, по-перше, у тому, що **вихователі і вихованці належать до різних субкультур** і, відповідно, у них різні стилі життя, що накладає відбиток на їхню взаємодію, взаєморозуміння, взаємоприйняття.

По-друге, на соціальне виховання впливають **особливості субкультур, характерні для того середовища, у якому функціонує та або інша виховна організація**.

По-третє, у процесі соціального виховання **вихователі зіштовхуються**, поряд із загальною для всіх підлітків, юнаків і дівчат субкультурою, **із цілим рядом її різновидів**. Саме у підлітковому і ранньому юнацькому віці відбувається диференціація субкультур у рамках загальної субкультури на просоціальні, асоціальні та антисоціальні, тому що у цьому віці частина дітей входить у кримінальні угруповання, втягується у тоталітарні секти, у різні неформальні рухи і т.д. У зв'язку з цим вихователям корисно мати уявлення про особливості тих субкультур, з якими зіштовхуються їхні вихованці, і про характерні риси підлітково-юнацької субкультури.

По-четверте, у процесі організації життєдіяльності виховних організацій **педагогам корисно мати на увазі та враховувати позитивні та негативні особливості дитячої і особливо підлітково-юнацької субкультури**.

В ідеалі у кожній виховній організації педагогам корисно прагнути до створення своєрідної субкультури, що, з одного боку, інтегрує ряд рис дитячої, підлітково-юнацької або молодіжної субкультури (які не мають негативного характеру), а з іншого боку – виробляє ряд позитивних цінностей, норм поведінки та взаємин.

СЕМІНАРИ № 5–6
ТЕМА: МІКРОФАКТОРИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Мета: уявити, як сім'я, сусідство впливають на соціалізацію особистості; визначити соціалізуючі функції групи однолітків та показати, в чому є їх відносна контрольованість; розкрити процес соціалізації особистості у релігійних, виховних, приватних та державних організаціях.

План

1. Сім'я як мікрофактор соціалізації.
2. Сусідство та мікросоціум як мікрофактори соціалізації.
3. Групи однолітків як мікрофактор соціалізації.
4. Організації як мікрофактор соціалізації.

Методичні рекомендації:

Вивчаючи мікрофактори соціалізації, важливо зрозуміти, що сім'я є одним з основних факторів, тому що вона забезпечує (чи ні) фізичний та емоційний розвиток людини, впливає на формування психологічної та рольової статі, формує фундаментальні ціннісні орієнтації людини.

При підготовці до другого питання слід звернути увагу на такі характеристики мікросоціуму та суспільства як: просторову (архітектурно-планувальну), функціональну та культурно-рекреаційну.

У третьому та четвертому питанні необхідно акцентувати увагу на ознаки та функції груп однолітків та організації, завдяки яким вони стають факторами соціалізації людини.

Основні поняття: сім'я, сімейне виховання, сусідство, мікросоціум, групи однолітків, колектив, виховні організації, державні та приватні організації, релігійні організації, добровільні організації, контркультурні організації.

Завдання до заняття:

Завдання № 1.

Підготувати повідомлення про одну з сучасних молодіжних субкультур.

Завдання № 2.

Підготувати повідомлення на тему: „Неформальне об'єднання підлітків: мета, завдання, напрямки діяльності” (на Ваш вибір).

Завдання № 3.

Підготувати повідомлення-роздум „Засоби релігійного виховання” (на прикладі однієї з воскресних шкіл Вашого міста).

Творче завдання № 1.

Проаналізувати компоненти виховного потенціалу сім'ї, які в більшій чи меншій мірі впливають на соціалізацію дитини.

Творче завдання № 2.

На конкретному прикладі показати, як взаємодіють сім'я та школа у процесі соціалізації учнів.

Творче завдання № 3.

Проаналізувати вплив молодіжної субкультури (на Ваш вибір) на соціалізацію молоді.

Творче завдання № 4.

Сформулювати та описати конкретний проект, який, на Вашу думку, буде сприяти ефективній соціалізації підростаючого покоління у нашій країні.

Міні-практикум № 1.

Ситуація: Батьки підлітка при відвідуванні кафе побачили, що їхній син ходить від столу до столу, прохаючи гроші.

Дати кілька можливих варіантів продовження ситуації.

Міні-практикум № 2.

Ситуація: В забезпеченій сім'ї син семикласник навчається добре, дисциплінований. Батьки почали помічати, що з дому зникають цінні речі.

Дати кілька можливих варіантів продовження ситуації.

Основна література

1. Алексеєнко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : наук.-метод. посіб. / Т. Ф. Алексеєнко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Гуров В. Н., Селюкова Л. Я. Социализация личности : социальный педагог, семья, школа / В. Н. Гуров, Л. Я. Селюкова – К. : Науковий світ, 1993. – 158 с.
3. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навчально-методичний посібник / М. П. Лукашевич – К. : Академвидав, 1998. – 308 с.
4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.
7. Титаренко В. Я. Семья и формирование личности / В. Я. Титаренко – М. : Просвещение, 1987. – 286 с.

Додаткова література

1. Антонов В. В., Медков М. М. Социология семьи / В. В. Антонов, М. М. Медков – М. : ВЛАДОС, 1996. – 186 с.
2. Бочарова В. Г., Плоткин М. М. Школьник в микрорайоне / В. Г. Бочарова, М. М. Плоткин – М. : Просвещение, 1986. – 148 с.
3. Галицкая И. А., Метлик И. В. Новые религиозные культы и школа / И. А. Галицкая, И. В. Метлик – М. : Знание, 2001. – 132 с.
4. Єленський В. Є., Перебенесюк В. П. Релігія. Церква. Молодь / В. Є. Єленський, В. П. Перебенесюк – К. : Знання, 1996. – 129 с.
5. Комаров М. С. Введение в социологию / М. С. Комаров – М. : Просвещение, 1994. – 342 с.
6. Кондратьев М. Ю. Подросток в замкнутом круге общения / М. Ю. Кондратьев – М. : ВЛАДОС, 1997. – 248 с.
7. Соціальна педагогіка : теорії і технології : підручник / За ред. І. Д. Звереві. – К. : Знання, 2006. – 258 с.

1. Сім'я як мікрофактор соціалізації

Сім'я – це мала група, заснована або на шлюбі, або на кровному спорідненні (наприклад, мати й діти), або на спільності житла і бюджету (без реєстрації шлюбу), члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою.

У наш час паралельно функціонують кілька типів сімей:

- *патріархальна*, або традиційна,
- *дітоцентристська*, або сучасна,
- *подружжя*, або постсучасна («шлюб добрих друзів», що об'єдналися для спільного устрою життя і виховання дітей, тобто дитина не розглядається як мета створення родини, а сприймається скоріше як партнер зі своїми правами і обов'язками).

Сьогодні однією з найважливіших проблем є загальне ослаблення інституту шлюбу. У сучасному суспільстві типові ранні розлучення та часті повторні шлюби, а також поширення незарєєстрованих шлюбів, велика кількість ранніх шлюбів.

У сучасній Україні великий відсоток неповних родин (як правило – мати й дитина), велика кількість родин одnodітних і таких, що складаються із двох поколінь – із батьків і дітей. Бабусі та дідусі, інші родичі, як правило, живуть окремо. У результаті батьки та діти не мають можливості повсякденно користуватися досвідом і підтримкою попереднього покоління (хоча застосування цього досвіду часто проблематичне), а крім того, зникла розмаїтість, що вносила у міжособистісні відносини літніми, сиблінгами (братами, сестрами), тітками, дядьками та іншими родичами.

Сім'я – найважливіший фактор соціалізації людини. Вона представляє собою персональне середовище життя і розвитку дітей, підлітків, юнаків, дівчат, дорослих, якість якого визначається рядом параметрів конкретної родини.

Демографічний параметр – структура родини (велика, що включає інших родичів, або нуклеарна, що включає лише батьків і дітей; повна або неповна; бездітна, одnodітна, малодітна і багатодітна).

Соціально-культурний параметр – освітній рівень членів родини, їхня участь у житті суспільства.

Соціально-економічний параметр – майнові характеристики і зайнятість членів родини на роботі.

Техніко-гігієнічний параметр – умови проживання, облагодження житла, особливості способу життя.

Сім'я є важливим фактором соціалізації не лише для дітей, а і для дорослих та людей похилого віку. Від неї багато в чому залежить те, як проходить фізичний, емоційний і соціальний розвиток людини протягом усього життя. Фізичний розвиток пов'язаний із налагодженістю та характером побуту родини. На емоційному розвитку позначаються атмосфера і відносини у родині,

те, наскільки вона здатна бути екологічною нішею для своїх членів. У процесі соціального розвитку родина відіграє велику роль у зв'язку з тим, що її схвалення, підтримка, байдужність або осуд позначаються на соціальних домаганнях людини, допомагають їй або заважають шукати виходи у складних життєвих ситуаціях, адаптуватися до обставин її життя, що змінилися, вистояти у мінливих соціальних умовах.

В цілому можна визначити наступні функції родини у процесі соціалізації.

По-перше, **сім'я забезпечує (чи ні) фізичний та емоційний розвиток людини**. У дитинстві та в ранньому дитинстві родина відіграє визначальну роль, що не може бути компенсована іншими агентами соціалізації та виховними організаціями.

По-друге, **сім'я впливає на формування психологічної статі людини і її статевої соціалізації**. Статева ідентичність містить у собі: усвідомлення індивідом своєї статевої приналежності; вироблення відповідної їй самосвідомості та стилю поведінки; формування відповідних психосексуальних установок (інтерес до іншої статі та ін.).

Міжособистісні відносини дітей з батьками і батьків між собою відіграють кардинальну роль у процесі формування психологічної статі дитини (особливо у перші три роки життя), адже саме в родині проходить незворотний процес статевої типізації, завдяки якій дитина засвоює атрибути приписуваної їй статі. Ці атрибути містять особистісні характеристики, особливості емоційних реакцій, а також різні установки і смаки, поведінкові зразки, пов'язані з мужністю або жіночністю.

По-третє, **сім'я відіграє провідну роль у розумовому розвитку дитини**, а також впливає на ставлення дітей до навчання і багато в чому визначає його успішність.

На всіх стадіях соціалізації освітній рівень родини, інтереси її членів позначаються на інтелектуальному розвитку людини, на тому, які шари культури вона засвоює, на прагненні до продовження освіти і до самоосвіти.

По-четверте, у **сім'ї формуються фундаментальні ціннісні орієнтації людини** у сферах соціальних і міжетнічних відносин, а також визначальний її стиль життя, напрямки і рівень домагань, життєві устремління, плани та способи їх досягнення.

По-п'яте, **сім'я відіграє велику роль в оволодінні людиною нормами і стилем виконання нею сімейних ролей**. Дослідження показують, що вибір чоловіка і жінки та характер спілкування в родині детерміновані атмосферою і взаєминами у батьківській родині. Батьки, які самі в дитинстві пережили недолік уваги або яким не вдалося успішно вирішити в родині свої дитячі конфлікти, як правило, не здатні встановити зі своєю дитиною тісний емоційний зв'язок.

По-шосте, **сім'ї властива функція соціально-психологічної підтримки людини**, від чого залежать її самооцінка, рівень її самоповаги, міра самоприйняття, напрямки та ефективність самореалізації.

Однак дуже великою є кількість родин, у яких діти не почувають себе захищеними. Антисоціальна атмосфера в родині – причина багатьох випадків злочинів підлітків. Відсоток важких підлітків у родинах, де процвітають егоїзм, черствість, брутальність, у десять разів вище, ніж у родинах, де відносини були турботливими, дружлюбними, поважними.

Функція соціально-психологічної підтримки в родині стосовно її дорослих членів теж досить важлива. Родина представляє собою джерело отримання любові і допомоги, необхідних для підтримки особистості серед багатьох коротких і тимчасових контактів із зовнішнім світом. Людина часто буває не в змозі впоратися зі своїми психологічними труднощами, якщо їй не вдається поділитися ними у родині.

Сімейне виховання

Виховання в родині як більш-менш осмислена дія відбувається, головним чином, стосовно дітей. Але вживають спроби виховувати один одного і чоловік та жінка (особливо в перші роки сімейного життя), на яких, у свою чергу, нерідко прагнуть впливати їхні батьки (свекрухи, тещі, свекри, тесті).

Обмежимося, однак, короткою характеристикою **сімейного виховання** дітей як більш-менш усвідомлюваних зусиль по вирішенню дітей, що вживаються старшими членами родини, які спрямовані на те, щоб молодші члени родини відповідали наявним у старших уявленням про те, якою повинна бути і стати дитина, підліток, юнак, дівчина.

Зміст, характер і результати сімейного виховання залежать від ряду характеристик родини, у першу чергу від тих особистісних ресурсів, які в ній є.

Особистісні ресурси, з одного боку, визначаються складом родини (наявність обох батьків або одного з них, сиблінгів – братів або сестер, близьких родичів, включених у сімейне життя), а з іншого боку (і головним чином) – такими характеристиками старших членів родини, як стан здоров'я, характер, рівень і вид освіти, індивідуальні захоплення, смаки, ціннісні орієнтації, соціальні установки, рівень домагань та ін.

Особистісні ресурси впливають на цілі і стиль сімейного виховання.

Цілі виховання в родині можуть бути досить різними за спектром, змістом і за характером.

Так, **спектр** цілей сімейного виховання містить у собі прищеплювання молодшим гігієнічних навичок, побутових умінь; культури спілкування; фізичний, інтелектуальний, експресивний, особистісний розвиток; культивування окремих здібностей (у яких-небудь видах спорту, мистецтва, галузі знання); підготовку до певної професії або сфери діяльності.

За **змістом** цілі можуть бути виключно інструментальними, спрямованими на досягнення конкретних результатів, або доповнюватися певними духовно-ціннісними складовими. Характер цілей сімейного виховання не обов'язково відповідає суспільно схвалюваним установкам (у родині, наприклад, можуть свідомо культивувати індивідуалізм, твердість, нетерпимість і т.п.).

Найважливішою характеристикою родини є *стиль виховання* в ній, тобто типова для старших система прийомів і характер взаємодії з молодшими. Залежно від міри його «жорсткості-м'якості» стиль може бути визначений як авторитарний або демократичний з можливістю проміжних варіантів.

Авторитарний (владний) стиль характеризується прагненням старших максимально підкорити своєму впливу молодших, припиняти їхню ініціативу, жорстко домагатися виконання своїх вимог, повністю контролювати їхню поведінку, інтереси і навіть бажання. Це досягається за допомогою постійного контролю за життям молодших і покарань. Такий стиль, з одного боку, дисциплінує молодших і формує в них бажані для старших установки й навички поведінки, з іншого боку, може викликати в них відчуження від старших, ворожість стосовно оточуючих, протест і агресію найчастіше разом з апатією та пасивністю.

Демократичний стиль характеризується прагненням старших встановити теплі стосунки з молодшими, залучати їх до вирішення сімейних проблем, заохочувати ініціативу і самостійність. Старші, встановлюючи правила і більш-менш твердо впроваджуючи їх у життя, не вважають себе непогрішними і пояснюють мотиви своїх вимог, заохочують їхнє обговорення молодшими; у молодших цінується як слухняність, так і незалежність. Довіра до молодших в принципі відрізняє тип контролю за ними у порівнянні з авторитарним стилем виховання, робить основними засобами виховання схвалення і заохочення. Такий стиль сприяє вихованню самостійності, відповідальності, активності, дружельності, терпимості.

У реальності авторитарний і демократичний стилі виховання в чистому виді зустрічаються не так часто. Звичайно в родинах практикуються компромісні варіанти, які ближче до одного або іншого полюсу. Крім того, старші члени родини можуть реалізовувати різні стилі виховання (наприклад, батько – більш авторитарний, мати – демократична).

Певну роль у сімейному вихованні відіграють *матеріальні ресурси*: прибуток на кожного члена родини, витрати на виховання, продумане харчування, наявність у молодших персональної території у помешканні (окремої кімнати, «кутка», своїх стола, шафи та ін.), гардеробу, ігор та іграшок, домашньої бібліотеки, періодичних видань, аудіо- і відеоапаратури, комп'ютера, необхідних для задоволення різних інтересів предметів (музичних інструментів; спортивного інвентарю).

2. Сусідство та мікросоціум як мікрофактори соціалізації

Мікросоціум – це діюча на певній території спільність, що включає в себе сім'ю, групи однолітків, різні суспільні, державні, релігійні, приватні, виховні та контркультурні організації, а також різні неформальні групи жителів.

Сусідство представляє собою певну близько територіально проживаючу групу людей (в одному під'їзді, в одному будинку, в індивідуальних будинках, що знаходяться поруч). Цю спільність характеризують міжособистісні зв'язки,

певне ставлення до місця свого проживання (як до «своєї» або «нічиєї» території), часом деякі загальні цілі та спільна діяльність (турбота про порядок і т.п.).

У невеликих сільських поселеннях і селищах мікросоціум і сусідство практично збігаються. Але у великих сільських поселеннях і селищах, а також у містах вони диференціюються і об'єктивно, і суб'єктивно (у сприйнятті жителів).

Мікросоціум має ряд характеристик.

Просторові характеристики конкретного мікросоціуму: у місті той або інший мікрорайон може розташовуватися у центрі, на окраїні, у серединній зоні та по-різному бути пов'язаним з іншими частинами міста; село або селище можуть бути більш-менш ізольованими і віддаленими від інших поселень.

Із просторовими тісно пов'язані **архітектурно-планувальні особливості** мікросоціуму: історично сформована або індустріальна забудова, співвідношення малоповерхової і висотної забудови, відкритість-замкнутість, наявність, кількість і якість малих архітектурних форм і т.д.

Від цих характеристик залежить **функціональна структура** простору мікросоціуму: наявність або відсутність місць для ігор дітей і підлітків, можливостей для проведення вільного часу невеликих груп людей того або іншого віку, сприйняття жителями простору як напівприватного або абсолютно безособового і т.д.

Важливою характеристикою мікросоціуму можна вважати його **благоустрій** і розвиненість комунального господарства на його території, а також наявність сфери обслуговування і її якість.

Вплив мікросоціуму на соціалізацію людини багато в чому залежить від його **культурно-рекреаційних можливостей** – наявності і якості роботи навчально-виховних установ, кінотеатрів, клубів, спортзалів, басейнів, музеїв, бібліотек і т.п.

Найважливішою характеристикою мікросоціуму як мікрофактору соціалізації варто вважати **демографічну**, тобто склад його жителів: їхню етнічну приналежність, її однорідність або неоднорідність; соціально-професійний склад і ступінь його диференційованості; особливості статеворольового складу; склад родин.

Вплив мікросоціуму на процес соціалізації особистості залежить від об'єктивних характеристик мікросоціуму в цілому і особливостей найближчого сусідського оточення, а також від суб'єктивних характеристик самої людини.

Сусідство і стихійна соціалізація

Сусідство відіграє ту або іншу роль у стихійній соціалізації людини залежно від її віку, соціально-культурного статусу, виду й розміру поселення, у якому вона живе. До певного віку сусідство – не тільки середовище життєдіяльності, але й потужний фактор соціалізації. Потім, з віком, для великої частини людей сусідство усе більше й більше втрачає соціалізуючу роль, залишаючись лише місцем проживання.

Діти досить інтенсивно спілкуються із сусідами-однолітками. Для них це спілкування – вихід за рамки родини, засвоєння нових соціальних ролей, придбання нового соціального досвіду, можливість пристосування до соціуму.

Сусідські відносини дорослих у місті розвинені слабо, більш персоналізовані, ніж у сільських поселеннях (у яких більш солідарні, недиференційовані відносини). Характер, зміст, інтенсивність сусідських відносин залежать від віку жителів, демографічного складу родин, соціально-культурної однорідності-неоднорідності сусідів.

У середніх і великих містах якісні міжособистісні зв'язки, включеність у сусідство є потребою, а часто необхідною умовою для підтримки психічного благополуччя та здоров'я лише деяких категорій жителів: малорухомих, літніх, членів неповних і багатодітних родин, родин з маленькими дітьми, а також жителів з низьким освітнім рівнем.

Для основної маси городян сусідські зв'язки не є об'єктивно значимими. Це проявляється і в поведінковому, і в емоційному планах.

Мікросоціум і стихійна соціалізація

Найважливішою характеристикою мікросоціуму з погляду спрямованості його впливу на соціалізацію людини є сформований у ньому соціально-психологічний мікроклімат, який визначається рівнем освіти жителів, співвідношенням кількості жителів із просоціальним, асоціальним та антисоціальним стилями життя, наявністю криміногенних родин і груп, контркультурних структур, якістю роботи виховних, культурних, спортивних та інших організацій.

Мікросоціум впливає на соціалізацію людини за допомогою переважно **традиційного механізму**, коли мова йде про дітей і малоосвічені групи жителів, а також **стилізованого механізму**, вплив якого поширюється на підлітків і молодь.

Ефективність дії цих механізмів і міра впливу мікросоціуму на соціалізацію конкретної людини залежать від ступеня її включеності в життя мікросоціуму. А тут є досить істотні відмінності.

У селі й селищі практично все населення включено в життя мікросоціуму.

У містах ступінь включеності має вікові й соціально-культурні відмінності. **Діти, підлітки та чимала частина людей похилого віку** основну частину життя проводять у мікросоціумі. У ранній юності відбувається диференціація: мікросоціум залишається значимою сферою життя для менш освіченої частини населення, а більш освічена в його житті практично не бере участі. Відповідно і його вплив на ці групи розрізняється досить істотно.

Міра сприятливості того або іншого мікросоціуму для соціалізації його жителів визначається рядом обставин.

По-перше, **рівнем стресу**, що залежить від шуму, забруднення, перенаселеності, перенасиченості середовища проживання різними імпульсами.

По-друге, від **можливостей для задоволення людиною її потреб**, що створює або не створює в неї почуття задоволеності.

По-третє, від того, які *можливості* є в мікросоціумі *для вирішення вікових завдань розвитку* його жителів.

По-четверте, від того, як *жителі сприймають рішення про розвиток свого середовища перебування* та у якому ступені вони беруть участь у прийнятті таких рішень.

Відносно соціально контрольована соціалізація у мікросоціумі

Відносно соціально контрольована соціалізація (виховання) у мікросоціумі здійснюється в декількох напрямках.

По-перше, вона здійснюється **рядом груп та організацій**, територіально розташованих у мікросоціумі:

- тими родинами, у яких реалізується не тільки стихійна соціалізація, але й сімейне виховання;
- релігійними організаціями, у діяльність яких включене планомірне релігійне виховання;
- тими державними, суспільними та приватними організаціями, які приділяють спеціальну увагу вихованню своїх членів і співробітників;
- дитячими і юнацькими громадськими організаціями;
- контркультурними організаціями, у яких відбувається диссоціальне виховання.

По-друге, відносно соціально контрольовану соціалізацію окремих вікових і/або соціокультурних категорій жителів мікросоціуму може здійснювати **спеціально створена для цього муніципальна або громадська служба**, що має бюджет, штат фахівців і волонтерів, програму й методики роботи з людьми. Вона реалізує свої функції в діяльності різних установ: соціально-педагогічного центра, центра соціально-психологічної допомоги і т.п. Найбільш загальними функціями служби можна вважати наступні:

- діагностику ситуації у мікросоціумі, визначення за результатами цієї діагностики програми екстрених і середньострокових необхідних дій;
- розвиток культурно-дозвіллевої інфраструктури мікросоціуму;
- стимулювання, підтримку та розвиток дитячих, молодіжних і дорослих ініціатив щодо створення клубних об'єднань і самодіяльних груп та організацій;
- надання юридичної, медико-психологічної, соціально-педагогічної допомоги тим, хто її потребує;
- профілактику і допомогу в подоланні конфліктів різного типу та рівнів і т.д.

По-третє, відносно соціально контрольована соціалізація стає реальністю, якщо у мікросоціумі створений так званий **виховний простір** – цілеспрямовано створену систему взаємозв'язку та спільної виховної роботи виховних, культурно-просвітницьких, громадських та інших організацій, розташованих у мікросоціумі, місцевих засобів масової комунікації (кабельне телебачення, радіо, газети), робота яких ініціюється та координується фахівцями різного профілю (соціальними педагогами, соціальними працівниками, психологами та ін.).

Створення виховного простору мікросоціуму стає реальним, а його функціонування та розвиток ефективним і довгостроковим у тому випадку, якщо досить велика частина жителів виявляються його суб'єктами, тобто в них виникають прагнення і можливість реалізувати в його життєдіяльності свої суб'єктивні потреби, інтереси, особистісні ресурси.

3. Групи однолітків як мікрофактор соціалізації

Група однолітків – це об'єднання не обов'язково людей однакового віку. У неї можуть входити люди, які хоча й відрізняються за віком на кілька років, але об'єднані системою відносин, певними загальними цінностями або ситуативними інтересами та відділяють себе від інших однолітків певними ознаками відокремлення, тобто мають «Ми-почуття».

Слід зазначити, що коли ми вживаємо поняття «вік», то не завжди усвідомлюємо його неоднозначність. Треба розрізнити вік **хронологічний** – прожите даним індивідом число років; **фізіологічний** – ступінь фізичного розвитку людини; **психологічний** – ступінь духовного розвитку; **педагогічний** – ступінь оволодіння культурою даного суспільства; **розумовий** – вимірюваний за допомогою певного набору тестів; **психосексуальний** вік – рівень еротичних інтересів і поведінки, який може й не відповідати рівню індивідуальної фізіологічної статевої зрілості; **рекреаційний** – ступінь відповідності способів проведення дозвілля тому, що типово для даної вікової групи. Ці віки нерідко не збігаються у конкретної людини, що не свідчить, як правило, про відхилення в її розвитку.

Останнє важливо мати на увазі, говорячи надалі про групи однолітків, тому що в одній групі можуть об'єднатися люди одного хронологічного віку, у яких збігаються суб'єктивно значимі для них інші вікові характеристики. Але у групу можуть об'єднатися люди з різним хронологічним віком, але співпадаючими розумовим або психологічним, або психосексуальним, або рекреативним, або декількома з перерахованих віків.

Групи однолітків можна класифікувати за кількома автономними параметрами.

За соціально-психологічним статусом вони діляться на групи приналежності, у яких людина входить реально (шкільний клас, спортивна секція, клуб або компанія приятелів), і референтні групи, на які людина подумки орієнтується та з думкою яких співвідносить свою поведінку і самооцінку (вона може входити в таку групу, але може й не бути її членом).

За типом лідерства вони можуть бути демократичними або авторитарними.

За просторовою локалізацією вони можуть бути дворовими, квартальними, функціонувати у межах якої-небудь установи (школа, клуб, бар).

За ціннісною спрямованістю групи можуть бути просоціальними (соціально позитивними), асоціальними (соціально нейтральними) і антисоціальними.

За юридичним статусом та місцем у соціальній системі групи однолітків діляться на офіційні, тобто визнані суспільством, пов'язані з якими-небудь державними, суспільними або приватними організаціями, що мають деяку організаційну структуру і фіксоване членство, та неофіційні (неформальні), що існують самі по собі.

Групи однолітків *утворюються* найчастіше на підставі: просторової близькості їхніх членів; збігу індивідуальних інтересів; наявності ситуації, що загрожує особистому благополуччю (у тому числі у колективі, у новій організації).

Вони можуть бути досить стабільними (відомі групи, що існують по 40-50 років), тимчасовими, короткостроковими, випадково-ситуативними.

Кількісні межі групи однолітків – від двох-трьох до п'яти членів у дружніх групах, у приятельських – до семи-дев'яти, в асоціальних та антисоціальних – до кількох десятків.

У групі складаються **міжособистісні відносини** – суб'єктивно пережиті відносини між її членами. Вони об'єктивно проявляються у характері та способах взаємодії членів групи, а також у **розподілі ролей у групі**.

Характеристика **складу груп однолітків** включає такі ознаки: **віковий склад**, **статевий склад** (групи молодших підлітків частіше одностатеві, а юнаків – нерідко змішані), **соціальний склад** (тільки школярі, тільки учні ПТУ, ті й інші плюс хтось ще).

Значення групи однолітків у процесі соціалізації стабільно зростає від раннього дитинства до юності, коли це значення досягає свого максимуму, а потім з віком знижується, але не зникає навіть у старості (навіпаки, у старості роль групи однолітків може знову стати досить важливою).

Соціалізуючі функції групи однолітків

У групах однолітків соціалізація відбувається головним чином завдяки дії таких механізмів, як **стилізований і міжособистісний**, але чималу роль можуть грати і **традиційний, рефлексивний та механізм екзистенціального натиску**.

В останні десятиліття групи однолітків стали одним із найважливіших мікрофакторів соціалізації підростаючих поколінь. Їхня роль значно зросла у порівнянні з попередніми епохами, чому сприяв ряд обставин.

Урбанізація веде до того, що все більша кількість дітей, підлітків, юнаків і дівчат живуть у містах, де мають можливість спілкуватися з більшою кількістю однолітків; це спілкування, як правило, не підконтрольно дорослим. **Перетворення великої родини в малу, збільшення кількості однопітніх і неповних родин, дезорганізація родини** підвищили необхідність для молодших її членів шукати спілкування поза будинком як своєрідну компенсацію дефіциту емоційних контактів з батьками. Загальнодоступне джерело знань – **засоби масової комунікації** – сприяє тому, що підростаючі покоління стали більш однорідними за середнім рівнем освіченості і взагалі культурного розвитку. На консолідацію підлітків, юнаків і дівчат у групах однолітків істотно впливає **мода**, що задає еталони не тільки одягу й зачісок, але й усього стилю життя.

Діти, підлітки, юнаки і дівчата одночасно входять у кілька груп, спілкування в яких може мати істотні відмінності.

Неформальні групи впливають на соціалізацію дітей, підлітків, юнаків і дівчат залежно від їхнього складу, спрямованості, стилю лідерства, а головне – від міри значимості для того або іншого їхнього члена.

Соціалізуючі функції групи однолітків у дитячому, підлітковому і юнацькому віках полягають у наступному:

По-перше, група однолітків *допомагає своїм членам відокремитися у соціумі*, створюючи умови для автономізації від дорослих і батьківської родини, з одного боку, і від суспільства однолітків і вікової субкультури – з іншого.

У процесі спілкування з однолітками у дитини, а особливо у підлітків, юнаків та дівчат складаються певні погляди, або засвоюються ті або інші норми і цінності. Це відбувається внаслідок ідентифікації себе із групою і некритичним сприйняттям домінуючих у ній поглядів, відносин, норм.

По-друге, найважливішою функцією групи однолітків є *навчання* дітей, підлітків, юнаків, дівчат *статеворольовій поведінці*.

У групі однолітків пізнається, засвоюється та програвється:

- як прийнято поводитися з однолітками своєї статі;
- як прийнято поводитися з однолітками протилежної статі;
- як варто поводитися зі старшими, молодшими та дорослими залежно від своєї і їхньої статевої приналежності.

Крім того, саме у групі однолітків у підлітковому і юнацькому віці, як правило, відбувається сексуальний дебют і здобувається первісний сексуальний досвід.

Спілкування з однолітками своєї статі істотно впливає на спілкування з особами протилежної статі і виявляється дуже важливим для психосексуального розвитку взагалі, зокрема – емоційного сприйняття сфери сексуальних відносин. Розмови із приятелями та друзями (часто досить грубі) допомагають дитині, підліткові, юнаку, дівчині адаптуватися до тих змін, які відбуваються у їхньому організмі та фізичному вигляді, засвоїти та пережити у певній мірі ті хвилюючі переживання, які пов'язані із сексуальністю, що пробуджується. Неможливість виразити свої емоційні переживання, пов'язані із психосексуальним розвитком, нерідко приводить до важких душевних переживань і травм, особливо у старшому підлітковому і ранньому юнацькому віці.

По-третє, група однолітків, з одного боку, представляє собою *середовище самовизначення у актуальному житті* дітей, підлітків, юнаків, дівчат, а з іншого боку – *джерело впливу на вибір аспектів і способів їхнього самовизначення «тут і тепер»*.

У групі однолітків самовизначення в актуальному житті її членів відбувається, як мінімум, завдяки:

- освоєнню соціальних реалій конкретного мікросоціуму, поселення, етноконфесійного ареалу, регіону проживання;

- навчанню способам пристосування до соціуму та уникання його деяких реалій;
- оволодінню та використанню певних форм рекреативної поведінки.

Вплив групи на самовизначення в актуальному житті може виявитися по-різному. Так, член групи може проявляти свої інтереси і, зустрічаючи розуміння з боку приятелів, друзів, зміцнюватися у своїх схильностях. Збагачуючи один одного різною інформацією, члени групи можуть дати поштовх виникненню в одного з них інтересу до тієї сфери, на яку раніше він не звертав уваги. Але в той же час спілкування у групі може руйнувати, гасити вже наявні у дітей та підлітків інтереси, схильності. У групі однолітків можуть формуватися і соціально неприйнятні, навіть соціально небезпечні інтереси.

Досвід рекреативної поведінки, що здобувається та реалізується у групі однолітків, теж досить суперечливий. З одного боку, у позитивно орієнтованих групах рекреативне спілкування може бути не тільки змістовним, але й досить повчальним. Спілкуючись у таких групах, діти та підлітки можуть прагнути розвіяти свої сумніви, затвердитися у правоті своїх думок.

З іншого боку, у дуже багатьох групах ситуація зовсім інша. Так, у групі всі можуть бути налаштовані один до одного доброзичливо та із задоволенням проводити разом багато часу. Але їхній час убивається на спільне байдикування, смакування анекдотів і т.д. І, проте, навіть цей досвід виявляється нерідко досить корисним.

По-четверте, взаємодія у групі однолітків відіграє чималу роль **у розвитку самосвідомості людини**. Природно, що ця роль різна у зв'язку із статевовіковими, соціокультурними та індивідуальними характеристиками людини.

Досить істотно взаємодія у групі однолітків впливає на **формування образу Я** дитини, підлітка, юнака, дівчини, тому що група для них своєрідне дзеркало, що з тією або іншою мірою адекватності або перекручування відбиває їхні властивості, що проявляються у процесі взаємодії або відчуваються членами групи. Таким чином, людина одержує певну інформацію про саму себе (вона складається з результатів її дій, з реального та передбачуваного нею ставлення до неї інших людей). На основі цієї інформації в дитини, підлітка, юнака або дівчини формується певний образ самого себе. Потрапляючи у різні ситуації спілкування у групі, користуючись нормами та характеристиками, сприйнятими від її членів і із практики життя групи, діти, підлітки, юнаки і дівчата пізнають ті або інші сторони своєї особистості. Спілкуючись у групі, вони нерідко одержують про себе інформацію в оцінних термінах.

Роль групи однолітків у становленні образу Я її членів має деякі вікові особливості. Якщо молодший школяр, співвідносячи себе з однолітками, частково ще орієнтується на ті оцінки, які дає йому і його товаришам учитель, то підліток у першу чергу співвідносить себе із групою однолітків, з огляду на те, наскільки її члени схвалюють або не схвалюють певні його якості, що проявляються у справах, вчинках. Старшокласники ж пізнають себе, головним

чином, виходячи із ставлення до себе приятелів, друзів, а також порівнюючи себе з лідерами (навіть неприємними їм) або з визнаними «еталонами» у групі (ерудитами, спортсменами та ін.).

На підставі уявлення про себе, що склалося під впливом групи, діти та підлітки нерідко конструюють власну лінію поведінки, будують відносини не тільки із групою, але й з оточуючими. Перекрученість сформованого образу *Я* може привести до того, що підрастаюча людина виявляється позбавленою більш-менш чіткого уявлення про себе або це уявлення різко розходиться з її реальним образом.

По-п'яте, група однолітків – **арена самореалізації людини**, особливо у підлітковому і юнацькому віці.

У групі підрастаюча людина одержує дійсну або ілюзорну (що найчастіше не усвідомлюється) **можливість реалізувати себе** і сутнісно, і зовні.

Сутнісно – тому що у компанії однолітків вона відчуває себе рівною, прийнятною, а стало бути, цінною. Це вкрай важливе відчуття, без якого важко розлучитися з дитинством, рвати емоційну пуповину, що пов'язує з батьками. Це відчуття дозволяє вважати себе на кожному віковому етапі «уже дорослим».

У той же час у групах однолітків іде й **зовнішня реалізація** себе: бути таким, як усі, відповідати стандартам моди, поведінки. Уже молодшого підлітка починає долати неясне занепокоєння: «чи такий я, як усі?». Чим старше він стає, тим більше цей сумнів. Наявність компанії допомагає переконатися в тому, що із цим усе в порядку. (Інша справа, що вже у старшому підлітковому віці паралельно виникає інше занепокоєння: «Невже я такий, як усі?»)

По-шосте, група однолітків **відіграє провідну роль у самоствердженні людини**, особливо до настання молодості.

Сама наявність групи допомагає відчути свою потрібність комусь, упевненість у собі та своїх силах. Група – джерело високої самоповаги, тому що від неї чекають (і часто одержують) високу оцінку своїх якостей, вчинків, особистості в цілому, що набагато важливіше оцінок усіх інших людей. Той, хто не має приятелів, хоча б ілюзії дружньої компанії, відчуває своє життя неповним, себе – невдахою, свої можливості – нереалізованими.

Позитивну роль у самоствердженні група грає у тому випадку, якщо взаємодія в ній не тільки інтенсивна, але і змістовна, коли підліток, юнак або дівчина не тільки почувають себе в ній прийнятими на рівних, але й мають приятелів і друзів, коли їх позагрупові зв'язки не сприймаються товаришами та ними самими як щось далеке цій групі.

По-сьоме, взаємодія у групі однолітків може стати **стимулом самозміни людини**. Причому як позитивної – самовдосконалення, так і негативної – саморуйнівної поведінки. Остання особливо часто зустрічається у підліткових та юнацьких групах.

Стимулом до самозміни можуть стати як характер занять у групі, так і прагнення походити на її лідера. Самозміна у групі однолітків може мати глибинний характер, а може мати сугубо пристосувальний характер.

Група однолітків і відносно соціально контрольована соціалізація

Групи однолітків включені і у процес відносно соціально контрольованої соціалізації.

З одного боку, крім неформальних груп однолітків, існують і **формалізовані групи**, які складаються в організаціях різного типу (виховних, релігійних, виробничих, контркультурних і багатьох інших). Соціалізація в них має відносно контрольований характер, адже їхня життєдіяльність визначається функціями, нормами, цінностями та іншими характеристиками конкретної організації.

З іншого боку, у межах будь-якої організації складаються неформальні групи однолітків, чий вплив на соціалізацію своїх членів неідентичний впливу організації, він у більшому або меншому ступені відрізняється за засвоєваними у них нормами, стилем поведінки і т.п.

4. Організації як мікрофактор соціалізації

Організація – це об'єднання людей, створене для вирішення певних завдань і реалізації певних функцій.

Є два види організацій, які можна розглядати як мікрофактори соціалізації усіх або переважної більшості людей.

По-перше, це **виховні** організації різного типу (дитячі садки, школи, вузи та ін.). По-друге, ті **суспільні, державні та приватні організації різних типів**, у які входить або з якими так чи інакше взаємодіє людина протягом свого життя (від дитячих поліклінік до підприємств, установ та аматорських спільнот).

Зовсім інший вид організацій – **релігійні**, які є мікрофактором соціалізації не усіх, а лише послідовників тієї або іншої конфесії.

Можна виділити ще один вид – **добровільні** організації.

Особливий вид організацій – **контркультурні** (кримінального й тоталітарного типів), у які входить лише певна кількість людей. Оскільки вони формують у своїх членів антисоціальні свідомість і поведінку, остільки їх можна розглядати не як фактор соціалізації, а як фактор десоціалізації.

Ознаки організації

Організації всіх названих видів, маючи істотні ціннісно-нормативні та інші відмінності, у той же час мають ряд ознак, властивих будь-якій організації. Нижче названі лише ті ознаки, які, по-перше, є в наявності у більш-менш явному виді у кожному з виділених вище видів організацій, а по-друге, очевидно відіграють певну роль у соціалізації членів організації.

1. Наявність фіксованого членства.
2. Соціальна структура, що включає в себе формалізовану і неформалізовану підструктури.
3. Структура влади і система керування та координації.
4. Ієрархія рольових позицій у формалізованій підструктурі.
5. Поділ та опис функціональних обов'язків по всіх рольових позиціях.
6. Ієрархія статусів у неформалізованій підструктурі.

7. Канали вертикальної та горизонтальної комунікації.
8. Нормативна регуляція поведінки членів організації.
9. Система соціального контролю: нагляд, позитивні та негативні санкції (стимулювання, винагорода, примус, покарання).

Колектив

Однією із специфічних ознак організації можна вважати виникнення в ній колективу.

У найбільш загальному виді **колектив** можна визначити як формалізовану соціально-психологічну контактну групу людей, що функціонує у межах тієї або іншої організації.

Однак слід зазначити:

По-перше, особливу увагу треба звернути на визначення «контактна», тому що якщо мова йде про велику організацію – концерни, політичні партії і т.п., то вона містить у собі багато колективів, але сама таким не є.

По-друге, викликає традиційний сумнів вживання поняття «колектив» стосовно контркультурних організацій.

Колектив можна розглядати як відкриту і автономну систему. Будучи організаційно оформленою спільністю людей, він функціонує у певній мірі незалежно від організації в цілому, що робить його **відносно автономним**. У той же час колектив, будучи частиною організації, взаємодіє з іншими колективами, які входять до його складу як на формалізованому, так і на неформальному рівнях, що визначає його відкритість стосовно найближчого соціального середовища.

У будь-якому колективі складаються дві структури відносин – формалізована і неформалізована.

Формалізована структура колективу створюється його керівниками для того, щоб організаційно оформити колектив і зробити його здатним вирішувати поставлені перед ним завдання. Формалізована структура відбиває ділові відносини, у які включені усі члени колективу (перший шар структури), і відносини управління, які складаються між керівниками та іншими членами колективу (другий шар).

Неформалізована структура колективу відбиває неофіційні відносини його членів і має також два шари: міжособистісні відносини усіх членів колективу та сітка вибіркових відносин приятелювання, дружби, ворожості, ворожнечі.

Життєдіяльність колективу можна розглядати як процес програвання його членами певної соціальної ролі. Члени колективу виконують свої ролі відповідно до завдань, що стоять перед колективом, і функцій організації, у яку він входить. Крім того, рольова поведінка узгоджується зі стилем управління колективом, рольовими приписаннями й очікуваннями, що диктуються змістом життєдіяльності, характером відносин, які склалися у колективі, а також враховує можливі формальні та неформальні санкції з боку керівників та інших членів

колективу. При цьому треба розрізняти два аспекти у програнні ролі: соціальний і психологічний.

Соціальний аспект містить у собі ті ролі очікування і приписання, які диктуються життєдіяльністю колективу і недотримання яких веде до соціальних наслідків (негативних санкцій).

Психологічний аспект – це суб'єктивне трактування членом колективу своєї ролі, що може не збігатися із соціальними очікуваннями і приписаннями. Ця розбіжність може викликати негативні санкції, якщо вона проявляється у життєдіяльності, а якщо не проявляється, вона може вести до внутрішнього напруження, фрустрації. В оптимальному варіанті ця розбіжність стає основою імпровізаційності у виконанні ролі, прояву творчої індивідуальності людини (людина знаходить нетривіальні способи виконання ролі члена колективу, тобто проявляє креативність).

Життєдіяльність колективу, будучи процесом програння ролей його членами, стає базою накопичення ними соціального досвіду, ареною самореалізації і самоствердження, тобто створює можливості для соціалізації людини.

ВИХОВНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Виховні організації – це спеціально створювані державні і недержавні організації, основним завданням яких є соціальне виховання певних вікових груп населення. До них належать:

- навчально-виховні установи різного типу (дитячі ясла і садки, загальноосвітні та профільні школи, ліцеї, гімназії, кадетські корпуси, технікуми, коледжі, курси, вузи і т.д.);
- установи для дітей, підлітків, молоді з істотно ослабленим здоров'ям (спеціалізовані школи, санаторії та ін.);
- установи для обдарованих у тій або іншій сферах пізнання та видах діяльності дітей, підлітків, юнаків, дівчат (Палаці і Будинку дитячої і юнацької творчості, станції юних техніків, туристів, спортивні, музичні школи, клуби за інтересами та ін.);
- організації, що займаються соціально-культурним та іншим видами оздоровлення мікросередовища; індивідуальною і груповою опікою дітей, підлітків, юнаків, дівчат (соціально-педагогічні центри, соціально-культурні комплекси, притулки і дитячі будинки та ін.);
- установи для дітей, підлітків, юнаків, дівчат із психосоматичними і/або соціальними відхиленнями, дефектами (допоміжні освітні установи, спеціальні школи і ПТУ та ін.);
- організації, що займаються перевихованням і реабілітацією дітей і підлітків-правопорушників (закриті інтернати, виправні установи та ін.);
- дитячі і юнацькі громадські організації (піонерські, скаутські та ін.).

У всіх виховних організацій загальне завдання – виховання людини, але вирішується воно кожною з них по-різному, і роль їх не однакова.

Через систему виховних організацій суспільство і держава повинні прагнути забезпечити рівні можливості, з одного боку, для виховання усіх, а з іншого боку – для реалізації кожним своїх позитивних потреб, здібностей та інтересів.

Функції виховних організацій у процесі соціалізації

У процесі соціалізації виховні організації відіграють двояку роль.

З одного боку, саме в них здійснюються **соціальне і корекційне виховання** як відносно соціально контрольована частина соціалізації.

З іншого боку, вони, як будь-які людські спільноти, **впливають на своїх членів стихійно у процесі взаємодії членів організації**. І цей вплив за своїм характером не збігається із цінностями та нормами, що культивуються у процесі соціального і корекційного виховання.

Основними **функціями виховних організацій** у процесі соціалізації можна вважати наступні:

- залучення людини до культури суспільства;
- створення умов для індивідуального розвитку і духовно-ціннісної орієнтації;
- диференціація вихованців відповідно до їхніх особистісних ресурсів стосовно до реальної соціально-професійної структури суспільства;
- автономізація підростаючих поколінь від дорослих.

Соціалізація у виховних організаціях відбувається насамперед за допомогою **інституціонального механізму**. Взаємодіючи в різних організаціях, людина накопичує відповідні знання і досвід соціально схвалюваної поведінки. Одночасно вона здобуває досвід імітації такої поведінки, досвід щодо безконфліктного уникання виконання суспільних норм, що культивуються у виховних організаціях.

Які норми будуть засвоєні, які будуть лише імітуватися, які уникатися – залежить від характеру життєдіяльності та атмосфери тих колективів, які виникають у виховних організаціях.

Позитивна соціалізація у колективі відбувається тоді, коли життя колективу настільки насичене і привабливе, що створює можливості для задовольняючого спілкування з товаришами і викликає прагнення спілкуватися з ними. На жаль, ці умови далеко не завжди є в реальності.

Так, життя школи, табору, ПТУ нерідко нецікаве і формальне, а часом перетворюється у низку гучних і тріскучих заходів. У результаті спостерігаються зменшення ролі колективів у житті багатьох дітей (особливо в міру їхнього дорослішання), прагнення задовольнити свої інтереси і потреби, у тому числі й у спілкуванні, поза виховними організаціями.

Дуже інтенсивну роль **інституціональний механізм** соціалізації грає в літніх і зимових таборах. У таборі дитина, підліток, юнак, дівчина потрапляють у зовсім нову ситуацію. Нове оточення, нові умови життя вимагають від людини багато в чому заново будувати спілкування з людьми, інтенсивно проявляти себе, щоб знайти приятелів, друзів. У таборі життя не тільки обмежене у часі і просторі, але й дуже насичене спілкуванням у процесі досить різноманітної

взаємодії. Концентроване, різноманітне спілкування змушує проявляти в тому самому оточенні свої різні особистісні якості. Невдачі у спілкуванні у таборі компенсувати ніде. Тому, потрапивши туди, людина змушена розбиратися у самій собі, для того щоб знайти вірні шляхи до контакту з оточуючими. Не менш інтенсивно йде тут і пізнання інших людей. А поруч із цим і засвоєння норм та еталонів поведінки, а також оволодіння на практиці способами імітації цих норм та еталонів.

Поряд з інституціональним механізмом соціалізації у виховних організаціях досить ефективно проявляються *міжособистісний* і особливо *стилізований механізми*.

На процес самозміни своїх членів виховна організація впливає залежно від її побуту, змісту і форм організації життєдіяльності та взаємодії, які створюють більш-менш сприятливі можливості для розвитку людини, задоволення нею своїх позитивних потреб, здібностей та інтересів.

У відносно соціально контрольованій соціалізації виховні організації відіграють провідну роль, тому що саме в них людина у більшій або меншій мірі здобуває інституціалізовані знання, норми, досвід, тобто саме в них здійснюються соціальне і корекційне виховання.

Соціальне виховання

Соціальне виховання можна розглядати як процес відносно соціально контрольованої соціалізації, здійснюваний у спеціально створених виховних організаціях, що допомагає розвинути можливості людини, що включають її здібності, знання, зразки поведінки, цінності, відносини, позитивно цінні для суспільства, у якому вона живе.

Іншими словами, **соціальне виховання** представляє собою вирощування людини у ході планомірного створення умов для неї щодо цілеспрямованого позитивного розвитку і духовно-ціннісної орієнтації.

Ці умови створюються в ході взаємодії індивідуальних і групових (колективів) суб'єктів у трьох взаємозалежних і у той же час відносно автономних за змістом, формами, способами і стилем взаємодії процесах: організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги.

1. Організація соціального досвіду здійснюється через:

- організацію побуту і життєдіяльності формалізованих груп (колективів);
- організацію взаємодії і навчання її;
- стимулювання самодіяльності у формалізованих групах і впливу на неформальні мікрогрупи.

Соціальний досвід – у широкому значенні – це єдність різного роду вмінь і навичок, знань і способів мислення, норм і стереотипів поведінки, інтеріоризованих ціннісних установок, відбитих відчуттів і переживань, досвіду взаємодії з людьми, досвіду пристосування та відокремлення, а також самопізнання, самовизначення, самореалізації і самоствердження.

2. Освіта містить у собі:

- систематичне навчання (формальна освіта, як основна, так і додаткова);

- пропаганду і поширення культури (неформальна освіта);
- стимулювання самоосвіти.

3. Індивідуальна допомога людині реалізується через:

- сприяння у вирішенні проблем;
- створення спеціальних ситуацій у життєдіяльності виховних організацій, у яких людина захоче і зможе позитивно розкритися, реалізуватися і т.д.;
- стимулювання позитивної самооцінки.

Індивідуальна допомога – це свідомо спроба допомогти людині: придбати знання, установки і навички, необхідні для задоволення своїх позитивних потреб та інтересів і аналогічних потреб інших людей; усвідомити свої цінності, установки та вміння; розвинути самопізнання, самовизначитися, самореалізуватися і самоствердитися; розвинути розуміння і сприйнятливості стосовно себе й інших людей, до соціальних проблем; розвинути почуття причетності до групи і до соціуму.

Звичайно, міра систематичності, інтенсивності, характер, зміст, форми і способи організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги безпосередньо залежать від віку і у певній мірі від етнічної та соціокультурної приналежності вихованців. Вони також специфічні у різних виховних організаціях, співвідношення та роль яких на кожному віковому етапі різні в тому або іншому суспільстві.

Крім того, у різних типах виховних організацій і у конкретних організаціях обсяг і співвідношення окремих складових (організації соціального досвіду, освіти та індивідуальної допомоги) істотно різні. Відмінності залежать як від типу організації, так і, головним чином, від ціннісних орієнтацій, установок, які реалізують у своїй діяльності працюючи в них педагоги.

Здійснюване у процесі взаємодії соціальне виховання у різних виховних організаціях створює більш-менш сприятливі умови і можливості для оволодіння людиною необхідними з погляду суспільства соціальними, духовними та емоційними цінностями (знаннями, переконаннями, вміннями, нормами, почуттями, зразками поведінки і т.д.), а також для її позитивної самооцінки в ході пристосування до соціуму і відокремлення в ньому.

Корекційне виховання

Корекційне виховання – створення умов для пристосування до життя у соціумі, подолання або ослаблення недоліків і дефектів розвитку окремих категорій людей у спеціально створених для цього організаціях.

Корекційне виховання здійснюється у спеціальних організаціях (закритого і відкритого типу), що спеціалізуються на вихованні певних категорій людей – жертв несприятливих умов соціалізації. Це і закриті спеціалізовані інтернати, і школи-інтернати, і санаторно-лікувальні установи, і центри адаптації та реабілітації та ін.

Завдання і зміст корекційного виховання залежать від характеру і ступеня важкості аномалії в розвитку людини. У найбільш важких випадках мова може йти лише про елементарне пристосування її до життя у найближчому соціумі.

З погляду суб'єкт-суб'єктного підходу **адаптація** – це здатність людини активно взаємодіяти із соціальним середовищем і використовувати її потенціал для власного розвитку. Для цього необхідна спеціальна робота з переорієнтації ставлення людини до своєї долі. Це стає реальним, якщо в неї формуються певні соціальні установки на себе, своє дійсне і можливе майбутнє, на оточуючих, на різні сфери життєдіяльності і відносин як на потенційні сфери самореалізації.

Велику роль може зіграти навчання цілепокладанню, розкриття перед людиною позитивних, реальних конкретно для неї життєвих цілей. Дуже важливою стороною корекційного виховання стає робота з родиною і найближчим оточенням, тому що від них залежить, чи одержать підкріплення зусилля, прикладені вихователями, або, навпаки, вони будуть блокуватися.

Особливе місце займає **перевиховання**, що в ідеалі містить у собі корекцію особистісних якостей, установок, ціннісних орієнтацій ряду категорій правопорушників і адаптацію їх до просоціальної життєдіяльності. Оскільки серед правопорушників чимало людей з різними дефектами і відхиленнями у розвитку, остільки перевиховання реально лише при сполученні медичних, психологічних і педагогічних заходів.

ДЕРЖАВНІ ТА ПРИВАТНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Державні та приватні організації об'єктивно можна розглядати як фактор соціалізації людей, які входять до їх складу, хоча соціалізація не є функцією цих організацій. Вони соціалізують своїх членів органічно у процесі вирішення тих завдань, заради яких ці організації створені.

Численні державні та приватні організації можна згрупувати відповідно до завдань, для вирішення яких вони створені:

- **виробничі** – промислові, сільськогосподарські та інші підприємства, що виробляють товари;
- **виробляючі інформаційні технології**;
- **економічні** – фінансові, торговельні, посередницькі, рекламні, маркетингові та інші організації;
- **наукові** – дослідницькі центри, інститути, академії та ін.;
- **благодійні** – фонди, спільноти, піклувальні установи;
- **охорони здоров'я** – медичні, профілактичні, санаторно-курортні установи;
- **культури** – театри, музеї, кінотеатри, філармонії та ін.;
- **засоби масової комунікації** – редакції газет і журналів, телестудії, кіностудії, видавництва, радіостанції та ін.;
- **спортивні** – стадіони, басейни, професійні спортивні клуби;
- **державної влади й управління** – законодавчі, виконавчі та розпорядницькі органи загальнодержавного, регіонального та муніципального рівнів, місцевого самоврядування;
- **охорони суспільства та держави** – армія, міліція, прокуратура, суд, служба безпеки та ін.

Як мікрофактор соціалізації людини можна розглядати ті організації, у які вона входить безпосередньо: військову частину, а не армію в цілому; завод, а не холдинг, у який він може входити і т.д.

Організації і стихійна соціалізація

Державні та приватні організації впливають на соціалізацію громадян як прямо, так і опосередковано. **Прямий вплив** здійснюється на членів конкретної організації. **Непрямий** може здійснюватися на тих людей, з ким та або інша організація так чи інакше пов'язана або співпрацює, включаючи допомогу виховним організаціям, допомогу потребуючим цього людям і групам (фірма – спілці інвалідів, спортивний клуб – жителям мікрорайону та ін.).

Соціалізація членів будь-якої організації відбувається завдяки дії **інституціонального механізму**, а також **міжособистісного і стилізованого** (тому що в організації виникає відносно самостійна субкультура, а її члени є носіями більш широких субкультур – професійної, вікової та ін.).

Державні та приватні організації виконують певні функції у процесі соціалізації, як властиві кожній з них, так і специфічні. До **універсальних функцій** можна віднести нормативно-регулятивну і змістоутворюючу (забезпечення самореалізації і самоствердження її членів). **Специфічні функції**, що визначаються завданнями організації, – професійна соціалізація, цивільна соціалізація, компенсація, релаксація, комунікація та ін. Ці функції у різних сполученнях доповнюють основні функції організації, а також частково можуть поглинатися однією з них.

Соціалізація членів організації має двоякий характер.

З одного боку, у ній як у формалізованій групі у процесі ділового спілкування людина засвоює та реалізує певні цінності, установки, зразки поведінки, що відповідають цілям організації.

З іншого боку, у будь-якій організації виникає міжособистісне спілкування між її членами та складається система неформальних відносин, які також мають істотне соціалізуюче значення. Причому в ефективній організації неформальні відносини випробовують на собі істотний нормативно-регламентуючий вплив формалізованих відносин. У неефективній – ситуація може бути зворотною.

Організація в ідеалі прагне сформувати зі своїх членів певний тип особистості, адекватний уявленню керівництва та ідеологів організації про людину, найбільш ефективно здатну, готову і підготовлену реалізовувати свої функціональні обов'язки так, щоб завдання організації вирішувалися оптимальним образом. Залежно від типу та ідеології тієї або іншої організації тип потрібної їй особистості може мати значну специфіку. В одних випадках – це вузкий фахівець із орієнтацією на раціональний стиль поведінки; у других – фахівець, що володіє креативним потенціалом; у третіх – фахівець «по людським відносинам» і т.п.

У будь-якій організації відбувається стихійна соціалізація. Її зміст і характер визначаються сформованою в ній корпоративною культурою або **субкультурою організації**, що являє собою сукупність колективних уявлень про

норми, цінності, способи поведінки, прийняті, поділювані та реалізовані членами організації; своєрідність бачення і розуміння, подібні способи сприйняття та інтерпретації світу, подібний напрям думок, що виражається у специфічних зразках поведінки.

Ефективність і характер впливу організації на стихійну соціалізацію конкретного її члена залежать, мабуть, як від особливостей корпоративної культури, так і від індивідуальної своєрідності людини, а також від тривалості її перебування в організації і ступені її референтності для неї.

Відносно соціально контрольована соціалізація в організації

Чим більше ефективна організація, тим більшою мірою в ній відбувається і відносно соціально контрольована соціалізація. Ефективність багато в чому визначається створеною організаційною культурою, що передбачає цілеспрямовану роботу з кадрами. Створюються системи навчання та перепідготовки кадрів, стимулюється самоосвіта.

Все більше організацій приділяють увагу тому, що в соціальному вихованні називається **організація соціального досвіду**. Зокрема цьому сприяють і залучення членів організації до вирішення питань її життя; і створення специфічної символіки, атрибутики, традицій повсякденної поведінки і спільного проведення дозвілля, різних форм залучення членів родин до проведення дозвілля, до пізнавальних, спортивно-розважальних і тому подібних програм.

І нарешті, усе більше організацій стурбовані наданням індивідуальної допомоги у вирішенні проблем своїм членам. Цим зайняті фахівці з роботи з персоналом, а також спеціально запрошені фахівці.

Усе більше поширюється практика проведення групових тренінгів різного характеру, групових дискусій та індивідуальних консультацій – типовий прояв усвідомлення необхідності соціального виховання в організаціях різного типу.

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Релігія традиційно відігравала велику роль у житті різних суспільств. У соціалізації людини релігійні організації були найважливішим, після родини, фактором. У процесі секуляризації, тобто звільнення суспільства від впливу релігії, її значення падало і у житті суспільства, і в соціалізації. Проте, у сучасному світі роль релігії, по-перше, залишається важливою, по-друге, вона відрізняється залежно від країни і конфесії (віросповідання), по-третє, її вплив став знову зростати.

Соціалізуючий вплив релігійних організацій відчувають на собі як віруючі, так і члени їхніх родин. Крім того, різні конфесії ведуть більш-менш активну роботу із залучення у свої ряди нових віруючих. Успіх цієї роботи визначається тим, скільки вдається створити на базі конфесії релігійних організацій, наскільки ефективно вони функціонують.

Важливе значення має й **розвиток релігійного просвітництва і освіти**, якими займаються в тому або іншому ступені усі конфесії, у тому числі і

створюючи свої навчальні заклади різного типу (недільні школи, центри додаткової релігійної освіти, середні й вищі навчальні заклади).

Відродження парафіяльного життя вимагає великої кількості священнослужителів, здатних, готових і спеціально підготовлених до ведення відповідної роботи з різними соціальними та статевовіковими групами населення.

Соціалізуючі функції релігійних організацій

У процесі соціалізації віруючих релігійні організації реалізують ряд взаємозалежних і взаємообумовлених **функцій**.

Ціннісно-орієнтаційна функція релігійних організацій проявляється в тому, що вони пропонують своїм членам пояснення змісту та значення догматів віри, прагнуть сформуванню в них певну систему вірувань (віру в Бога, безсмертя душі та ін.), повагу і благоговіння до святих, позитивне ставлення до релігійних цінностей і норм. Це здійснюється як у процесі культових дій (богослужіння у храмі, молитва та ін.), так і у різних формах релігійної освіти.

Сакрально-містична функція характеризує ті види діяльності релігійних організацій, які пояснюються містичними, тобто надприродними причинами (участь у таїнствах, молитвах). Релігійні організації претендують на формування у своїх членів системи цінностей, орієнтованих на цілі, не з'ясовні остаточно в раціональних категоріях. Мова йде про формування сакрально-містичного ставлення до деяких речей і подій як до цінностей, що мають священне значення, наділене божественною благодаттю, силою; а також визнання того, що деякі явища, володіючи містичною природою, мають не прямо божественне джерело свого походження (сатанистський початок).

Регулятивна функція проявляється в тому, що релігійні організації культивують серед своїх членів поведінку, яка відповідає релігійним нормам. Це здійснюється у процесі колективних культових дій і всієї життєдіяльності організацій, а також через різні форми контролю (в одних конфесіях більш твердо, в інших – менш) за відповідністю життя віруючих релігійним нормам.

Комунікативна функція релігійних організацій реалізується у створенні умов для спілкування віруючих (з Богом, зі служителями культу, з іншими віруючими) у певних формах його організації, а також у культивуванні норм спілкування, що відповідають догматам і віро повчальним принципам конкретної релігії.

Компенсаторна (втішлива) функція проявляється у гармонізації духовного світу віруючих, у допомозі їм у процесі усвідомлення своїх проблем і у духовному захисті від мирських потрясінь і неприємностей. Культові дії (загальна молитва, спілкування, участь у таїнствах і т.д.) сприяють душевному заспокоєнню, віруючий знаходить моральну підтримку, сили протистояти стресам, негативним емоціям та ін. Релігія пропонує своє тлумачення таким явищам, як смерть, хвороба, життєві проблеми, допомагає віруючим виробити конструктивне ставлення до них і «стабілізувати» свій внутрішній світ.

Функція милосердя реалізується у різноманітних сферах і формах як у рамках релігійних організацій, так і за їхніми межами, завдяки чому члени організації здобувають специфічний досвід.

Різновидом функції милосердя можна вважати функцію реабілітації, тобто допомогу людям, що постраждали в результаті впливу на їхню психіку і здоров'я наркотичних засобів, алкоголю, а також впливів контркультурних організацій. Результатом такої допомоги стає не тільки звільнення від тієї або іншої залежності, але й структурування уявлень про людське буття, про місце і значимість кожної людини у суспільстві.

Виховна функція – релігійне виховання людини, у процесі якого віруючим індивідам і групам цілеспрямовано і планомірно пропонуються світогляд, світовідчужання, норми відносин і поведінки, що відповідають принципам певної конфесії (вірсповідання).

Релігійне виховання може здійснюватися: священнослужителями; віруючими агентами соціалізації (батьками, родичами, знайомими, членами релігійної громади та ін.); педагогами конфесіональних навчальних закладів (як основних – середніх шкіл, коледжів та ін., так і додаткових – недільних шкіл, біблійних кружків та ін.), у ряді країн – викладачами релігії у світських навчальних закладах; різними об'єднаннями, у тому числі дитячими і юнацькими, діючими при релігійних організаціях або під їхнім впливом; рядом світських дитячих та юнацьких організацій (наприклад, скаутів); засобами масової комунікації, що перебувають під контролем релігійних організацій.

В основі релігійного виховання лежить **феномен сакралізації** (від лат. *sacrum* – священне), тобто наділення явищ навколишньої дійсності священним змістом як через додання божественного змісту повсякденним мирським процедурам через їхнє обрядове освячення, так і у канонизуванні переказів про історію даного віровчення.

У процесі релігійного виховання використовуються різні форми, багато з яких за зовнішніми ознаками аналогічні формам соціального виховання (визначена система занять, семінари, лекції та ін., клуби для різних груп віруючих, святкові заходи, аматорські хори, оркестри, екскурсії і т.д.), але набувають сакрального сенсу, наповнюючись специфічним для релігійного виховання змістом.

Різноманітними є **засоби релігійного виховання**, які визначаються конфесіональними особливостями. Так, у християнських конфесіях такими є:

- церковне богослужіння, що залучає віруючих до церковного життя, до таїнства спілкування з Богом;
- проповідь, що повідомляє найважливіші положення віровчення і спонукує до відповідної поведінки;
- молитва, що допомагає навчитися виробляти потрібний душевний настрій;
- читання канонічних текстів (Псалтир, Євангеліє та ін.);
- сповідь, що привчає до самоаналізу і до думки про неминучість покарання за гріх (провини);

- пост, що допомагає приборкувати плоть, упокорювати гординю, виробляти стійкість;
- покута – покарання, що сприяє зміцненню у вірі і дотриманню норм відносин і поведінки.

ДОБРОВІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Добровільні організації, що поєднують своїх членів з їх ініціативи відповідно до яких-небудь індивідуальних інтересів, потреб і т.д., є важливим елементом громадянського суспільства.

Добровільні організації можна класифікувати на різних підставах:

1) *за спрямованістю* – просоціальні, асоціальні та антисоціальні (контркультурні);

2) *за віком* – дитячі, юнацькі, дорослі, змішаного вікового складу;

3) *за статтю* – чоловічі, жіночі, змішані;

4) *за принципом відокремлення*, що визначає характер і зміст життєдіяльності організації, а також критерії прийому до неї нових членів:

- відстоювання певних інтересів – політичні партії;
- створення умов для життя окремих категорій громадян і захист їхніх інтересів – спілки глухих, сліпих, різних груп інвалідів, пенсіонерів і ветеранів та ін.;
- збереження та розвиток національно-культурної своєрідності – національно-культурні спільноти, козачі союзи та ін.;
- задоволення та розвиток і/або охорона професійних інтересів – профспілки; спільноти, асоціації та гільдії адвокатів, підприємців, банкірів, комерсантів, учених різних спеціальностей, працівників творчих професій (письменників, художників, дизайнерів, архітекторів, композиторів, кінематографістів), соціальних працівників, педагогів, психологів тощо;
- реалізація індивідуальних інтересів – об'єднання філателістів, акваріумистів, нумізматів та ін.;
- охорона природи – екологічні клуби, асоціації та ін.;
- організація взаємодопомоги – асоціації домовласників, автомобілістів, анонімних алкоголіків та ін.

Значення тієї або іншої добровільної організації у житті конкретної людини і її роль у соціалізації істотно різні. І те, й інше (і значення, і роль) залежать від ступеня залучення людини у життєдіяльність організації та від міри її референтності для неї.

Добровільні організації як фактор відносно соціально контрольованої соціалізації

Добровільні організації – соціальний або соціально-педагогічний проект. Вони не виникають спонтанно, а є **продуктом спеціальної організаторської роботи**. Створенню організації передують поява лідера або групи лідерів, що висувають якусь ідею, для реалізації якої і створюється організація (залежно від того, хто стає творцем організації, вона здобуває масштаб загальнодержавної, регіональної, муніципальної або локальної).

Організація як соціальний або соціально-педагогічний проект припускає, що **її творці заздалегідь проектують** (а по ходу справи доповнюють та уточнюють): завдання, для вирішення яких вона створюється; необхідний для вирішення завдань зміст життєдіяльності і форми її організації; адекватні завданням організаційну структуру, символіку, атрибутику та ін.

Добровільні організації завжди в більшому або меншому ступені є виховними організаціями. Залежно від того, хто створює ту або іншу організацію, у ній може здійснюватися той або інший вид виховання. У створюваних конфесіями – релігійне виховання. У створюваних просоціальними суб'єктами (групами осіб та окремих лідерів) – соціальне виховання, тобто планомірне створення умов для відносно цілеспрямованого позитивного розвитку і духовно-ціннісної орієнтації людини. У створюваних контркультурними організаціями (кримінальними або тоталітарними – політичними та квазікультурами) – диссоціальне виховання.

Добровільні організації як фактор стихійної соціалізації

У добровільну організацію людина входить за своїм бажанням та має можливість вийти з неї, що й визначає багато в чому роль цієї організації у соціалізації своїх членів.

Бажання приєднатися до тієї або іншої організації обумовлено властивими людині потребами у спілкуванні, у самореалізації та самоствердженні, прагненням почувати себе прийнятим оточуючими та цінним для них. Тому людина входить у ті організації, які спочатку привабливі для неї якими-небудь зовнішніми ознаками, або «за компанію» із приятелями. Якщо перше враження не обманює, організація стає референтною для конкретної людини, тобто вона надає перевагу їй перед іншими групами членства і орієнтується на прийняті в ній норми та цінності. Референтність – необхідна умова тривалого знаходження людини в організації.

Будь-яка добровільна організація представляє собою, умовно говорячи, суспільство однодумців, у якому складаються міжособистісні відносини, що проявляються у характері та способах взаємодії членів організації, а також у її статусній і рольовій структурах.

Створене у межах добровільної організації суспільство однодумців навчає його членів відповідній поведінці, адекватній їх об'єктивним і суб'єктивним особливостям; створює умови для вирішення соціально-психологічних вікових завдань (розвитку самосвідомості, самовизначення, самореалізації, самоствердження); створює відчуття підтримки; учить уникати конфліктів, пов'язаних із приналежністю до організації, і т.д.

Функції добровільної організації реалізуються по-різному за ступенем ефективності та за змістовною спрямованістю залежно від характеру і життєдіяльності організації.

У кожній добровільній організації згодом складається **специфічна субкультура** – сукупність соціально-психологічних і соціально-педагогічних

характеристик, що дозволяє членам організації усвідомити себе в якості якогось «ми», відмінного від «вони» (інших представників соціуму).

Добровільне входження в організацію дозволяє людині як суб'єктові соціалізації шукати і знаходити сприятливі умови для вирішення вікових завдань, задоволення потреб і реалізації інтересів, а в цілому – здобувати досвід пристосування і відокремлення в соціумі.

Дитячі та юнацькі добровільні організації і соціалізація

Дитячі та юнацькі добровільні організації (звичайно їх називають громадськими) за основними соціалізуючими характеристиками і функціями не відрізняються від добровільних організацій дорослих. Але в той же час вони мають досить істотні особливості.

Добровільність у дитячих і юнацьких організаціях присутня в чистому вигляді. Входять у ту або іншу організацію і залишаються у ній лише тоді і доти, коли і поки вона чимось приваблива для конкретних дітей, підлітків, юнаків, дівчат або їх приятельських і/або дружніх груп (у профспілку або у гільдію адвокатів входять теж добровільно, але за цілком практичними мотивами).

Намір і прагнення вступити до дитячої/юнацької добровільної організації тісно пов'язані з **віковими й особистісними особливостями дітей та підлітків**. Що стосується особистісних особливостей, то в організації прагнуть, як правило, ті, у кого сильно розвинена товарицькість, а також ті, у кого спостерігається підвищена соціальна активність. У той же час подібні організації стають для багатьох своїх членів своєрідною екологічною нішею, у якій вони шукають компенсацію невдалої взаємодії в родині, у виховних організаціях, у дворових компаніях.

Основний соціалізуючий ефект дитячих та юнацьких добровільних організацій залежить від того, наскільки та або інша з них стає для конкретної дитини, підлітка, юнака, дівчини референтною групою, що компенсує різні стосункові й особистісні дефіцити, що створює відчуття прийнятності однолітками та почуття захищеності, що виконує роль арени самореалізації та самоствердження.

КОНТРАКУЛЬТУРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Контракультурні організації (кримінальні, тоталітарні – політичні і квазікультурні) – об'єднання людей, що спільно реалізує інтереси, програми, цілі, соціально-культурні установки, що протистоять фундаментальним принципам, цінностям і правилам суспільства.

Контракультурні організації мають ознаки, загальні для будь-якої організації. Однак ціннісно-змістовні характеристики цих ознак, по-перше, істотно відрізняються від властивих просоціальним організаціям, а по-друге, специфічні в різних типах контракультурних організацій.

Будь-яка контракультурна організація утворюється на основі певного **принципу відокремлення** (злочинна діяльність, політичний екстремізм, поклоніння ідолам і т.д.). Принцип відокремлення – основа виникнення

солідарності, почуття «ми». Він дозволяє розглядати людей, що не входять в організацію, як «чужих», як «вони».

Контркультурна організація має **жорстко фіксоване членство і тверду ієрархічну структуру керівництва** – підпорядкування. Зазвичай на чолі організації стоїть харизматичний лідер, тобто людина, що відрізняється притягальною силою для членів організації і має внаслідок цього незаперечний авторитет.

Як правило, подібні організації **мають певну атрибутику**: від кличок і татувань до форми і прапорів, а також нерідко вони мають певне майно (у деяких воно може бути досить значним).

Контркультурні організації **мають певні центри об'єднання**. Звичайно це приміщення (у яких збираються їхні члени) як приналежні організації, так і «окуповані» ними (кафе, клуби, спортивні зали та ін., які стали місцями їхніх постійних зустрічей).

У більшості контркультурних організацій складається **закрита від сторонніх система комунікацій**. Її закритість забезпечує створений у них жаргон, що може мати характер криптолалії (тайноговорення). Вона забезпечує проходження інформації, необхідної для реалізації цілей організації і її життєдіяльності в цілому.

Десоціалізуючий характер контркультурних організацій

Десоціалізація у цьому випадку розуміється як негативна соціалізація членів контркультурних організацій (лат. de – приставка, що позначає: 1) відділення, видалення – у нашому випадку від суспільства; 2) рух униз, зниження, наприклад, деградація, у нашому випадку зниження пристосованості до життя у суспільстві).

Десоціалізація членів контркультурних організацій ґрунтується на тому, що **людина в них розглядається не як особистість** (самосвідомий, відповідальний суб'єкт), а як індивід (тобто як представник біологічного роду або соціальної групи), **як об'єкт впливу лідерів**. Тому взаємодія членів організації з лідерами має безособистісний, суцільно інструментально-діяльнісний характер (наприклад, у ході кримінальних або екстремістських дій – у політичних тоталітарних організаціях).

Життєдіяльність контркультурної організації і кожного її члена визначається та регулюється відповідно до її характеру (кримінального, екстремістського, квазікультового):

- нормами, що впорядковують відносини усередині групи і поведінку стосовно «вони» (правила поведінки стосовно членів організації не поширюються на людей, до неї не приналежних);
- зразками взаємодії і поведінки;
- системою соціального контролю – клятвами і прокльонами;
- способами стимулювання – винагороди, примуси і покарання.

Залежно від характеру організації її субкультура містить у собі специфічні елементи. Одним з них може бути **ставлення членів організації до свого**

здоров'я: від строгого режиму життя та харчування, занять спортом до самовиснаження аж до саморуйнування (мінімум сну, мінімум їжі та ін.). У багатьох організаціях наркотики і алкоголь використовуються як засоби придушення і зімкнення їхніх членів, а в інших – існує повна заборона на їхнє вживання.

Одним із значимих елементів життєдіяльності і субкультури контркультурної організації може бути **заохочуваний характер поведінки у сексуальній сфері**. Якщо в одних організаціях культивуються сексуально-еротичні цінності, порнографія, проміскуїтет (безладні статеві зв'язки), то в інших – пропагується й реалізується аскетизм, обмеження і заборони у сфері сексуальних відносин.

У деяких організаціях існує особливе ставлення до родини – обмеження і навіть заборона на родинні контакти, відмову від родини та майна на користь організації.

В останні десятиліття десоціалізуючий вплив контркультурних організацій зростає, що проявляється в ряді тенденцій.

По-перше, зростає інтерес у різних вікових і соціокультурних шарах суспільства до всіх типів контркультурних організацій: і до квазікультурних (аж до сатаністських), і до кримінальних, і до екстремістських – політичних, релігійних, терористичних.

По-друге, збільшується діапазон прийнятності стосовно ідеології та практики контркультурних організацій у досить великих груп населення. Це проявляється і у зростанні ксенофобії (ненависті до іноземців), і в культурній і релігійній нетерпимості, і в інших тенденціях.

По-третє, спостерігається кількісне зростання контркультурних організацій усіх типів і збільшення як числа діючих членів організацій, так і потенційної бази їхнього росту.

По-четверте, спостерігається ідеологічне сходження, а також практичне сполучення і зрощування контркультурних організацій усіх типів з певними сегментами економічних, ідеологічних, політичних і владних структур суспільства.

По-п'яте, відбувається експансія контркультурних організацій у сферу соціального виховання через завуальоване, а також і пряме їхнє проникнення в деякі виховні організації. Так, квазікультурні організації одержують доступ у школи, коледжі, вузи та позашкільні установи. Криміналізовано багато молодіжних співтовариств, що сформувалися навколо спортивних комплексів, тренажерних залів, секцій східних единоборств та ін. Вони нерідко мають легальний статус.

Усі ці тенденції істотні для поширення десоціалізуючого впливу контркультурних організацій як на своїх членів, так і на потенційних учасників.

Десоціалізація у контркультурних організаціях визначається рядом особливостей їхньої структури і життєдіяльності.

Для контркультурних організацій характерний **високий ступінь інтеграції їхніх членів**, що виражається у високому ступені засвоєння ними цілей, норм і субкультури організації.

У подібних організаціях практично **неможливе відокремлення людини**.

У контркультурних організаціях відбувається **адаптація їхніх членів до контркультурних цінностей та установок і девіантне відокремлення стосовно суспільства**, тобто вони здійснюють десоціалізуючий вплив на своїх членів. Цьому сприяє й диссоціальне виховання, що здійснюється у контркультурних організаціях.

Диссоціальне виховання

Диссоціальне виховання (лат. dis – приставка, що повідомляє поняттю протилежний зміст) – цілеспрямоване формування антисоціальної свідомості і поведінки у членів контркультурних (кримінальних і тоталітарних – політичних і квазікультурних) організацій (співтовариств).

Здійснюють диссоціальне виховання керівники контркультурних організацій (їх можуть називати по-різному – вождь, учитель, лідер, шеф та ін.) і перевірені члени організації, що входять у її ядро. Незалежно від характеру організації всіх їх можна назвати вихователями – компрачикосами (цим словом у середньовічній Європі називали тих, хто купував або викрадав дітей і спотворював їх для продажу як блазнів, жебраків та ін.).

Як і будь-який вид виховання, диссоціальне виховання має специфічні завдання, цілі, зміст і засоби.

Завдання диссоціального виховання – залучення та підготовка кадрів, необхідних для функціонування кримінальних і тоталітарних груп і організацій.

Цілі диссоціального виховання залежать від характеру тих груп і організацій, у яких воно реалізується. Але в кожній з них виховання має на меті домогтися абсолютного підпорядкування членів організації лідеріві, засвоєння ними відповідних норм і цінностей і некритичної реалізації цих норм і цінностей у повсякденному житті.

Диссоціальне виховання здійснюється за допомогою певного набору **засобів**, найважливішими з яких можна вважати наступні:

- основний рід занять групи або організації (кримінальний, квазікультурний, екстремістський);
- авторитарний стиль керівництва, що передбачає одноосібне керування лідером життєдіяльністю групи або організації, беззаперечне підпорядкування рядових членів лідеріві, твердий контроль за життям і поведінкою кожного, використання широкого набору негативних санкцій (включаючи фізичне насильство, а у кримінальній і деяких тоталітарних групах – фізичне знищення) стосовно порушників норм і наказів;
- характер основного роду занять, цінності й норми, впроваджені в організації, формують специфічну для неї субкультуру (жаргон, способи вільного проведення часу, естетичні пристрасті – одяг, зачіска, тату, пірсинг,

стиль взаємин усередині групи і взаємодії поза групою, фольклор), що стає ефективним засобом диссоціального виховання.

Процес диссоціального виховання в загальному вигляді містить у собі **ряд етапів**.

Перший етап – виникнення в людини образу організації, привабливого для неї в силу статево-вікових, соціально-культурних або індивідуальних особливостей, бажання ввійти в неї і одержати в ній визнання.

Другий етап – включення людини у життєдіяльність організації, пізнання та засвоєння нею її норм, цінностей, стилю взаємин.

Третій етап – задоволення певних потреб людини в антисоціальних формах, трансформація ряду потреб і інтересів у антисоціальні.

Четвертий етап – закріплення антисоціальних дій до рівня неконтрольованих свідомістю автоматизмів, що свідчить про виникнення фіксованих антисоціальних установок, які й визначають поведінку членів контркультурних організацій.

ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ №2

Теоретичні питання:

1. Вплив засобів масової комунікації на соціалізацію особистості
2. Людина як жертва несприятливих умов соціалізації
3. Використання активних методів навчання під час підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності
4. Регіон як мезофактор соціалізації
5. Тип поселення як мезофактор соціалізації
6. Субкультура як мезофактор соціалізації
7. Сім'я як мікрофактор соціалізації
8. Сусідство та мікросоціум як мікрофактори соціалізації
9. Групи однолітків як мікрофактор соціалізації
10. Організації як мікрофактор соціалізації

Творчі завдання:

1. Визначити позитивні та негативні аспекти впливу мезофакторів соціалізації людини.
2. Дати порівняльний аналіз села та міста як факторів соціалізації дітей та підлітків.
3. Показати вплив молодіжної субкультури (на Ваш вибір) на соціалізацію молоді.
4. Проаналізувати вплив засобів масової комунікації на соціалізацію підростаючого покоління.
5. Показати, як соціальні процеси впливають на життя та добробут сім'ї. Привести конкретні приклади.
6. Розкрити ті компоненти сім'ї, які в більшій чи меншій мірі впливають на соціалізацію дитини.
7. Охарактеризувати процес соціалізації особистості на прикладі неформального об'єднання дітей та підлітків.
8. Проаналізувати стиль взаємовідносин у сім'ї (на конкретному прикладі).
9. Показати взаємодію сім'ї та школи у процесі соціалізації дитини.
10. Визначити сприятливі та несприятливі фактори соціалізації (не особистому прикладі).

Тестові завдання:

1. Вплив регіональних умов на стихійну соціалізацію особистості визначається наступними особливостями регіону:

- а) етнічний склад населення;
- б) склад сім'ї та сімейні відносини;
- в) природно-кліматичні особливості;
- г) соціально-демографічні особливості;

- д) психологічні особливості;
- е) соціально-економічні особливості.

2. Співвіднесіть типи поселень відповідно до їх особливостей:

- а) село;
 - б) місто;
 - в) селище.
- 1) концентрація великої кількості жителів і висока щільність населення на обмеженій території; високий ступінь розмаїтості людської життєдіяльності; диференційовані соціально-професійна і етнічна структури населення;
 - 2) абсолютно або відносно територіально обмежена концентрована форма розселення людей з одного боку емансипованих від сільського способу життя, а з іншого боку – не вкорінених у міському способі життя; відсутність анонімності; найчастіше низький культурний рівень;
 - 3) відносно мала щільність населення і стабільність його складу; малий ступінь розмаїтості видів трудової діяльності; погано розвинене соціальне обслуговування; майже повна відсутність установ культури та обмежені можливості для проведення дозвілля.

3. Субкультура – це:

- а) процес цілеспрямованої роботи індивіду по саморозвитку та самовдосконаленню;
- б) відновлення основних соціальних функцій особистості, суспільного інституту, соціальної групи, їх соціальної ролі як суб'єктів основних сфер життя суспільства;
- в) сукупність специфічних соціально-психологічних ознак, що впливають на стиль життя і мислення певних номінальних і реальних груп людей і дозволяють їм усвідомити та затвердити себе в якості «ми», відмінного від «вони» (інших представників соціуму);
- г) діяльність держави та інших політичних інститутів по управлінню розвитком соціальної сфери суспільства.

4. Субкультура містить у собі ряд більш-менш яскраво виражених ознак:

- а) власні ціннісні орієнтації,
- б) однаковий тип темпераменту переважної більшості носіїв субкультури;
- в) специфічні норми поведінки, взаємодії та взаємин;
- г) взаємозв'язок із громадськими та благодійними організаціями;
- д) підпорядкованість органам місцевого самоврядування;
- е) своєрідні захоплення, смаки;
- є) жаргон, фольклор.

5. Співвіднесіть види субкультур відповідно до характерних для них норм та цінностей:

- а) про соціальні субкультури;
 - б) асоціальні субкультури;
 - в) антисоціальні субкультури.
-
- 1) присутні більш-менш трансформовані суспільні і частково антигромадські норми, а також норми, специфічні для конкретної субкультури;
 - 2) норми змістовно в основному не суперечать суспільним нормам, а доповнюють і/або трансформують їх, відбиваючи специфічні умови життя і ціннісні орієнтації носіїв субкультури;
 - 3) норми, як правило, прямо протилежні суспільним, а крім того, досить чітко діляться на норми, прийняті у взаємодії із «своїми» та «чужими».

6. У процесі соціалізації сім'я здійснює наступний вплив на дитину:

- а) вносить корективи у розвиток нормативно-правової бази щодо захисту прав дитини;
- б) забезпечує фізичний та емоційний розвиток особистості;
- в) відіграє провідну роль у розумовому розвитку дитини;
- г) бере на себе функцію соціального обслуговування;
- д) встановлює пільгову оплату за комунальні послуги;
- е) здійснює соціально-психологічну підтримку людини.
- є) формує ціннісні орієнтації людини.

7. Співвіднесіть стилі сімейного виховання відповідно до їх характерних ознак:

- а) авторитарний стиль;
 - б) демократичний стиль.
-
- 1) прагнення старших максимально підкорити своєму впливу молодших, припиняти їхню ініціативу, жорстко домагатися виконання своїх вимог, повністю контролювати їхню поведінку, інтереси і навіть бажання, що досягається за допомогою постійного контролю за життям молодших і покарань;
 - 2) прагнення старших встановити теплі стосунки з молодшими, залучати їх до вирішення сімейних проблем, заохочувати ініціативу і самостійність.

8. Соціалізуючі функції групи однолітків у дитячому, підлітковому і юнацькому віці полягають у наступному:

- а) підготовка до трудової діяльності та працевлаштування;
- б) навчання статевої поведінці;
- в) створення середовища для самовизначення, самореалізації, самоствердження та самозміни людини;

- г) профілактика алкоголізму, наркоманії та токсикоманії;
- д) сприяння розвитку самосвідомості людини;
- е) організація роботи засобів масової комунікації;
- є) допомога відокремитися у соціумі.

9. Спеціально створювані державні і недержавні організації, основним завданням яких є соціальне виховання певних вікових груп населення, – це:

- а) виховні організації;
- б) релігійні організації;
- в) добровільні організації;
- г) контркультурні організації.

10. Об'єднання людей, що спільно реалізує інтереси, програми, цілі, соціально-культурні установки, що протистоять фундаментальним принципам, цінностям і правилам суспільства, – це:

- а) виховні організації;
- б) релігійні організації;
- в) добровільні організації;
- г) контркультурні організації.

11. Створення умов для пристосування до життя у соціумі, подолання або ослаблення недоліків і дефектів розвитку окремих категорій людей у спеціально створених для цього організаціях – це:

- а) статевоорольове виховання;
- б) диссоціальне виховання;
- в) релігійне виховання;
- г) корекційне виховання;
- д) естетичне виховання.

12. Цілеспрямоване формування антисоціальної свідомості і поведінки у членів контркультурних організацій – це:

- а) статевоорольове виховання;
- б) диссоціальне виховання;
- в) релігійне виховання;
- г) корекційне виховання;
- д) естетичне виховання.

13. У процесі соціалізації віруючих релігійні організації реалізують наступні функції:

- а) матеріальна функція;
- б) альтернативна функція;
- в) регулятивна функція;

- г) компенсаторна функція;
- д) тренувальна функція;
- е) комунікативна функція;
- є) виховна функція;
- ж) ігрова функція;
- з) ціннісно-орієнтаційна функція.

14. Вплив ЗМК на стихійну соціалізацію визначається наступними особливостями:

- а) матеріальне забезпечення
- б) релаксаційний вплив;
- в) особистісний підхід;
- г) створення умов для неформальної освіти, просвітництва;
- д) вплив на засвоєння соціальних норм і формування ціннісних орієнтацій особистості;
- е) забезпечення фізичного розвитку особистості;
- є) рекреативна роль.

15. Визначте послідовність стадій розвитку психологічної залежності від комп'ютерних ігор:

- а) стадія захопленості;
- б) стадія прихильності;
- в) стадія залежності;
- г) стадія легкої захопленості.

16. Розвиток і формування комунікативної культури людини передбачають:

- а) розвиток ряду психологічних і розумових якостей, що особливо явно виявляються у процесі комунікації (потреба у спілкуванні, товарицькість, емпатія, рефлексія.);
- б) супервізорство у виконанні професійних обов'язків;
- в) допомогу в опануванні засобами комунікації;
- г) підвищений рівень тривожності та агресивності;
- д) формування ряду соціальних установок, необхідних для ефективного спілкування;
- е) формування і розвиток комунікативних умінь;
- є) формування навичок безпечної поведінки;
- ж) формування мотивації до самореалізації та самовдосконалення особистості.

17. Симптомами комп'ютерної ігрової залежності є:

- а) участь у діяльності неформальних молодіжних організацій;
- б) відсутність контролю за часом взаємодії з комп'ютером;
- в) використання комп'ютера для зняття внутрішньої напруги, тривоги, депресії;

- г) прагнення оволодіти навичками комп'ютерного програмування;
- д) підвищений рівень відповідальності;
- е) виникнення проблем у взаєминах із батьками, у школі або на роботі;
- є) поява відчуття радості, ейфорії при контакті з комп'ютером;
- ж) поява відчуття роздратування, гніву або пригноблення, порожнечі, депресії за відсутності контакту з комп'ютером.

18. Серед жертв несприятливих умов соціалізації дослідники визначають:

- а) латентні жертви;
- б) гарантовані жертви;
- в) потенційні жертви;
- г) реальні жертви;
- д) підроблені жертви.

19. Співвіднесіть поняття відповідно до їх змісту:

- а) віктимогенність;
 - б) віктимізація;
 - в) віктимність.
-
- 1) схильність людини стати жертвою тих або інших обставин;
 - 2) наявність у тих або інших об'єктивних обставинах соціалізації характеристик, якостей, небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин;
 - 3) процес і результат перетворення людини або групи людей у той або інший тип жертви несприятливих умов соціалізації.

20. Факторами віктимізації людини можуть стати:

- а) соціальний менеджмент;
- б) суспільство і держава;
- в) навички безпечної поведінки;
- г) специфічні особливості поселень та конкретних мікросоціумів;
- д) сім'я;
- е) соціальний патронаж;
- є) природно-кліматичні умови;
- ж) супервізорство;
- з) група однолітків.

21. Процес навчання студентів під час підготовки до соціально-педагогічної діяльності може бути представлений наступними блоками:

- а) лекційний блок;
- б) блок індивідуальної роботи;
- в) блок курсів підвищення кваліфікації;
- г) блок педагогічної практики;

- д) блок сільськогосподарської практики;
- е) блок самостійної роботи студентів;
- є) блок семінарських і практичних занять;
- ж) блок діагностичного тестування.

22. До активних методів навчання належать:

- а) слухання лекцій;
- б) перегляд відеофільмів;
- в) аналіз проблемних ситуацій;
- г) ділові ігри;
- д) конспектування теоретичного матеріалу;
- е) вирішення соціальних і педагогічних завдань.

23. Ознаками пристосування людини до суспільства є:

- а) ступінь оволодіння знаннями, уміннями та установками, необхідними для реалізації рольових очікувань і приписань, характерних для суспільства в різних сферах життєдіяльності;
- б) реалізація вибірковості в емоційних прихильностях, їхнє заощадження і/або змінюваність;
- в) необхідний на даному віковому етапі рівень освіти;
- г) наявність власних поглядів, здатність змінювати їх і виробляти нові;
- д) наявність і характер Я-концепції, рівень самоповаги та самоприйняття, почуття власної гідності;
- е) наявність і міра оформленості реалістичних у даному суспільстві життєвих цілей і уявлень про соціально-прийнятні шляхи та способи їхнього;
- е) міра готовності і здатності самостійно вирішувати власні проблеми.

24. Ознаками відокремлення людини в суспільстві є:

- а) ступінь оволодіння знаннями, уміннями та установками, необхідними для реалізації рольових очікувань і приписань, характерних для суспільства в різних сферах життєдіяльності;
- б) реалізація вибірковості в емоційних прихильностях, їхнє заощадження і/або змінюваність;
- в) необхідний на даному віковому етапі рівень освіти;
- г) наявність власних поглядів, здатність змінювати їх і виробляти нові;
- д) наявність і характер Я-концепції, рівень самоповаги та самоприйняття, почуття власної гідності;
- е) наявність і міра оформленості реалістичних у даному суспільстві життєвих цілей і уявлень про соціально-прийнятні шляхи та способи їхнього;
- е) міра готовності і здатності самостійно вирішувати власні проблеми.

25. Галузь знання, у якій вивчається розвиток людей з дефектами і відхиленнями, а також тих, чий статус в умовах конкретного суспільства визначає нерівність або дефіцит можливостей для розвитку та самореалізації у процесі соціалізації, розробляються цілі, принципи, зміст, форми й методи роботи із профілактики, мінімізації, компенсації й корекції названих обставин, – це:

- а) соціальне партнерство;
- б) соціальна геронтологія;
- в) соціолінгвістика;
- г) соціально-педагогічна віктимологія.

ЛІТЕРАТУРА З ДИСЦИПЛІНИ

1. Алексєєнко Т. Ф. Соціалізація особистості : можливості й ризики : наук.-метод. посіб. / Т. Ф. Алексєєнко – К. : Педагогічна думка, 2007. – 152 с.
2. Андреева Г.М. Социальная психология / Г. М. Андреева – М. : ВЛАДОС, 2001. – 218 с.
3. Антонов В. В., Медков М. М. Социология семьи / В. В. Антонов, М. М. Медков – М. : ВЛАДОС, 1996. – 186 с.
4. Белинская Е. П., Стефаненко Т. Г. Этническая социализация подростков / Е. П. Белинская, Т. Г. Стефаненко – М. : ВЛАДОС, 2000. – 243 с.
5. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева – М. : ВЛАДОС, 1997. – 256 с.
6. Бим-Бад Б. М., Петровский А. В. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – №1. – С. 3-8.
7. Бочарова В. Г., Плоткин М. М. Школьник в микрорайоне / В. Г. Бочарова, М. М. Плоткин – М. : Просвещение, 1986. – 148 с.
8. Буева Л. П. Человек, деятельность и общение / Л. П. Буева – М. : Просвещение, 1978. – 267 с.
9. Воспитательный процесс в высшей школе : его эффективность : социологический аспект / Е. А. Якуба, В. Л. Арбенина, А. И. Андриющенко и др. – К. : Вища школа, 1988. – 275 с.
10. Галицкая И. А., Метлик И. В. Новые религиозные культы и школа / И. А. Галицкая, И. В. Метлик – М. : Знание, 2001. – 132 с.
11. Галузинский В. М., Евтух М. Б. Основы педагогики и психологии высшей школы в Украине : учебное пособие / В. М. Галузинский, М. Б. Евтух – К. : ИНТЕЛ, 1995. – 168 с.
12. Герасимов В. Н. Основы превентивной педагогіки / В. Н. Герасимов – М. : Академия, 1995. – 283 с.
13. Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б. Политическая психология / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопал – Ростов н/Д. : Феникс, 1996. – 314 с.
14. Грищенко Н. А. Технологія формування просоціальних особистісних смислів студентської молоді у виховному процесі ВНЗ / Н. А. Грищенко // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2008. – № 2. – С. 21 – 25.
15. Гуров В. Н., Селюкова Л. Я. Социализация личности : социальный педагог, семья, школа / В. Н. Гуров, Л. Я. Селюкова – К. : Науковий світ, 1993. – 158 с.
16. Гурьянова М. П. Сельская школа и социальная педагогика : пособ. для педагогов / М. П. Гурьянова – М. : Смысл, 2000. – 246 с.
17. Єленський В. Є., Перебенесюк В. П. Релігія. Церква. Молодь / В. Є. Єленський, В. П. Перебенесюк – К. : Знання, 1996. – 129 с.
18. Запесоцкий А. С., Файн А. П. Эта непонятная молодёжь. Проблемы неформальных молодёжных объединений / А. С. Запесоцкий, А. П. Файн. – М. : Академия, 1990. – 156 с.

19. Капська А. Й. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола – К. : ДЦССМ, 2002. – 164 с.
20. Капська А. Й. Соціальна робота : деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. / А. Й. Капська – К. : УДЦССМ, 2001. – 220 с.
21. Кемеров В. Е., Керимов Т. Х. Хрестоматія по соціальної філософії / В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов – М. : ВЛАДОС, 2001. – 367 с.
22. Коваль Л. Г. Социальная педагогика / Л. Г. Коваль – К. : Знання, 1997. – 263 с.
23. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навч. посіб. / Л. Г. Коваль, І. А. Зверева, С. Р. Хлебик – К. : ІЗМН, 1997. – 392 с.
24. Когай Е. А. Человек в городской среде / Е. А. Когай // Социально-гуманитарные знания. – 2000. – №1. – С. 116 – 131.
25. Комаров М. С. Введение в социологию / М. С. Комаров – М. : Просвещение, 1994. – 342 с.
26. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон – М. : Просвещение, 1967. – 289 с.
27. Кондратьев М. Ю. Подросток в замкнутом круге общения / М. Ю. Кондратьев – М. : ВЛАДОС, 1997. – 248 с.
28. Кривов Ю. И. О месте понятия «социализация» в современной педагогике / Кривов Ю. И. // Педагогика. – 2003. – №5. – С. 11 – 22.
29. Куницина В. Н. Межличностное общение / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша – М. : ВЛАДОС, 2003. – 286 с.
30. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В. С. Курило – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с.
31. Лавриченко Н. М. Соціалізація молоді як завдання європейської школи / Н. М. Лавриченко // Шлях освіти. – 2000. – № 31. – С. 17 – 19.
32. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посіб. / М. П. Лукашевич – К. : Академвидав, 1998. – 308 с.
33. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. высших учеб. завед. / Л. В. Мардахаев – М. : ВЛАДОС, 2005. – 315 с.
34. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : досвід та перспективи / Л. І. Міщик – Запоріжжя, 1999. – 248 с.
35. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Л. І. Міщик – К. : ІЗМН, 1997. – 140 с.
36. Міщик Л. І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти. Дис. д-ра пед. наук: 13.00.05. – Запоріжжя, 1997. – 358 с.
37. Москаленко В. В. Социализация личности / В. В. Москаленко – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.
38. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику : учеб. пособ. / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1997. – 312 с.

39. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников / А. В. Мудрик – М. : Просвещение, 1984. – 156 с.
40. Мудрик А. В. Современный старшеклассник : проблема самоопределения / А. В. Мудрик – М. : Просвещение, 1977. – 246 с.
41. Мудрик А. В. Социализация и «смутное время» / А. В. Мудрик – М. : Академия, 1991. – 216 с.
42. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / А. В. Мудрик – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
43. Мустаева Ф. А. Основы социальной педагогики : учеб. для студ. высших пед. учеб. завед. / Ф. А. Мустаева – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2002. – 416 с.
44. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика : учебник для вузов / Ф. А. Мустаева – М. : Академический проект. – 2003. – 354 с.
45. Новикова Л. И. Школа и среда / Л. И. Новикова – М. : Знание, 1985. – 80 с.
46. Омельченко Е. Молодёжные культуры и субкультуры / Е. Омельченко – М. : ВЛАДОС, 2000. – 195 с.
47. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. В. Осорина – СПб. : Прайм-Еврознак, 1999. – 182 с.
48. Пути реализации воспитательного потенциала вуза : методология, методика, опыт / И. С. Тарапов, В. И. Гигринов, Н. Ф. Николаевский и др. – Харьков : Вища школа, 1988. – 192 с.
49. Рубцова Т. И. Активные формы обучения – основа интенсификации учебного процесса в вузах / Т. И. Рубцова. – Л., 1980. – 122 с.
50. Савченко С. В. Социализация студенческой молодёжи в условиях регионального образовательного пространства / С. В. Савченко – Луганск : Альма-матер, 2003. – 406 с.
51. Севаст'янова О. Студентська молодь у контексті суб'єкт-суб'єктних соціалізаційних виховних впливів у ВНЗ / О. Севаст'янова // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2008. – № 3. – С. 14 – 20.
52. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер – М. : Просвещение, 1994. – 387 с.
53. Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество / П. А. Сорокин – М. : Просвещение, 1992. – 149 с.
54. Сороковых Г. Субъектно-деятельностных поход к личностно-профессиональному развитию студентов / Г. Сороковых // Педагогика. – 2004. – №1. – С. 62-68.
55. Социализация молодёжи : учеб. / Под ред. В. Т. Лисовского. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1996. – 460 с.
56. Социальная педагогика / Под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 345 с.
57. Социология молодёжи : учебник / Под ред. проф. В. Т. Лисовского. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. – 354 с.
58. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / За ред. А. Й. Капської. – К. : Академвидав, 2000. – 328 с.

59. Соціальна педагогіка : теорії і технології : підручник / За ред. І. Д. Звереві. – К. : Знання, 2006. – 258 с.
60. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки / О. М. Степанов, М. М. Фіцула – К. : Академвидав, 2003. – 364 с.
61. Столяренко Л. Д. Психология : учебник для вузов / Л. Д. Столяренко – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2005. – 248 с.
62. Тетерский С. В. Образовательная программа допрофессиональной подготовки и начального профессионального образования социальных педагогов и социальных работников / С. В. Тетерский – М. : Академия, 1996. – 56 с.
63. Титаренко В. Я. Семья и формирование личности / В. Я. Титаренко – М. : Просвещение, 1987. – 286 с.
64. Формирование духовной культуры студенческой молодежи / Л. А. Аза, Н. А. Бегека, В. И. Казачков и др. – К. : Вища школа, 1991 – 110 с.
65. Формирование учебной деятельности студентов / Под ред. М. П. Ляудиса – М. : Узд-во Московского ун-та, 1979. – 240 с.
66. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.
67. Харченко С.Я. Дидактические основы подготовки студентов к социально-педагогической деятельности / С. Я. Харченко – Луганск : Альма-матер, 1999. – 138 с.
68. Ходорчук А. Я. Соціальна робота в Україні : теорія та практика : посіб. для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді. 4-а частина / За ред. доц. А. Я. Ходорчук – К. : ДЦССМ, 2003. – 272 с.
69. Шапкин С. А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований / С. А. Шапкин // Психологический журнал. – 1999. – № 1. – С. 86– 102.
70. Шаповаленко С. Г. Обучение и научное познание / С. Г. Шаповаленко – М. : Педагогика, 1981. – 152 с.
71. Шубинский В. С. Человек как цель воспитания / В. С. Шубинский– М. : Академия, 1992. – 258 с.

ГЛОСАРІЙ

Активний метод навчання – система модельної фіксації змісту соціально-педагогічної підготовки студентів, що імітує реальну діяльність фахівця й відповідних способів реалізації цього змісту з метою інтенсифікації навчання.

Вертикальна соціальна мобільність – перехід членів суспільства з одного соціального шару в інший (як у більш високий – висхідна мобільність, так й у більш низький – спадна мобільність).

Виховні організації – спеціально створювані державні і недержавні організації, основним завданням яких є соціальне виховання певних вікових груп населення.

Відокремлення – процес і результат становлення людської індивідуальності, автономізації людини у суспільстві, результатом якого є потреба людини мати власні погляди та наявність таких (ціннісна автономія); потреба мати власні прихильності, обрані незалежно від оточуючих (емоційна автономія); потреба самостійно вирішувати питання, що торкаються її особисто, здатність протистояти тим життєвим ситуаціям, які заважають її самовизначенню, самозміні, самореалізації, самоствердженню (поведінкова автономія).

Віктимізація – процес і результат перетворення людини або групи людей у той або інший тип жертви несприятливих умов соціалізації.

Віктимність – схильність людини стати жертвою тих або інших обставин.

Віктимогенність – наявність у тих або інших об'єктивних обставинах соціалізації характеристик, якостей, небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин (наприклад, віктимогенна група, віктимогенний мікросоціум і т.д.).

Гендер (від лат. gender – рід) або **соціальна стать** – сукупність соціокультурних і поведінкових характеристик і ролей, що визначає особистісний, соціальний і правовий статус чоловіка і жінки у певному суспільстві.

Гендерна роль – певна модель поведінки, що включає деякий набір видів діяльності, соціальний статус, манери триматися, критерії маскуліності та фемінності і відповідний набір психічних властивостей, на основі яких дана культура диференціює чоловіків і жінок та яку вона пред'являє їм як певний норматив.

Глобальні проблеми – проблеми, що виникають у результаті потужного розвитку продуктивних сил і досягнення таких масштабів суспільного виробництва, коли з'являється погроза порушення балансу між суспільством і природою; проблеми, від вирішення яких залежить існування та прогрес людства, а саме їхнє вирішення можливо лише при раціональному сполученні національних зусиль із діяльністю ефективною системи міжнародного співробітництва; глобальні проблеми мають загальнолюдський характер,

планетарні масштаби прояву, відрізняються комплексністю, динамізмом, гостротою.

Горизонтальна соціальна мобільність – зміна людиною видів занять, груп членства, соціальних позицій у рамках одного соціального шару.

Група однолітків – об'єднання людей найчастіше однакового віку; хоча до неї можуть входити люди, які хоча й відрізняються за віком на кілька років, але об'єднані системою відносин, певними загальними цінностями або ситуативними інтересами та відділяють себе від інших однолітків певними ознаками відокремлення, тобто мають «Ми-почуття».

Держава – політико-юридичне поняття, яке представляє собою ланку політичної системи суспільства, що має владні функції, включає сукупність взаємозалежних установ і організацій (урядовий апарат, адміністративні і фінансові органи, суд та ін.), що здійснюють управління суспільством.

Державна система виховання – сукупність організацій, діяльність яких спрямована на реалізацію виховних завдань, поставлених державою.

Десоціалізація – негативна соціалізація членів контркультурних організацій.

Диссоціальне виховання (лат. *dis* – приставка, що повідомляє поняттю протилежний зміст) – цілеспрямоване формування антисоціальної свідомості і поведінки у членів контркультурних (кримінальних і тоталітарних – політичних і квазікультурних) організацій (співтовариств).

Ейкуменна соціалізація молоді – природно-історичне становлення молоді у певному природному середовищі, освоєння та реалізація нею соціокультурно визначених ейкуменних статево-орієнтованих програм взаємодії з природою, формування конкретно-історичної ейкуменної свідомості, а також відповідних форм і методів життєдіяльності.

Екзистенціальний натиск (від лат. *existentia* – існування) – психологічний механізм соціалізації, який передбачає вплив умов буття людини, що визначає оволодіння нею рідною мовою (у ранньому дитинстві) і нерідними мовами на інших вікових етапах (у ситуації зміни мовного середовища), а також неусвідомлюване засвоєння норм соціальної поведінки, непорушних у її соціумі і необхідних для виживання в ньому.

Економічна соціалізація молоді – залучення молодих індивідів до самостійної економічної діяльності, освоєння ними певних професій і спеціальностей, систематична участь у виробленні матеріальних та/або духовних.

Етнокультурна соціалізація молоді – засвоєння та реалізація нею молодіжних культурно-національних статево-орієнтованих програм, формування біосоціальних здібностей молодих індивідів до збереження як національної культури даного народу перш за все, так і інтернаціональних елементів культури, відтворення вже сформованих традицій і розвиток новацій, підтримка міжнародного спілкування і збагачення культур.

Етнос – історично сформована спільність людей, що володіють спільним менталітетом, стабільними особливостями культури, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших подібних утворень.

Засоби масової комунікації (ЗМК) – технічні засоби (друк, радіо, кінематограф, телебачення та ін.), за допомогою яких здійснюється поширення інформації (знань, духовних цінностей, моральних і правових норм і т.п.) на кількісно великі, розосереджені аудиторії.

Ідентифікація (отождоження) – психологічний механізм соціалізації, що представляє собою емоційно-когнітивний процес засвоєння людиною норм, установок, цінностей, моделей поведінки як своїх власних у взаємодії зі значимими особами та референтними групами.

Імпринтинг (відбиття) – психологічний механізм соціалізації, що представляє собою фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, що впливають на неї.

Інституціональний механізм соціалізації – соціально-педагогічний механізм соціалізації, що функціонує у процесі взаємодії людини з інститутами суспільства і різними організаціями, як спеціально створеними для її соціалізації, так і реалізуючих соціалізуючі функції паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, суспільні, релігійні, клубні та інші структури, а також засоби масової комунікації).

Інтернет – глобальна (всесвітня) телекомунікаційна мережа, яка поєднує багато комп'ютерних мереж, що надає можливість усім користувачам комп'ютерами шукати та одержувати різну інформацію, обмінюватися повідомленнями по електронній пошті, спілкуватися, робити покупки, використовувати розважальні ресурси, одержувати інтерактивні фінансові (банківські операції, гра на біржі) та інші послуги.

Колектив – формалізована соціально-психологічна контактна група людей, що функціонує у межах тієї або іншої організації.

Контркультурні організації (кримінальні, тоталітарні – політичні і квазікультури) – об'єднання людей, що спільно реалізує інтереси, програми, цілі, соціально-культурні установки, що протистоять фундаментальним принципам, цінностям і правилам суспільства.

Корекційне виховання – створення умов для пристосування до життя у соціумі, подолання або ослаблення недоліків і дефектів розвитку окремих категорій людей у спеціально створених для цього організаціях.

Країна – територія, яка виділяється за географічним положенням, природними умовами, що має певні природні або історично сформовані умовні кордони.

Культурний шок – конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості.

Медіаосвіта – вивчення закономірностей масової комунікації, завданнями якого є: підготувати людину до життя у сучасних інформаційних умовах, до сприйняття різної інформації (навчити людину розуміти її – «декодувати»

повідомлення, критично оцінювати їх зміст), усвідомлювати наслідки її дії на психіку, опанувати способи спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів.

Мезосоціалізація молоді – конкретно-історичний процес становлення та розвитку молодого покоління у сім'ї, сфері охорони здоров'я, освіти, виховання, вільного часу, а також створення власної молоді сім'ї.

Менталітет – глибинний духовний склад, сукупність колективних уявлень на неусвідомленому рівні, властивий етносу як великій групі людей, що сформувалася у певних природно-кліматичних та історико-культурних умовах.

Міжособистісний механізм соціалізації – соціально-педагогічний механізм соціалізації, що функціонує у процесі взаємодії людини зі значимими для неї особами.

Мікросоціум – діюча на певній території спільність, що включає в себе сім'ю, групи однолітків, різні суспільні, державні, релігійні, приватні, виховні та контркультурні організації, а також різні неформальні групи жителів.

Місто – вид поселення, для якого характерні: концентрація великої кількості жителів і висока щільність населення на обмеженій території; високий ступінь розмаїтості людської життєдіяльності (як у трудовий, так і у позапрофесійній сферах); диференційовані соціально-професійна і, як правило, етнічна структури населення.

Наслідкування – психологічний механізм соціалізації, що представляє собою довільне і мимовільне слідування яким-небудь прикладам і зразкам поведінки, з якими людина зіштовхується у взаємодії з оточуючими її людьми (у першу чергу зі значимими особами), а також пропонованими засобами масової комунікації.

Організація – об'єднання людей, створене для вирішення певних завдань і реалізації певних функцій.

Планета – поняття астрономічне, що позначає небесне тіло, за формою близьке до кулі, яке одержує світло і тепло від Сонця та обертається навколо нього по еліптичній орбіті.

Політична соціалізація молоді – процес розвитку, в ході якого молоді люди сприймають ідеї, політичну позицію та поведінку, типову для певної спільноти.

Поселення – обмежена територія постійного місця проживання соціально-структурованої спільності людей, яка має стійку просторову організацію, що склалася у процесі більш-менш тривалого історичного розвитку.

Пристосування – процес і результат зустрічної активності суб'єкта і соціального середовища, становлення індивіда соціальною істотою, що передбачає узгодження вимог та очікувань соціального середовища стосовно людини з її установками і соціальною поведінкою, узгодження самооцінки і прагнень людини з її можливостями та з реальностями соціального середовища.

Регіон – частина країни, що представляє собою відносно цілісну соціально-економічну систему, яка має загальне історичне минуле, культурну і

соціальну своєрідність, а також деяку спільність економічного, політичного і духовного життя.

Ресоціалізація – зміна цінностей, що стали неадекватними, норм і відносин людини відповідно до нових соціальних умов і приписань; перебудова особистості, зміна, відновлення соціальних зв'язків, ціннісних орієнтацій, норм.

Рефлексія – психологічний механізм соціалізації, що представляє собою внутрішній діалог, у якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає ті або інші норми, цінності, поведінкові сценарії, властиві родині, значимим особам, суспільству однолітків, різним соціально-професійним і етноконфесійним шарам і т.д.

Рівень життя – поняття, яке характеризує ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб людей, що виражається у кількості і якості споживаних людиною благ і послуг, починаючи з їжі, житла, одягу, предметів тривалого користування, засобів пересування, аж до самих складних, піднесених потреб, пов'язаних із задоволенням духовних, естетичних та інших подібних запитів.

Самозміна людини – процес і результат більш-менш усвідомлених, планомих і успішних зусиль людини, спрямованих на те, щоб стати іншою (рідше – повністю, як правило – частково).

Світ – поняття соціолого-політологічне, що позначає сукупне людське співтовариство, яке існує на нашій планеті.

Селище – абсолютно або відносно територіально обмежена концентрована форма розселення людей з одного боку емансипованих від сільського способу життя, а з іншого боку – не вкорінених у міському способі життя.

Сільські поселення – місця зосередження населення, для яких характерний специфічний спосіб життя, що історично склався у процесі заняття жителями сільськогосподарською працею.

Сім'я – мала група, заснована або на шлюбі, або на кровному спорідненні (наприклад, мати й діти), або на спільності житла і бюджету (без реєстрації шлюбу), члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою.

Соціалізація – розвиток і самозміна людини у процесі засвоєння і відтворення культури, що відбувається у взаємодії людини зі стихійними, відносно спрямованими та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх вікових етапах.

Соціалізація відносно соціально контрольована – складова соціалізації, що відбувається у процесі планомих створення суспільством і державою умов для виховання людини.

Соціалізація відносно спрямована – складова соціалізації, що відбувається у процесі та результаті впливу з боку держави на обставини життя тих або інших категорій громадян.

Соціалізація стихійна – складова соціалізації, що відбувається у процесі стихійної взаємодії людини із суспільством і стихійним впливом на неї різних, зазвичай різноспрямованих, обставин життя.

Соціалізованість – досягнення людиною певного балансу пристосування та відокремлення у суспільстві.

Соціальна структура суспільства – більш-менш стійкий набір і співвідношення соціальних і професійних шарів і груп, що мають специфічні інтереси та мотивації економічної і соціальної поведінки.

Соціальне виховання – процес відносно соціально контрольованої соціалізації, здійснюваний у спеціально створених виховних організаціях, що допомагає розвинути можливості людини, що включають її здібності, знання, зразки поведінки, цінності, відносини, позитивно цінні для суспільства, у якому вона живе.

Соціально-педагогічна віктимологія (*victimology* – жертва, *logos* – слово, поняття, навчання) – галузь знання, у якій на міждисциплінарній основі вивчається розвиток людей з фізичними, психічними, соціальними дефектами і відхиленнями, а також тих, чий статус (соціально-економічний, соціально-правовий, соціально-психологічний) в умовах конкретного суспільства визначає нерівність або дефіцит можливостей для «життєвого старту» і (або) фізичного, емоційного, психічного, культурного, соціального розвитку та самореалізації у процесі соціалізації; розробляються загальні та спеціальні цілі, принципи, зміст, форми й методи роботи із профілактики, мінімізації, компенсації й корекції названих обставин.

Спілкування – обмін духовними цінностями (загально визнаними та специфічними для різних номінальних і реальних груп), який відбувається у формі діалогу людини як у процесі взаємодії з оточуючими людьми, так і іншими Я.

Стилізований механізм соціалізації – соціально-педагогічний механізм соціалізації, що діє в межах певної субкультури.

Стиль життя – певний тип життєдіяльності людини, реальної або номінальної групи людей, що фіксує стійко відтворені риси, манери, звички, смаки, схильності, традиції, звичаї, про які судять за зовнішніми формами буття: організації робочого і вільного часу, улюбленим заняттям поза трудовою сферою, устрою побуту, манерам поведінки, ціннісним перевагам та ін.

Субкультура (від лат. *sub* – під і *cultura*) – автономне, відносно цілісне утворення; сукупність специфічних соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків і т.п.), що впливають на стиль життя і мислення певних номінальних і реальних груп людей і дозволяють їм усвідомити та затвердити себе в якості «ми», відмінного від «вони» (інших представників соціуму).

Сусідство – певна близько територіально проживаюча група людей (в одному під'їзді, в одному будинку, в індивідуальних будинках, що знаходяться поруч), що характеризується міжособистісними зв'язками, певним ставленням до

місця свого проживання (як до «своїї» або «нічиєї» території), деякими загальними цілями та спільною діяльністю (турбота про порядок і т.п.).

Суспільство – сукупність сформованих у країні соціальних відносин між людьми, структуру яких становить родина, етнічні, конфесійні, вікові, професійні, соціальні та інші номінальні і реальні групи, а також держава.

Традиційний механізм соціалізації – соціально-педагогічний механізм соціалізації, що представляє собою засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, які характерні для її родини і найближчого оточення (сусідського, групи однолітків).

Навчально-методичне видання

*Краснова Наталія Павлівна
Харченко Людмила Павлівна
Пігіда Віра Миколаївна*

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

*Навчально-методичний посібник
до семінарських занять і самостійної роботи
для студентів спеціальності «Соціальна робота»*

За редакцією авторів
Комп'ютерна верстка – Юрків Я. І.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 30.09.2009 р. Підп. до друку 30.10.2009 р. Формат 60X84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.
Умов. друк. арк. 10,35. Наклад 100 прим. Зам. № 128.

Видавничо-поліграфічний центр ТОВ «Ельтон-2»
вул. Коцюбинського, 2/2, м. Луганськ, 91016. Тел./ факс: (0642) 55-19-83